

КЫРГЫЗСТАН ЭЛ АРАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ

Лингвистика кафедрасы

Кол жазма укугунда

УДК: 811.111(575.2)(043.3)

Шабданалиев Нурбек Аманбекович

**У. Шекспирдин «Ричард III» чыгармасынын котормосуна лингвопоэтикалык
анализ**

10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил
илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган
диссертациясы

Илимий жетекчи: филология
илимдеринин доктору,
профессор, Караева Зина
Караевна

Бишкек – 2023

**У. Шекспирдин «Ричард III» чыгармасынын котормосуна
лингвопоэтикалык анализ**

Мазмуну

Киришүү	3
I БАП ИЗИЛДӨӨНҮН ИЛИМИЙ ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ	7
1.1. Лингвопоэтика илиминин негизги маселелери.....	7
1.2. Көркөм образды жана көркөм текстти лингвопоэтикалык өңүттө изилдөөнүн теориялык негиздери.....	16
1.3. Котормо–текстке лингвопоэтикалык анализ жүргүзүүнүн предмети.....	24
1.4. Шекспирдин чыгармаларынын кыргыз тилине которулушу.....	29
1.5. Поэтикалык котормонун өзгөчөлүктөрү.....	34
Биринчи бап боюнча жыйынтык	38
II БАП “РИЧАРД III” ТРАГЕДИЯСЫНЫН КОТОРМОСУН ИЗИЛДӨӨНҮН МЕТОДОЛОГИЯСЫ ЖАНА НЕГИЗГИ ЫКМАЛАРЫ	40
2.1. Изилдөөнүн методологиялык базасы жана материалдары.....	40
2.2. Лингвопоэтикалык стратификация методдору.....	48
2.3. Лингвопоэтикалык эквиваленттүүлүк	54
Экинчи бап боюнча жыйынтык	59
III БАП «Ричард III» трагедиясынын кыргыз тилине которулушунун лингвопоэтикалык өзгөчөлүктөрүн изилдөөнүн натыйжалары	61
3.1. Котормо трансформациялары.....	64
3.1.1. «Ричард III» трагедиясын кыргыз тилине которуудагы лексикалык трансформациялар.....	73
3.1.2. Чыгарманы кыргыз тилине которуудагы грамматикалык трансформациялар.....	78
3.2. Трагедиядагы стилистикалык каражаттардын кыргыз тилине которулушу.....	83
3.3. «Ричард III» трагедиясынын котормосуна адабий анализ.....	96
3.4. Котормодогу реалиялардын кыргыз тилинде берилиши.....	103
3.5. «Ричард III» трагедиясындагы семиотиканын кыргыз тилиндеги туюндурулушу.....	108
3.6. «Ричард III» трагедиясындагы кыргыз тилине которуунун ыкмалары.....	124
Үчүнчү бап боюнча жыйынтык	152
Жалпы корутунду	154
Колдонулган адабияттар	157

КИРИШҮҮ

Көркөм котормого лингвопоэтикалык илик жүргүзүүнүн тил илиминде өзгөчө орду бар. Анткени түп нусканын мазмуну менен катар анын көркөм сөз каражаттары котормодо да окурмандарга түп нускадагыдай даражада таасир этүүнү камсыз кылуу милдети да улам барган сайын курч коюлуп жатат. Мазмуну да, формасы жагынан да төп келе тургандай түп нусканын бүтүндүгүн толугу менен башка тилдин каражаттары аркылуу кайра жаратуу милдеттерин жүзөгө ашыруу, буга жетүүнүн бир жолу болгон котормого лингвопоэтикалык илик жүргүзүүнү өзүнөн өзү талап кылып турат. Котормочу, биринчиден, ошол бүтүндүктүн семантикалык структурасын мыкты түшүнүүсү, экинчиден, котормонун техникалык ыкмаларын жакшы өздөштүрүүсү, үчүнчүдөн, чыгармачыл сүрөткер болушу зарыл. Мындай сапаттарга ээ болуш үчүн котормочу лингвопоэтикалык илик менен да терең тааныш болууга милдеткер. Ал эми көркөм чыгармаларды тектеш эмес тилдерге которууда жогоруда айтылган маселелердин аткаруу талабы бүгүнкү күндө да эң актуал, курч бойдон калып жаткандыгын, мында тили башка элдерге кыргыз элинин маданиятын, тарыхын салыштырып изилдөө тил илиминде өзгөчө кызыгууларды жаратаарын белгилей кетүүгө болот.

Чыгармалары дүйнөлүк шедеврге айланган У. Шекспирдин чыгармаларынын кыргыз тилинде берилиши, которуу процессиндеги лингвистикалык жана экстралингвистикалык релевантуулуктарды эске алуу менен, англис жана кыргыз дүйнөсүнүн тилдик сүрөтүнүн чагылдырылышы, автордук идея жана образдардын сыпатталышын лингвопоэтикалык анализдин чегинде аныктоого болот. Мына ушуга байланыштуу У. Шекспирдин «Ричард III» трагедиясынын кыргыз тилиндеги котормосуна лингвопоэтикалык анализ жүргүзүү **актуалдуу маселелерден** болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери - У. Шекспирдин «Ричард III» трагедиясынын кыргыз тилиндеги котормосуна лингвопоэтикалык анализ жүргүзүү аркылуу англис тилинен кыргыз тилине көркөм текстти которуудагы лексикалык, грамматикалык, стилистикалык, тексттик жана концептуалдык өзгөчөлүктөрүн аныктоо. Бул максатты ишке ашыруу үчүн төмөнкүдөй **милдеттер** коюлду:

1. көркөм образды жана көркөм текстти лингвопоэтикалык өңүттө изилдөөнүн теориялык негиздерин аныктоо;
2. котормону текстке лингвопоэтикалык анализ жүргүзүүнүн предмети катары ордун белгилөө;
3. лингвопоэтикалык анализ берүүдө адекваттулукту сактоо маселесин анализге алуу;
4. «Ричард III» трагедиясын кыргыз тилине которуудагы лингвистикалык трансформацияларды эске алуу менен стилистикалык каражаттардын кыргыз тилине которулушун талдоо;
5. «Ричард III» трагедиясын кыргыз тилине которуудагы лингвистикалык жана экстралингвистикалык релеванттуулуктун шарттуу мүнөздөрүн белгилөө;
6. «Ричард III» трагедиясындагы концепттик чөйрөнү аныктоо;
7. «Ричард III» трагедиясындагы реалиялардын кыргыз тилине которулуш жолдорун аныктоо;
8. «Ричард III» трагедиясындагы семиотикалык каражаттарды которуудагы экстралингвистикалык релевантуулуктарды талдоого алуу.

Диссертациянын темасынын негизги илимий изилдөө иштери менен болгон байланышы. Диссертациялык иштин темасы Кыргызстан

эл аралык университетинин лингвистика кафедрасынын илимий изилдөө багытына туура келет.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы.

1) У.Шекспирдин «Ричард III» трагедиясынын кыргыз тилиндеги текстине лингвопоэтикалык талдоонун жүргүзүлүшү;

2) котормодогу лингвистикалык жана экстралингвистикалык анализди лингвопоэтикалык стратификациянын негизинде жүргүзүлүшү;

3) текстин курамындагы стилистикалык каражаттардын жалпылыктарынын жана өзгөчөлүктөрүнүн аныкталышы;

4) трагедиядагы концептик чөйрөнүн, реалиялардын, символдордун көрсөтүлүшү жана сыпатталышы.

Иштин практикалык мааниси. Илимий иш англис жана кыргыз тилдерин салыштырып изилдөөчүлөр, аталган тилдерди үйрөнүүчүлөр жана жогорку окуу жайларында салыштырма багыттагы атайын курстарды практикалык окутууда, стилистика, лексикология сабактарынын семинарларында колдонсо болот. Жүргүзүлгөн илимий-изилдөөлөрдүн натыйжалары, тыянактары лингвопоэтика, котормо, типология боюнча окуу китептерин, окуу куралдарын жазууда, сөздүктөрдү түзүүдө баалуу практикалык материал боло алат.

Коргоого коюлуучу жоболор:

1. Лингвопоэтикалык изилдөө көркөм тексттин идеялык-көркөмдүк мазмунун берүүдө жана эстетикалык табиятын түзүүдөгү салыштырма маанисин жана стилдик боёкчого ээ болгон тилдик бирдиктердин функциясын аныктоого багытталат.

2. Көркөм текстти лингвопоэтикалык талдоо ыкмасында каармандын образын чечмелөөдө адабий жана лингвистикалык мамиленин ортосундагы ажырымды жоюуга мүмкүндүк берет.

3. Котормонун эквиваленттүүлүгү түпнуска тексттеги эстетикалык таасирдин мүнөзү менен шартталат.

4. «Ричард III» трагедиясынын кыргыз тилиндеги котормосунда лингвистикалык трансформациялар өзгөчө орунду ээлейт.

5. «Ричард III» трагедиясында *бийлик, адам*, белгилер жалпы мазмунду ээлеп, дүйнөнүн тилдик сүрөтүн, каармандардын когнитивдик түшүнүгүн аныктап турат.

6. «Ричард III» трагедиясындагы экстралингвистикалык релевантуулуктарды көрсөтүү.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Бул диссертация автордун У.Шекспирдин «Ричард III» трагедиясынын кыргыз тилиндеги котормосуна лингвопоэтикалык анализ жүргүзгөн талдоолордун, иликтөөлөрдүн натыйжасы болуп эсептелет.

Иштин апробацияланышы. Диссертациялык изилдөөнүн жоболору, жыйынтыктары, анализдери илимий-практикалык конференцияларда баяндамалар, докладдар жасалды.

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Бул диссертация автордун У.Шекспирдин “Ричард III” трагедиясынын кыргыз тилиндеги котормосунун материалдарынын негизинде жеке өзү жүргүзгөн лингвопоэтикалык талдоолордун, иликтөөлөрдүн натыйжасы болуп эсептелет.

Иштин түзүлүшү. Диссертациялык иште коюлган максат-милдеттерге, фактылык материалдардын мүнөзүнө жана аларга талдоо жүргүзүү багытына карай киришүү, үч бап, корутунду, колдонулган адабияттардан турат. Диссертациялык иш 180 беттен турат.

I БАП ИЗИЛДӨӨНҮН ИЛИМИЙ ТЕОРИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ

1.1. Лингвопoeтика илиминин негизги маселелери

Лингвопoeтикалык изилдөө көркөм тексттин идеялык-көркөмдүк мазмунун берүүдө жана эстетикалык табиятын түзүүдөгү салыштырма маанисин жана стилдик боёкчого ээ болгон тилдик бирдиктердин функциясын аныктоого багытталат.

Лингвопoeтика табияты боюнча көркөм чыгармалардын талдоого алган жана ага тиешелүү филологиялык дисциплиналардын концепциялары жана категориялары менен дал келбеген өзүнө тиешелүү түшүнүктүк аппаратын колдонгон дисциплиналар аралык изилдөө багыты болуп саналат.

Изилдөө багытында лингвопoeтика менен адабият таануу илиминде жалпылыктар менен катар айырмачылыктар бар. Алсак, адабият таануу илиминде көркөм чыгармалардын мазмунуна жана композициялык өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурулуп, сейрек учурда тексттин лингвистикалык мүнөзүн иликтейт. Ал эми лингвопoeтика көркөм чыгарманын мазмуну жана композициясы менен бирге өзгөчө орунга тексттин тилдик мүнөзүн коёт.

Көркөм адабиятты изилдөө багыттарынын бири - лингвопoeтикалык изилдөө. Лингвопoeтиканын багыттары:

- 1) Лингвистикалык иликтөөгө алуу
- 2) Стилистикалык иликтөөгө алуу
- 3) Адабий анализ
- 4) Семиотикалык анализ жасоо.

Көркөм адабияттын тилин лингвопoeтикалык изилдөөлөр үч негизги жогоруда көрсөтүлгөн багыт менен берилген. Алардын баары академик В.В.Виноградовдун эмгектери менен түздөн-түз байланыштуу болгон.

Биринчи багыт жеке көркөм тексти лингвистикалык жактан изилдөө жана идеялык-көркөм мазмунду өткөрүп берүүдөгү жана белгилүү эстетикалык эффекти түзүүдөгү формалдуу тилдик элементтердин ролун ачып берүүнү изилдөө менен байланышкан. Ушундай ыкманын өзү Р.А.Будагов, Г. О.Винокур, И.Р. Гальперин, В. П. Григорьев, А. И. Ефимов, К. В. Кожевникова, Б. А. Ларин, А. В. Степанов, Б. В. Томашевский, В. Н. Топоров, Л. В. Щерб сыяктуу көптөгөн окумуштуулардын эмгектеринен көрүүгө болот.

Экинчи багыттын максаты болуп текстин жеке компоненттерин, алардын тематикалык-стилистик мүнөздөмөлөрүн, тигил же бул чыгармадагы же чыгармалардын тобундагы конкреттүү көркөм ыкманы изилдөө эсептелет. Бул багыт М. Л. Гаспаровдун, С. К. Гаспаряндын, О.Н. Григорьеванын, А. К. Жолковскийдин, З. Ю. Петрованын, В. А. Плунгяндын, М. Ю. Сидорованын, Д. Р. Шакированын, Ю. В. Шинкаренкоун, Ю. К. Щегловдун эмгектеринде, андан тышкары ата-мекендик филолог-германистер И. В. Гюббенеттин, В. Я. Задорнованын, М.Э.Конурбаевдын, А. А. Липгарттын ж.б. изилдөөлөрүндө берилген.

Лингвопоэтикалык изилдөөгө Караева З.К. семиотикалык анализ кошуп, аны толук кандуу иликтөө шарт түздү.

Үчүнчү багыт идиостилдерди сүрөттөө тажрыйбасы чагылдырылган эмгектер менен берилген. Мындай ыкманы Е. В. Красильникованын (о языке И. Бродскийдин тили туурасында), М. Ю. Михеевдин (А. Платоновдун тили туурасында), О. Г. Ревзинанын (М. Цветаеванын тили туурасында), Н. А. Фатееванын (Б. Пастернактын тили туурасында).

Лингвопоэтиканы кыргыз изилдөөчүлөрү да колго алышкан мисалы, Калиева К., Асылбекова А., Г. Сатыбалдиевалардын эмгектеринде англис жана кыргыз тилдеринин каражаттарына талдоо жүргүзүлгөн.

Бул үч багыт тең бири-бирине көз каранды экендиги айдан ачык.

Жогорудагы бөлүнүү, ар кандай классификация сыяктуу эле, өтө эле өзүм билемдикке жатат жана биздин оюбузча, көркөм текстке болгон мамиледеги принципалдуу айырмачылыктар жөнүндө эмес, илимпоздордун илимий предметтери жөнүндө көбүрөөк айтат. Оозеки жана көркөм чыгармачылыктын чыгармаларын филологиялык изилдөө ар кандай максатта жана ар башка методикалык позицияларда жүргүзүлүшү мүмкүн. Улуттук адабияттын эстеликтери тил тарыхчылары жана адабияттын теориясы жана тарыхы жаатындагы адистер, ошондой эле стилистикалык маселелер менен алектенген окумуштуулар үчүн эң баалуу материал болуп саналат.

Филологиялык дисциплина гана - лингвопоэтика маселелерин чечет. Лингвопоэтиканын аныктамасына ылайык, А. А. Липгарт, “көркөм тексттин лингво-поэтикалык изилдөөлөрү тексттин идеялык-көркөм мазмунун жеткирүүдө жана эстетикалык эффект жаратууда стилистикалык белгилелген тилдик бирдиктердин салыштырма маанисин жана функцияларын аныктоого багытталган”. Лингвопоэтикалык изилдөөлөр лингвистикалык аныктамада туура чагылдырылган лингвистикалык стилистиканын каражаттарына жана маалыматтарына негизделген; адабий материал көркөм чыгармаларды талдоо тексттердин мазмунун түшүнүү үчүн канчалык деңгээлде катыша алганын көрсөтөт.

Лингвопоэтикада адабий сынды да кошууга болот. Лингвопоэтиканын адабий сындан айырмасы, көркөм чыгармалардын мазмунуна жана композициялык өзгөчөлүктөрүнө басым жасай, тексттин иш жүзүндөгү лингвистикалык мүнөздөмөлөрүн бир аз азыраак карайт. Лингвопоэтика көрсөтүлгөн бардык аспектилерге көңүл буруп, биринчи кезекте тексттердин лингвистикалык мүнөздөмөлөрүнө көңүл буруп, бирок алар менен гана чектелип калбастан, биздин изилдөөнүн бөлүгү болуп саналган семиотикалык, стилистикалык, адабий жана семиотикалык

бирдиктерди камтыйт.

Семиотикалык бирдиктер лингвопоэтиканын бир бөлүгү катары Караева З. К. өзүнүн докторлук диссертациясында толук кандуу караган. Лингвопоэтика кошумна стилистика кирет айырмасы стилистикалык изилдөө, негизинен, оозеки жана көркөм чыгармачылыкта гана эмес, ар кандай тексттерде колдонула турган стилдик каражаттардын тизмесин түзүүгө жана аларды кийинчерээк аныктоого багытталгандыгы менен аныкталат, белгилүү бир тексттеги мүнөздөмөлөр аркылуу берилет.

Стилистикалык изилдөөлөр, акыры, тилдик бирдиктердин өз-ара мүнөздүү коннотацияларынын болушу же жоктугу менен карама-каршы келүүсүн билдирүү менен, же алардын сүйлөөдө колдонулушун изилдөө менен гана чектелгенин байкайбыз. Лингвопоэтика, албетте, стилистикалык анализдин маалыматтарына негизделет, бирок, лингвопоэтикалык изилдөөлөрдүн алкагында тексттин маанилик өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу кийинки маалыматтарды чечмелөөсү көңүлдү бурат. “Көркөм адабий жана көркөм чыгармачылыктын бардык чыгармалары лингво-поэтикалык интерпретацияга дуушар болуп жаткандай сезилиши мүмкүн, бирок чындыгында андай эмес. «Мындай билдирүү эки категориянын белгилүү бир чаташуусун камтыйт: иш жүзүндө лингвопоэтикалык анализ тексттин эстетикалык маанилүүлүгүн талкуулоо менен бирдей эмес, ал тилдик бирдиктерди стилистикалык жактан колдонуунун аркасында гана жаралганын байкайбыз.

Мазмуну тигил же бул жагынан эстетикалык мааниге ээ учурларга байланыштуу болсо же анын курамы айрым фактылар менен окуяларды ырааттуу сүрөттөө менен чектелбесе, анда стилдик жактан дээрлик нейтралдуу болгон текстти анын эстетикалык көз карашынан талкуулоого болот. ; бирок бул учурда текстти лингвопоэтикалык талдоо мүмкүн эмес. Терминдерди туура колдонуу менен, текстте стилистикалык жактан

белгиленген бирдиктер жетиштүү санда болгондо гана лингвопоэтикалык анализдин мүмкүн экендиги жана натыйжалуу болору айкын болот. Мисалы, детективдик роман, өзүнүн эстетикалык мааниси жагынан, албетте, Шекспирдин «Ричард III» чыгармасынан чексиз алыс болот, бирок ошого карабастан окурманга кандайдыр бир эстетикалык таасир берет, ал лингвопоэтикалык анализ жасоого болот. Стилистикалык бирдиктер жок болсо, анда мындай романга лингвопоэтикалык анализ жүргүзүү мүмкүн эмес, ал эми берилген тексттин эстетикалык мүнөздөмөлөрүн талкуулоо мүмкүн. Эгерде лингвистикалык бирдиктерди колдонуу жолдору жетиштүү деңгээлде айкын болсо, лингвопоэтикалык анализде бул жолдордун бар экендиги айтылып, өзгөчө кыйынга турбайт. Эгерде тексттин өзү мазмуну боюнча дагы, лингвистикалык жактан дагы татаал болсо, көркөм текстти лингво-поэтикалык жактан изилдөө чынында эле кызыктуулукту туудурат.

Лингвопоэтикалык теориянын базалык жоболору О.С.Ахманова, В.Я.Задорнованын жана А.А.Липгарт тарабынан кенири чагылдырылып, өз кезегинде ата-мекендик жана чет элдик окумуштуулар тарабынан жаратылган көркөм тексттин эстетикалык маанисин изилдөөчүлөрдүн улантуучулары болуп эсептелишкен. Баяндоочулук типтеордин теориясы жана аларды лингвопоэтикада колдонуу туурасындагы элестөө А. А. Липгарттын, Л. С. Карпованын, А. В. Аксенованын, Е. В. Полякованын, Н. В. Гарканын изилдөөлөрүнүн негизинде түзүлгөн.

Лингвопоэтиканын түшүнүктүк аппараты бул изилдөө чөйрөсүнүн спецификалык өзгөчөлүктөрүн лингвистикалык стилистикага жана адабий сынга салыштырмалуу чагылдырууга мүмкүндүк берет, ал эми лингвопоэтикалык анализдин колдонулуп келе жаткан методдору көркөм тексттин айрым элементтерине толук көңүл бурууга багытталат. Бирок, лингвопоэтиканын ар кандай аспектилерин салыштырмалуу иштеп чыгуу

үчүн кээ бир суроолор дагы деле болсо тактоону талап кылат: башка нерселер менен катар, бул поэтикалык тексттерге караганда, эреже боюнча, стилистикалык белгилери бар прозалык көркөм тексттерди изилдөө методдору жөнүндө болот.

Лингвопоэтикалык изилдөөлөрдүн жүрүшүндө көркөмдүк ыкмалар түздөн-түз мазмундук жана жалпы контексттик деңгээлде аныкталган стилистикалык бирдиктердин салыштырма маанисине байланыштуу каралат.

Мындай стилистикалык бирдиктер лингвопоэтикалык мааниси жагынан автоматтык, лингвопоэтикалык жактан толук кандуу жана кепте актуалдашкан бирдиктер болуп үч негизги түргө бөлүнөт. Булардын ар биринин табиятын карап көрөлү.

Стилистикалык бирдиктер кандай кептин түрүндө колдонулганын аныктоо үчүн аталган бирдиктердин жалпы тексттин мазмуну менен байланышуу мүнөзүн баалоо керек.

Аталган бирдиктин автоматтык түрүндө стилистикалык бирдиктер өзүнүн күчөтмө маанисинен башка лингвопоэтикалык касиетин жоготот жана контексттен маанилик биримдиги бузулбастан чыгып калышы мүмкүн.

Лингвопоэтикалык жактан толук кандуу кептик колдонулушта көркөм ыкмалар айтымдын жалпы мазмуну менен шартталат. Ушуга байланыштуу алар лингвопоэтикалык деңгээлде калып, эч кандай трансформацияга учурабай түздөн-түз күчөтмө маанини жана башка касиеттерди ишке ашырат.

Актуалдашкан бирдиктер текст ичиндеги түздөн-түз байланыштар жөнүндө айтылат. Мисалы, сөз айкашы тексттин жалпы мазмуну менен байланышса, сөз айкашынын бир элементи айтымдын башка элементтери менен байланышат.

Бул жердеги *автоматтык* жана *актуалдашуу* деген терминдер лингвопоэтикалык кубулуштарды аныктоо үчүн колдонулат жана лингвопоэтикалык категориянын маанилик категориясына кирет. Бул категориялар биринчи жолу А.А.Липгарттын "Лингвопоэтическое исследование художественного текста: теория и практика (на материале английской литературы 16-20 веков)" аттуу диссертациясында колдонулган [Липгарт, 1996].

Бул диссертация англис адабиятынын улуу классиги Шекспирдин «Ричард III» трагедиясына лингвопоэтикалык жана лингвостилистикалык изилдөөгө арналган.

Көркөм чыгарманын тилин иликтөө кыргыз тил илиминде белгилүү илимпоз, илим кандидаты Ж.Шүкүровдун (1947) "Язык Молдо Кылыча" аттуу кандидаттык диссертациясынан башталат. Мындан кийин көркөм чыгарманын тилин, көркөм текстти лингвистикалык жана лингвостилистикалык багытта иликтөө иштери К. Кырбашев (1968), Мамытов [2002: 200], Т. Ашырбаев, [30,31,32,33], С. Өмүралиева [187,188], Б. Усубалиев [229,230], С. Мусаев [170,171], Т. Маразыков [8], А. Оморов [182], А. Абдыкеримова [4,5], А. Ормонбековалардын [183,184] эмгектеринде кененирээк иликтөөгө алынган. Биз алардын айрымдарына токтоло кетели. Проф. С. Өмүралиева көркөм текстти кептик факт катары кароо менен лингвистикалык талдоону микротекст жана макротекст чегинде жүргүзгөн. Проф. Жумаш Мамытов «Сынган кылыч» тарыхый романынын тилинин спецификасын, андагы эскирген сөздөрдүн функционалдык, стилистикалык, лексика- семантикалык жана эстетикалык өзгөчөлүктөрүн лингвостилистикалык планда сыпаттоого алган. Жолон Мамытовдун поэзиясындагы тилдик каражаттарды стилистикалык аспектиде иликтөө менен, поэтикалык чыгармалардагы сөз маанилери, троптун түрлөрү, фоностилистикалык каражаттар, ыр

түзүлүшүнүн айрым маселелерин доц. А. Оморов иликтөөгө алган. Ал эми проф. Б. Усубалиев тилдин көркөм чыгармадагы орду, мааниси, даяр чыгарманын тилинин өзгөчөлүгү жана чыгарманын жаралуу процессиндеги тилдин ролу, көркөм чыгарманын тилинин полифункционалдык, эстетикалык мүнөзү, поэтикалык семантика, анын жаралыш себеп-өбөлгөлөрү туурасындагы маселелерди лингвостилистикалык өңүттөн иликтөө жүргүзсө, А. Абдыкеримова, негизинен, Ш. Дүйшеевдин чыгармаларынын мисалында көркөм адабиятты бардык деңгээлдерин менен чогуу комплекстүү түрдө иликтөөгө алып, лингвопоэтиканын статусун аныктоого аракет жасаган. А.Ормонбекова синоним, парафраза, плеоназм жана кайталоо өңдүү тилдик каражаттарга лингвопоэтикалык илик жүргүзүүнүн негизинде аталган каражаттардын поэтикалык табиятын ар тараптуу ачып берген. Кыргыз филологиясында профессор З. Караева котормонун жана семиотиканын лингвистикалык көйгөйлөрү («Манас» кыргыз эпосунун У. Мейомдун англисче котормосунун материалынын негизинде) аттуу докторлук диссертациясында Уолтер Мей орус тилинен англис тилине которгон «Манас» эпосунун тилин иликтөөгө алуу менен адабий котормо же котормонун лингвопоэтикасына алгачкы чыйыр салган. Кыргыз элинин уникалдуу энциклопедиялык эстелиги болуп калган «Манас» эпосунун котормосун лингвопоэтикалык ык-амалдарга таянып, семиотикалык деңгээлде иликтөөдө бул жанрга мүнөздүү өзгөчөлүктөргө, эпостогу сөздөрдүн коннотативдик маанилерине, ал коннотативдик маанилердин эпостун жалпы көркөм-эстетикалык мазмунун ачып берүүдө катышкан функционалдык каражаттарына ар тараптуу талдоо жүргүзүү менен, тилдик, семиотикалык, экстралингвистикалык фрагменттерди жана маданий концепттерди котормо тилде кайрадан жаратуу маселелерин бир кыйла терең ачып берип, бул маселелерди иликтөө боюнча олуттуу

ойлорун айткан. Алсак, канткенде көркөм котормо ийгиликтүү ишке ашып, түп нусканы башка тилдүү окурмандарга адекваттуу жеткире алат деген суроого жооп издеп, семиотикалык ыкмаларга негизделген лингвопоэтикалык котормо категориясын иштеп чыккан. Аталган котормо категорияны колдонуу аркылуу которуу процессиндеги тилдик жана тилдик эмес нюанстарды котормодо берүү кыйынчылыктарын көрсөтүп, бул аркылуу тексттик деңгээлдеги котормодогу дал келүүчүлүк жана дал келбөөчүлүктөр жана алардын себептерин ачып берүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөрүн белгилеген. Кыскартып айтканда, котормо тилдеги поэтикалык тексттин сапатын аныктоодогу так критерийлерин иштеп чыгууга жетишкен жана аталган эмгек келечекте бул багыттагы изилдөөлөрдүн теориялык негизин түзүп калды. Алсак, жогорудагы категорияны илимий негиз катары пайдалануу менен изденүүчү К. Калиева өзүнүн кандидаттык ишинде кыргыз аял акындарынын англис тилине которулган чыгармаларын лингвопоэтикалык иликтөөгө алып, ал чыгармалардын жана алардын котормолорунун тилдик жана экстралингвистикалык табият-маңызын, өзгөчөлүктөрүн жана көркөм чыгармалардын тилинин эстетикалык функциясын ачып берүү менен бирге котормонун экстралингвистикалык, функционалдык-стилистикалык жана семиотикалык өңүттөрүн изилдөө максатын ийгиликтүү жүзөгө ашырган. Ошол эле котормо категориясына таянып, кыргыз поэзиясынын алпы А. Осмоновдун У. Мэйдин котормосундагы ырларына лингвопоэтикалык талдоо жүргүзүүдө семиотикалык каражаттарга басым жасоо менен көркөм туюнтуу боюнча кыргыз жана англис тилдериндеги жалпылыктарды жана бөтөнчөлүктөрдү изденүүчү А. Асылбекова өзүнүн кандидаттык диссертациясында бир топ ынанымдуу ачып берүүгө жетишкен.

Жогорудагы эмгектерде айтылган ойлорго, өзүбүздүн жүргүзгөн

изилдөөбүзгө таянуу менен, биз мындайча тыянакка келдик:

Поэтикалык илик поэтикалык семантиканын пайда болуш себеп-өбөлгөлөрүн, жаралуу механизм, поэтикалык семантиканын чыгарманын жалпы көркөм-эстетикалык дөөлөтүн арттыруудагы маанисин ачып берүү маанисин көздөйт. Чыныгы көркөм чыгармада колдонулган сөздөрдүн баары маанилик жактан жылышка учурап, поэтикалык семантикага ээ болот, алар өздөрүнүн лексикалык же грамматикалык (кызматчы сөздөр) маанилерин, негизинен, сактап калуу менен, кайсы бир конкреттүү контекстте андан алда канча татаал, катмарланган жана оңойлук менен аңдалбаган мааниге ээ болушат да, сөздөн көркөм деталга айланат, дал мына ушул айланууну поэтикалык семантика катары кароо шарт.

Экинчиден, поэтикалык семантика - бул бир конкреттүү контекстте гана жаралчу уникалдуу кубулуш, ошондуктан бир эле сөздүн бир контексттеги поэтикалык мааниси экинчи бир контексттеги маанисине дал келбей калышы толук ыктымал, т.а., ар бир сөз бир контекст аркылуу өлүп, экинчисинде тирилип турат. Буга байланыштуу контексттен тышкары турган сөздүн поэтикалык семантикасы тууралуу кеп кылуунун кереги жок, поэтикалык семантика белгилүү бир контекстте гана жашайт, андыктан поэтикалык семантика жана тропту окшош кароого болбойт. Үчүнчүдөн, лингвопоэтикалык илик жүргүзүү үчүн лингвистикалык мыкты даярдык жетишсиздик кылат, муну менен бирге жалпы филологиялык даярдык, анан көркөм чыгарманын табият-маңызын терең түшүнүү зарыл.

1.2. Көркөм образды жана көркөм текстти лингвопоэтикалык өнүттө изилдөөнүн теориялык негиздери

В. В. Виноградовдун лингвистикалык изилдөөлөрүндө өзүнчө көркөм адабияттын тили жөнүндөгү филологиялык дисциплинаны

илимди түзүү зарылчылыгы жөнүндөгү идеяны иштелип чыгып, көркөм чыгарманын тилин изилдеген филологиялык тармак катары лингвопоэтиканын предметин жана милдеттерин аныктаган.

В. В. Виноградов, лингвопоэтикалык изилдөөнүн милдети катары көркөм чыгармалардын тилдик бирдиктеринин эстетикалык функциясын изилдөөнү белгилейт [Виноградов,1992:29].

Ошентип, лингвистикалык жана адабий стилистиканын айкалышында филологиянын жаңы бөлүмү – лингвопоэтика багыты пайда болду, анын предмети көркөм чыгармада жазуучунун идеялык-көркөм ниетин ишке ашырууда колдонулган тилдик каражаттардын жыйындысы болуп саналат.

Лингвопоэтикалык анализдин максаты автор тарабынан тигил же бул тилдик бирдик (сөз, сөз айкашы, грамматикалык форма, синтаксистик конструкция) көркөм чыгармага кандай максатта колдонулганын, ошондой эле тилдик каражаттардын эстетикалык эффект түзүүдөгө ролун аныктоо болуп саналат.

Белгилүү болгондой, ар кандай тексттерге колдонулуучу лингвостилистикалык анализ семантикалык жана метасемиотикалык деңгээлде жүргүзүлөт. Семантикалык деңгээлде тилдик бирдиктер (сөздөр, сөз айкаштары, синтаксистик конструкциялар) түз маанисинде каралса, метасемиотикалык деңгээлде тилдик бирдиктердин тексттеги аткарган функциясы талданат. Мында сөздөр, сөз айкаштары, синтаксистик конструкциялар контексттеги кошумча мазмун, коннотациялар жагынан талдоого алынат.

Бирок лингвостилистикалык анализ универсалдуу мүнөзгө ээ болгондуктан, көркөм тексттердин өзгөчөлүгүн эске албайт, мында изилдөөчү жазуучунун идеялык ой-максатына тереңдеп кирип, анын дүйнө таанымы жана эстетикалык позициясы, көркөм ой жүгүртүүсү,

мамилеси менен таанышуусу негизги орунда турат.

Көркөм чыгарманын мазмунун гана түшүнүү менен чектелбестен, анын кептик жана көркөм-композициялык түзүлүшүнүн өз ара татаал карым-катышын кароо зарылдыгынан улам тил менен поэтиканын байланышын аныктоо талап кылынат. Ошондуктан чыгарманын алкагында тилдик бирдиктердин метасемиотикалык касиеттердин колдонулушу жана автордун ой-ниети менен чыгарманын идеялык мазмунун чагылдырууда алардын ролун карай турган лингвопоэтикалык анализ келип чыгат.

Лингвопоэтикалык анализдин өзөгүн категориялардын жана параметрлердин белгилүү бир системасы түзүп турат.

Лингвопоэтикалык трансформация лингвопоэтикалык анализдин эң негизги жана маанилүү категориясы болуп саналат. Тилдин ар кандай элементтери вербалдык жана көркөм чыгармачылыктын чөйрөсүнө кирип, алардагы объективдүү эстетикалык экспрессиянын мүмкүнчүлүктөрүн ачып, трансформациялайт.

Сөздөрдүн полифониясы өзгөчө категория болуп саналат. Көркөм чыгармаларда сөздөрдүн функциялык мүмкүнчүлүктөрүнүн кеңейүү тенденциясы жүрөт, т.а., сөздөр бир эле учурда бардык семантикалык жана стилистикалык мүмкүнчүлүктөрү ачык же жашыруун формада катышуусу мүмкүн. Ошентип, көркөм текстте сөз кошумча тереңдикке жана сыйымдуулукка ээ болуп, глобалдык семантикалык бүтүндүктүн милдетин аткарат. Сөздүн бул касиети тексттин көркөмдүгүнүн белгилеринин бири болуп саналат.

Лингвопоэтикалык изилдөө көркөм тексттин идеялык-көркөмдүк мазмунун берүүдө жана эстетикалык табиятын түзүүдөгү салыштырма маанисин жана стилдик боёкчого ээ болгон тилдик бирдиктердин функциясын аныктоого багытталат.

Лингвопоэтика табияты боюнча көркөм чыгармалардын талдоого алган жана ага тиешелүү филологиялык дисциплиналардын концепциялары жана категориялары менен дал келбеген өзүнө тиешелүү түшүнүктүк аппаратын колдонгон дисциплиналар аралык изилдөө багыты болуп саналат.

Изилдөө багытында лингвопоэтика менен адабият таануу илиминде жалпылыктар менен катар айырмачылыктар бар. Алсак, адабият таануу илиминде көркөм чыгармалардын мазмунуна жана композициялык өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурулуп, сейрек учурда тексттин лингвистикалык мүнөзүн иликтейт. Ал эми лингвопоэтика көркөм чыгарманын мазмунуна жана композициясы менен бирге өзгөчө орунга тексттин тилдик мүнөзүн коёт.

Ар бир тилдик кубулуштун өзүнө гана таандык лингвистикалык табияты бар, ошондуктан аларга лингвопоэтикалык илик жүргүзүүдө ошол өзгөчөлүктөр эске алынышы керек.

Лингвостилистикалык анализден айырмаланып, лингвопоэтикалык анализ тилдик кубулуштарды башкача өңүттөн иликтейт.

Лингвопоэтика илими стилистикадан төмөнкүдөй белгилери менен айырмаланат. Стилистикалык изилдөөлөр негизги ыкмалары көркөм тексттерди гана эмес бардык тексттерди изилдөөдө колдонулган стилистикалык ыкмалардын жыйындысын камтыйт. Ошону менен бирге текстти стилистикалык жактан изилдөө тилдик бирдиктердин катышын же ингеренттин коннотациянын катышпаганын аныктоо, же алардын кепте колдонулушун аныктоо менен чектелет. Анткени нейтралдык тилдик бирдиктер адгеренттик коннотациялык мүнөзгө ээ болгондуктан стилистикалык изилдөөлөрдүн өзөгүн байыркы мезгилдерден бери эле белгилүү болгон троптун түрлөрү, кеп фигуралары түзөт.

Ал эми лингвоэпотикалык изилдөөдө жогоруда аталган

стилистикалык анализ эске алынат, бирок ал тилдик белгилер тексттин мазмундук өзгөчөлүгү менен байланыштуу талдоого алынат.

Адабий чыгарманын өзөгүн түзгөн көркөм образ экстралингвистикалык табияты менен лингвистикалык компонентинин биримдигинде гана анык болот. Көркөм чындыкты түзүүгө жана эмоциялык-эстетикалык таасирге багытталган тилдик каражаттар көркөм образды лингвопоэтикалык талдоо ыкмасы менен сүрөттөөнүн максатка ылайыктуулугун аныктайт жана тексттин түзүлүшүн, образды берүү ыкмаларын ырааттуу изилдейт.

Лингвистиканын жана адабий стилистиканын айкашында пайда болгон лингвопоэтиканын предмети – көркөм чыгармада жазуучу тиешелүү эстетикалык таасирди жаратуу үчүн колдонгон тилдик каражаттардын жыйындысы [Задорнова, 1992: 20].

Лингвопоэтикалык ыкма көркөм чыгарманын текстин талдоону сапаттык жаңы деңгээлге чыгарууга мүмкүндүк берет, мында текст вербалдык жана көркөм чыгармачылыктын ажырагыс жана кайталангыс бөлүгү катары каралат.

Лингвистикалык поэтика көркөм тексттеги маанилердин кандай лингвистикалык каражаттар жана ыкмалар менен ачылып, окурманга эмоциялык-эстетикалык таасир этерин түшүндүрөт. Мындай талдоодо чыгарманын сюжеттик-композициялык мүнөздөмөлөрү жана андагы жаңыланган вертикалдык контексттин маалыматтары эске алынат. Текст ичиндеги маалыматтын көлөмү тексттин жалпы мазмуну менен да, котормочунун максаты менен да аныкталат.

Текстти лингвопоэтикалык жактан талдоого алууда мазмундан формага, андан кайра мазмунга өтүү менен шартталат.

Лингвопоэтикалык анализдин максаты – тилдик бирдиктер (сөз – сөз айкашы – грамматикалык форма – синтаксистик түзүлүш) автор тарабынан

көркөм чыгармага кандайча кирерин, тигил же бул лингвистикалык каражаттардын өзгөчө айкашуусу кандай эстетикалык эффект жаратарын аныктоо болуп саналат.

Лингвостилистикалык анализде тексттин кайсы бир бөлүгү алынса, лингвопоэтикалык анализде тексттин жалпы мазмуну алынат. Изилдөөчү жазуучунун идеялык мазмунуна кирип, жазуучунун дүйнө таанымы жана эстетикалык позициясы, көркөм ой жүгүртүү ыкмасы, маданий-филологиялык салтка болгон катышы менен таанышат [Задорнова, 1977].

Т. Б. Назарованын изилдөөсүндө филологиялык окуунун маселелери жана көркөм адабияты түшүнүү жаңы ракурстан каралган, тактап айтканда, көркөм чыгарманын семантика-стилистикалык, идеялык, көркөмдүк мазмунун семиотикалык метод аркылуу анализге алуу маселеси коюлган. Ошону менен бирге семиотикалык метод лингвопоэтикалык анализдин контекстинде каралат [Назарова, 1994:188-189].

А. А. Липгарт лингвопоэтика менен лингвостилистиканын, лингвопоэтика менен адабий сындын өз ара байланышын изилдеп, лингвостилистикалык талдоо кийинки бардык лингвопоэтикалык конструкциялар үчүн ажырагыс негиз экенин белгилейт. А. А. Липгарттын чыгармачылыгынын өзүнчө бир бөлүгү лингвистикалык жана поэтикалык изилдөөлөрдүн конкреттүү ыкмаларын сүрөттөөгө арналган.

Көркөм чыгарманы тилдик бирдиктердин жыйындысы катары лингвопоэтикалык анализ жүргүзүү өзүнчө көркөм ыкманын лингвопоэтикасын изилдөөдөн баштоого болот. Эгерде каралып жаткан тилдик бирдиктер чындап эле таасир кылуу функциясын ишке ашырса, бул изилдөө кыйла жемиштүү болот [Липгарт, 1996: 23].

Белгилүү тилчи-окумуштуу В. В. Виноградовдун пикири боюнча: «Тилчи адабий чыгарманын идеясын терең изилдеп таап, сөздүк

түзүлүшүн талдоого алышы керек».

Лингвопоэтикалык талдоо маселесин чечүү текстти талдоо аркылуу гана мүмкүн, анткени «көркөм чыгармада ачылган чындык анын кеп актысында камтылган; бул жерде аталган жана кайра жаратылган объектилер, адамдар, иш-аракеттер биригип жана байланышкан, ар кандай функциялык катыштарга негизделген. Мунун баары адабий чыгарманын ички композициялык-семантикалык биримдигиндеги сөздөрдүн, сөз айкаштарынын жана түзүлүштөрдүн байланышы, колдонулушу жана динамикалык карым-катышына таасирин тийгизет [Виноградов, 1978:91].

Көркөм текстке лингвопоэтикалык талдоо жүргүзүү төмөнкүлөрдү камтыйт:

- 1) чыгарманын автордун чыгармачылыгындагы орду;
- 2) тексттин жанрдык жана тематикалык өзгөчөлүктөрүн аныктоо;
- 3) чыгарманын идеясын аныктоо;
- 4) тексттин эмоциялык маанисин талдоого алуу;
- 5) ыр түрүндөгү чыгармалардын ритмикасын, рифмасын аныктоо;
- 6) чыгарманын көркөм ыкмаларын жана алардын ролун сыпаттоо;
- 7) тилдик каражаттарын чыгармадагы образдык түзүлүштөгү ордун талдоого алуу; [Жеребило, 2016].

Лингвопоэтика – көркөм адабияттын тилинлингвистикалык, поэтикалык жана эстетикалык багытта системалуу иликтеген, өзүнүн жеке изилдөө объектиси жана предмети, категориялары, принциптери, методдору жана методологиясы бар, системалык түзүлүшкө ээ, дисциплина аралык филологиялык тармак [Абдыкеримова, 2008:3].

Окумуштуу А. Ормонбекова көркөм чыгармага лингвопоэтикалык анализ жүргүзүүнүн төмөнкүдөй үч ыкмасын көргөзөт.

Лингвопоэтикалык илик жүргүзүүдө ар бир тилдик кубулуш бүтүндүн ажырагыс бир бөлүгү катары каралып, үч нерсеге басым жасалууга тийиш:

1) тигил же бул тилдик кубулушту көркөм чыгарманын ажырагыс бир бөлүгү катары карап, чыгарманын жалпы идеялык мазмунундагы карым-катнашка, тилдик бирдиктердин семантикалык өзгөрүүгө учураганына көңүл буруу;

2) тилдик кубулуш жалпы тилдин бир бөлүгү катары каралып, конкреттүү бир чыгармадагы мааниси жалпы тилдеги мааниси менен салыштыруу менен поэтикалык маанисин аныктоо;

3) тилдик кубулушту көркөм чыгарманын бир бөлүгү катары карап, анын поэтикалык маанисине тилдик кубулуштар кандай таасир этерин аныктоо.

4) Лингвопоэтикалык иликте тилдик бирдиктердин поэтикалык маанисин анализге алынуу менен, анын текст ичиндеги аткарган кызматын аныктап, ал аркылуу көркөм чыгарманы терең таанып-билүүгө өбөлгө түзүшү керек.

5) Тилдик бирдиктерге лингвопоэтикалык илик жүргүзүүдө алардын чыгарманын жаралуу процесси менен тыгыз байланышта кароо шарт [Ормонбекова, 2012:12].

Бул бапта көркөмдүүлүк, образ, образдуулук, адабияттагы көркөм образ, көркөм текст сыяктуу маселелер талдоого алынат. Ошону менен бирге көркөм текстти кабыл алуу жана интерпретациялоо, көркөм чыгарманы анализге алуунун негизги методикасы каралат.

Лингвопоэтиканын чегинде ар кандай образдарды типологиялык жактан комплекстик анализге алуу менен көркөм чыгармада жандуу жана жансыз болгон бардык образдар табияты боюнча антропоцентридик мүнөзгө ээ экендигин көрсөтөт. Алсак, табияттын образы горизонталдык

эле эмес, вертикалдык контекстин да маанилүү компоненти болуп саналат, анткени ал автордун жалпы көркөм ой-ниетинин бир бөлүгүн түзүп, автордун эстетикалык позициясын туюндуруп, каармандын психологиясын чагылдырган каражатка кирет.

Көркөм чыгармадагы каармандын образын түзүүнүн негизги мазмундук аспектилери образды жаратуу каражаттары жана ыкмаларына каармандын портреттик мүнөзү; анын кептик актысы; анын иш-аракеттеринин сүрөттөлүшү; автордун мамилесин жана социалдык абалын билдирүү каражаттары жана жолдору кирет.

В.В.Виноградовдун эмгектеринде өзүнчө филологиялык дисциплинаны - көркөм адабияттын тили жөнүндөгү илимди түзүү зарылчылыгы жөнүндөгү идея берилет, ошону менен бирге көркөм чыгарманын тилин изилдеген филологиянын тармагы катары лингвопоэтиканын предмети жана милдеттери иштелип чыккан.

1.3. Котормо – текстке лингвопоэтикалык анализ жүргүзүүнүн предмети

Филологиялык котормо көркөм чыгарманы түзүп турган лингвопоэтикалык каражаттарды терең түшүнүүгө жардам берет. Мындай каражаттар түп нуска тексттин көркөм сөз каражаттарын талдоого алганда, көпчүлүк учурда, көз жаздымда калат.

Котормодо өнөрүндө көркөм чыгарманы которуу өзгөчө орунду ээлейт. Анткени көркөм текст адабий чыгармачылыктын башка түрлөрүнөн айырмаланып, өзүнүн маани-маңыздык көлөмү, улуттук жана тарыхый мүнөзү, жазуучунун жеке чыгармачылык стили, автордук манерасы менен гана шартталбастан, ошондой эле образдарды түзүүдө тилдик каражаттарды тандоо жана айкалыштыруусу менен да өзгөчөлөнүп турат. Ошондуктан көркөм сөз чыгармачылыгы менен иш алып барганда илимий-техникалык тексттерди которуу сыяктуу жөн гана маалыматты

берүү менен чектелбейт.

Ошону менен бирге тил аралык текст жаратууда кээ бир маанилердин жоголуп кетиши ыктымал жана түп нусканын жеке стилистикалык, көркөмдүк өзгөчөлүгүн берүү, көпчүлүк учурда, кыйынчылык жаратат. Натыйжада котормо тексти түп нускага абсолюттук түрдө эквивалент боло албайт.

Көркөм котормо котормонун башка түрлөрүнөн көркөм эстетикасы же поэзиясы менен айырмаланып турат. Ар кандай көркөм чыгарманын негизги максаты — белгилүү бир эстетикалык таасирге жетишүү, көркөм образ түзүү. Мына ушул милдетке байланыштуу көркөм котормодо мазмун же маалымат өтө так берүү максаты көздөлбөйт.

Көркөм котормо жана маалыматтык котормо деп бөлүү түпнусканын негизги функциясына, анын котормодо берилишине гана негизделет. Чындыгында, көркөм котормонун айрым бир жерлеринде *маалыматтык котормо*, ал эми маалыматтык котормонун айрым бир жерлеринде көркөм котормо болуп калышы да толук ыктымал.

Азыркы күндө көркөм котормонун теориясында *адабияттык жана лингвистикалык* деген эки тенденция жаралган. *Адабияттык тенденция* М.П. Алексеев, Г.Р. Гачечиладзе, И.А. Кашкин, К.И. Чуковский сыяктуу котормо таануу илиминин негиздөөчүлөрүнүн эмгектеринде белгиленет [Алексеев; Гачечиладзе; Кашкин; Чуковский].

Бул авторлор котормого лингвистикалык аспектиде гана эмес адабият таануу илиминин чегинде изилдөө жүргүзүү зарылдыгын далилдей алышкан. Өткөн кылымдын 50-жылдарынан баштап котормо теориясы адабият таануу илиминин багытында өнүгө баштаган. Бул багытты колдоочулар түпнуска тексттеги образдарды берүүгө басым жасоону сунушташып, котормону чыгармачылык процесс катары карашкан.

Котормонун адабий теориясынын өкүлдөрүнүн мамилеси эмпирикалык изилдөөгө жана сыпаттоочулукка умтулуусу менен мүнөздөлөт. Салыштырма адабият таануунун бир бөлүгү болгон бул багытта бардык ыкмалар колдонулат, бир гана айырмасы, бул багытта изилдөө материалын котормо тексттер түзөт. Азыркы кезде адабият таануу менен байланышкан котормо мектеби бир топ өнүгүп жатат. Ошону менен бирге котормону кабыл алуу процессин да кеңейтти.

Акыркы он жылдыкта котормо ар түрдүү доорлордо жашаган улуттардын адабияттары менен маданияттарынын карым-катышын гана эмес, түп нусканын маңызына тереңирээк кирүү мүмкүнчүлүгү катары да кабыл алына баштады. Маселен, бир эле чыгарманын ар түрдүү котормолору бүтүндөй чыгарманы да, анын айрым бөлүктөрүн да, лексикалык деңгээлдеги бирдиктерге чейин түшүнүүгө чоң салым кошоору белгилүү болду [Rose, 1997:197].

Котормо теориясында лингвистикалык тенденциянын пайда болушу чех структуралисттеринин эмгектери менен, анын ичинде 1913-жылы функционалдык окшоштук концепциясын аныктаган В.Матезиустун эмгектери менен байланышат. Бул эмгек котормо таануу лингвистикалык мектебинин калыптанышында олуттуу роль ойногон жана кийинчерээк И. Левыйдын жана Р. Якобсондун изилдөөлөрүндө уланган.

В. Матезиустун пикири боюнча, ар кандай тилдердеги бир эле экспрессивдүү каражаттар окурманга ар кандай таасир этет. Ошондуктан көркөм чыгарманы которуу түпнуска текстти түзгөн бардык тилдик элементтердин информациялык, стилистикалык жана эстетикалык функцияларын тыкыр талдоо шартында гана мүмкүн болот. Котормочу котормо тилинин кайсы экспрессивдүү каражаттары түпнуска тексттин элементтери сыяктуу эле функцияларды аткара тургандыгын белгилеши керек [Матезиус, 1967: 239].

Котормо теориясындагы лингвистикалык багыттын башатында А. В. Федоровдун илимий изилдөөлөрү турат [Федоров, 1983].

Лингвистикалык проблемаларды иштеп чыгуу негизинен котормонун жалпы теориясына ылайык, негизинен публицистикалык материалдардын негизинде жүргүзүлгөн. Бул багыттагы эмгектерге мүнөздүү жалпы белги — азыркы теориялык лингвистика менен котормонун жалпы теориясын органикалык байланыштыруу тенденциясы.

Котормонун лингвистикалык концепциясын колдоочулардын кошкон олуттуу салымы котормо эквиваленттүүлүгүнүн түрлөрүн белгилөө болуп саналат. Эквиваленттүүлүк түшүнүгү түпнуска менен котормонун ортосундагы функционалдык байланыштын жогоруда айтылган критерийине негизделген [Комиссаров, 1990].

Бул чөйрөдөгү изилдөөчүлөр котормо моделдерин «түзүүгө» да аракет кылышкан.

Котормо теориясынын өнүгүшүндө лингвистикалык багыт, жалпысынан алганда, алдыга карай негизги кадам болгон. Ал эми адабий жана лингвистикалык багыттарды өзүнчө алып караганда, көркөм котормонун маани-маңызы тууралуу толук маалымат бере албайт.

Котормо процессинде эки багытты айкалыштыруунун реалдуу мүмкүнчүлүгү лингвистикалык жана адабий ыкмаларды ийгиликтүү айкалыштырган чыгармалардын улам пайда болушу менен иш жүзүндө далиденип жатат [Виноградов, 1978:24].

Мындан тышкары, лингвомаданият таануу чөйрөсүндөгү акыркы жетишкендиктерди эске алуу менен котормону маданият аралык коммуникациянын бир түрү катары кароо туура көрүнөт, анткени көркөм котормонун теориясы менен практикасынын эң татаал проблемаларына дисциплиналар аралык анализ жүргүзүү котормолорду кайра карап чыгууга мүмкүндүк берип, топтолгон тажрыйба форманы жана мазмунду

сактоо жагынан эң негиздүү эквиваленттерге келип чыгары анык болот [Кулинич,2009; Натитник, 2006; Оболенская, 2006].

Көркөм котормо түпнусканын эстетикалык (лингвопоэтикалык) сапаттарын толук кайра чыгарууну камсыз кыла турган филологиялык өнүгүү деңгээлине жете элек [Задорнова, 1984:6].

Көпчүлүк учурда ал котормочунун «шыктануусуна», анын интуициясына, талантына, филологиялык эрудициясына ж.б. негизделет.

Чындыгында котормочу «түпнуска тексттин» негизги мазмуну же идеясы менен таанышат жана жеке эркин чыгармачылык процессинде сөздүктөр менен тыкыр филологиялык иш жүргүзбөстөн эле «котормо тилде» текст түзөт. Демек, түпнуска тексттин лингвопоэтикалык өзгөчөлүктөрү эске алынбагандыктан, котормо түпнускадан абдан алыстап кетиши мүмкүн. Ошол эле учурда идеалдуу котормо тексти түпнусканын котормо тилиндеги толук берилген мазмуну болуп саналат, ал котормо тилдин бардык нормаларына жооп берет жана башка элдердин тилдик жана маданий чөйрөсүндө бирдей функцияны аткарат.

Албетте, илимий изилдөө менен котормо практикасынын ортосунда дайыма айырмачылык болот. Бирок, көркөм котормонун теориясы боюнча илимий изилдөөлөрдүн натыйжалары менен котормо ишмердүүлүгүнүн ортосундагы ажырымды тез арада жоюу зарылчылыгы бар. Бул процесстин маңызын түшүнүү үчүн котормону илимий жактан изилдөө зарылчылыгы бар деп айтууга болот.

Котормону илим катары кароонун алгачкы кадамын филологиялык котормо ыкмасы деп эсептөөгө болот [Задорнова, 1984:14].

Изилдөөлөр көрсөткөндөй, филологиялык билимдин өнүгүүсүнүн белгилүү бир этабында классикалык адабияттын жаңы котормолорун жаратуу жекече эргүү же табиттин натыйжасы болушу мүмкүн эмес.

Классикалык чыгармалардын ар бир жаңы котормосу сөзсүз түрдө

мурунку котормолорду эске алышы керек. Түпнусканы учурдагы транспозициялар менен кылдат салыштырып, филологиялык жалпылоолордун негизинде, мурункулардын тажрыйбасын сын көз менен түшүнүү жана талдоо аркылуу башка тилде оригиналдын идеясын гана эмес, ошондой эле көркөмдүк жактан негизделген варианттарга өтүүгө болот.

Кылымдар бою топтолгон классиктердин котормолору (мисалы, Шекспирдин чыгармалары) жана азыркы учурдагы авторлордун тынымсыз пайда болгон котормолору материал болуп саналат, аларга филологиялык изилдөө жүргүзүү жаңы, бир кыйла өнүккөн чыгармалар үчүн кандайдыр бир илимий-филологиялык багыт түзө алат. Мурун которулган тексттерди колдонуу илимий ыкма катары сунушталат жана түпнуска тексттин күчтүү жана алсыз жактарын жана учурдагы бардык котормолорду кылдат лингвистикалык жана стилистикалык талдоого алуу "*филологиялык котормо*" деп аталат [Задорнова, 1984:30].

Бул ыкманы иштеп чыгууда котормону филология илиминин чыныгы бөлүгүнө айландырууга мүмкүндүк бере турган теориялык базаны түзүү негизги маселе болгон.

1.4. Шекспирдин чыгармаларынын кыргыз тилине которулушу

Дүйнөлүк классикалык чыгармалардын котормолору элдердин арасында адабий байлыкты алмашуу кызматын аткарат. Котормо өнөрү тилдин бай мүмкүнчүлүктөрүн ачып, адабияттын өнүгүүсүн жакшы шарттарды түзүп берет.

Кыргыз котормо адабиятынын маданий деңгээлин белгилеген түбөлүктүү борборунун бири – Шекспир.

Кыргыз адабияты Шекспирдин адабий мурасына өзүнүн алгачкы этабында эле кайрылган. Албетте, Шекспирдин маанилүү, көркөмдүк түзүлүшү татаал чыгармаларын кыргыз тилине ойдогудай берүү дароо эле колго тийе койгон жок.

Фольклордук поэзиянын «бешигинен» профессионалдык багытка жаңыдан гана бет алган жаш адабият Шекспирдин образдык системасын салттуу нормалардын чегинде которуу учурлары да болду. Бул табигый көрүнүш эле.

Кыргыз маданиятында Шекспирдин мурасына кайрылуу кандайдыр бир эпизоддук көрүнүш эмес, котормо ишиндеги туруктуу процеске, өзүнчө бир салтка айланды. Кыргыз тилине Шекспирдин чыгармалары К.Эшмамбетовдон тартып, А.Осмоновго чейин, К.Маликовдон тартып, С.Жусуев, С.Эралиевге чейин бул улуу көркөм дүйнөнүн таасын берүүнүн аракетинде болушкан.

Немис акыны Иоганесс Бехердин сөзү менен айтканда «ар кандай көрүнүктүү адабият салабаттуу көркөм котормосуз жашай албайт», «котормонун бийик маданиятын жаратуу улуттук адабияттын өнүгүшүнө жана улуттук мүнөзүн калыптандырууга түздөн-түз көмөкчү болот».

Кыргыз элинин улуу жазуучусу Ч. Айтматов У. Шекспирге мындай баа берет: «Абийир, ар намыстын кербенчиси Шекспир – бул бүтүндөй адамзаттын энчиси, мезгил менен мейкиндик кандай түбөлүктүү болсо, ал да ошондой».

Улуу жазуучу У. Шекспирдин көптөгөн чыгармаларын кыргыз тилине которуп, сахнага коюу жагы 30-жылдардын ортосунан башталат. Анын гениалдуу чыгармаларын кыргыз элине жеткирүүдө кыргыздын атактуу акыны А. Осмоновдун жана жазуучу К. Эшмамбетовдун эмгеги зор. К. Эшмамбетов Шекспирдин “Гамлет” трагедиясын 1934-жылы которуп, 1937-жылы басмадан өзүнчө китеп кылып чыгарган. 1935-1940-

жылдары Москвадагы театр институтунан окуган жаш кыргыз актерлору Москвада даярдалган репертуар менен келишип, 1941-жылы кыргыз драма театрында Шекспирдин «Король Лир» трагедиясын биринчи жолу сахнага алып чыгышкан. 1943-жылы А. Осмоновдун котормосундагы "Он экинчи түн" комедиясын О. Сарбагышев сахнага койгон. 1950-жылдардын башында Кыргыз драм театры атактуу "Отелло" трагедиясын коюуну ийгиликтүү ишке ашырган. Ал эми 1964-жылы ушул эле театрдын сахнасында "Король Лир" трагедиясы коюлган. Бул спектакль 1965-жылы Москвада Кремль театрында көрсөтүлгөн.

Шекспирдин чыгармачылык мурасын үйрөнүүдөгү көп сандаган аспектилеринин ичинде салыштырмалуу анализ жүргүзүү эң олуттуу маселелердин бири.

Трагедия – аягы негизги каарманынын өлүмү же кайгы-капасы менен аяктаган драмалык чыгарманын бир түрү. Түпкү келип чыгышы байыркы Греция искусствосуна байланышат. Алар шараптын кудайы делген Дионистин урматына эчкилерди сүзүштүрүп, тамашалар өткөрүшкөн, мына ошол тамашалар *трагедия* деп аталган. Б. з. ч. 10-кылымда байыркы гректерде трагедия гүлдөп-өсүп, Эсхил, Софокл, Еврипид өндүү сөз чеберлерин калтырган. Аристотель өзүнүн эмгектеринде ошол кездеги трагедиялардын негизги белгилерин талдоого алып, ачып көрсөткөн.

Кайра жаралуу доорунда трагедия дүйнөлүк адабиятта жаңы баскычка көтөрүлөт. Ал Англиялык улуу драматург У. Шекспирдин ысмы менен тыгыз байланышат. Шекспирдин “Гамлет”, “Отелло”, “Юлий Цезарь”, “Король Лир”, “Ромео жана Жульетта” деген классикалык трагедиялары бүгүнкү күнгө чейин актуалдуулугун жогото элек.

У. Шекспирдин «Ричард III» трагедиясын 1982-жылы А.Радлованын орус тилиндеги вариантынан Ж.Иманкулов которгон.

«Ричард III» трагедиясы - Шекспирдин толугу менен ыр түрүндө жазылган жана прозалык кошумчалары жок пьесаларынын бири.

Бул трагедия – герцог Глостердин бийлик үчүн жүргүзгөн күрөшүнүн, ал бийликке Ричард III аттуу падыша болуп келгендигинин жана каарман өч алуучу Ричмонддун колунан өлгөндүгүнүн тарыхы баяндалат.

Муну жазууда Шекспир Холинshedдин хроникасына жана Томас Мор жазган Ричарддын (III) өмүр баянынан пайдаланган. Бул тарыхый драмада Шекспир өз каарманынын кылык-жоруктарынан психологиялык өзгөрүүлөрүн көрсөтөт.

Денесинин майыптыгынан Ричард заардуу, ырайымсыз болуп калган:

Ооба, мен тиштүү болуп туулгам.

Бул мен иттей кемиринип, ырылдагандыгымдын белгиси болду

Аалам мага мындай дене берген соң, тозок менен духумду да ийрейтсин-дейт Ричард.

Айланадагы адамдардын залымдиги жаш Ричард Глостердин мүнөзүн калыптандырган. Ал бийлик үчүн күрөш жүргүзөт. Англиянын тактысын көздөп, айлана-чөйрөсүн басып алууга аракет кылат, анткени айланасындагы коом анын майыптыгын маскаралап, кордойт.

Ричард айлакер адам, анын денелик кемдиги, акыл-ою мансапка гана жетишүүгө мүмкүндүк берет, ошондуктан ал динди өз мүдөөсү үчүн пайдаланып, эл алдына бир жолу негизги диний китепти колуна кармап чыгат. Ричарддын айлакердиги жөнүндө эч ким, ал түгүл өз бир тууган аганилери да шектенбейт.

Ошентип кандуу жоруктар, оор кылмыштар менен Ричард Англиянын тактысына жетет.

Ричарддын мүнөзү орто кылымдык театрдын аллегориялык кейипкери – Бузукулуктан (Vice) башат алат. Шекспир, дайымкысындай, эски тарыхты жаңыча аңгемелейт. Кейипкердин мүнөзү мурда болуп көрбөгөн ишенимдүүлүккө, көрсөтмөлүүлүккө ээ болот, анткени өзүн чыңалган сценалык аракетте көрсөтөт. Биринчи монологдон соң тууганы – герцог Кларенс менен болгон сцена берилет, аны эки жүздүүлөнө сүйүп жана аяп, Ричард Тауэрге өлүмгө жөнөтөт, – жана леди Анна менен чогуу. Ричард – анын жигитинин, Ланкастерлер сулалесинен чыккан канзааданын жана анын атасы Генрих VIнын өлтүрүүчүсү, анын табытынын артында ал кылмышкерди каргап-шилеп жүрүп отурат. Леди Аннаны Ричарддын жалган сүйүүсүн кабылдоого эмне мажбурлады? Көрүүчү Ричард эки жүздүүлүк менен өзүнө тактыга жол ачууга максаттуу экенин гана эмес, муну жасоого толук жөндөмдүү экенине да ынанат. Ал кек алсын үчүн – леди Аннага канжар сунуп жана ага көкүрөгүн тосуп, бардык залымдиктерди ал сүйүү үчүн жасаганын далилдөөдөн да кайра тартпайт. Ричард – ынандыра билген актёр. Анын инсанынын күчү талашсыз. Бирок адам канчалык көбүрөөк улуу болсо, ал өзүнүн кулоосунда ошончолук коркунучтуу. Ойчул жана тарыхчы Николо Макиавеллиден айырмаланып жана аны менен талашта Шекспир улуу адамдын саясатты моралдан бөлүүгө укуктуулугун тааныбайт. Хрониканын марасында Ричард тактынын жаңы талапкери – Англиянын болочок королу Генрих VII, Тюдорлордун сулалесинин негиздөөчүсү менен салгылашып курман болот. Бул өлүм менен Шекспир жазанын сөзсүз болорлугун эске салат. Бирок анда жамандыкка каршы башка да себеп – 59 тарыхый, керек болсо саясий себеп бар. Залимдин максаты – бийлик, бирок бул максатка жетүү жөн гана көрүнүш. Анткени бийликти кандуу колдор менен кармап турууга болбойт. Таажы кийүү сценында эле Ричарддын тагдыры чечилгендиги байкалат, анда лондондук

шаардыктар «Жашасын король!» чакырыгына үн катпоо менен жооп беришет. Башкаруучу менен эл – тарыхтын башкы маселелери, демек хроникалардын бардык түрмөгүнүн темасы. Шекспир жаман адам жакшы король боло албайт деп ынандырат. Бийлик проблемасын инсан проблемасы менен кошуп, «Ричард III» «улуу трагедияларга», баарыдан мурда «Макбетке» жол ачат.

1.5. Поэтикалык котормонун өзгөчөлүктөрү

Котормо — бул тилдер ортосундагы коммуникациялык акт болгондуктан, котормонун өзүн гана жалгыз карабастан, коммуникативдүү берилиштеги көз карашта карашыбыз керек. Котормонун тарыхы абдан узун экенин билебиз. Анын түбү адамзаттын тили өзүнчө тилдерге бөлүнө баштаган мезгилге тиешелүү жана бир канча тилди билген ар түрдүү тилдеги коомдун өкүлдөрүнүн ортосунда ортомчу катары сүйлөй алган адамдарга зарылчылыктын пайда болушу менен котормочулук пайда боло баштаган. Ошондой болсо да, бир катар себептердин негизинде котормо өз алдынча илим катары XX кылымдын ортосунда гана катталган. Эл аралык байланыш жана маалымат алмашуу шартында котормо илими тездик менен өскөн жана азыркы учурда өзүнүн теоретикалык базасы, концептуалдуу аппараты жана терминосистемасы бар өз алдынча илимий дисциплина статусуна ээ. Котормо маселеси эки тилди гана карабастан, эки маданияттын бири бирине тийгизген таасирин да карайт. “Котормо методологиялык планда лингвистикалык жана экстралингвистикалык аспектилерди эске алуу менен аткарылышы керек. Котормо өзүнө эки тилдин системасын гана камтыбастан эки башка маданиятты, менталитетти формалдуу-мазмундук мүнөз менен бирдикте карап кетет” [Караева, 2002: 38]

Котормо – бул адамзаттын татаал жана көп кырдуу ишмердүүлүгү. Бул бир тилди башка тил менен жөн гана алмаштырып коюу эмес, ал ар башка маданияттын өкүлдөрү кездешүүчү жана ар башка маданияттын байлыгын, улуттук өзгөчөлүгүн, аң-сезимин, дүйнө таануусун эске алуу менен, бир системадан башка бир системага өткөрүү жолу менен аткарылчу атайын иш талаасы болуп саналат.

Котормо – бул ар кандай деңгээлде өнүккөн, ар башкача салттардын жана адаттардын кездешүүсү. Бир тилдеги кандайдыр бир түшүнүктүн, экинчи тилде түшүнүксүз нерсе болуп калышы мүмкүн. Же берилген сөз боюнча эч кандай түшүнүк жок болгондуктан, алынып жаткан нерсе, которулуп жаткан тилде түшүнүксүз нерсе болуп калат. Мындан негизги фонддук билимбиздеги айырмачылыктан, маданияттын да айырмачылыгы пайда болот.

Которуу практикасы үчүн жогоруда саналган тилдик функциялардын б ичинен тилдик эмес нерсе жөнүндөгү маалыматты берүү менен байланышкан денотативдүү функция маанилүү ролду ойнойт. Сырткы дүйнөнү чагылдыруу тилде же белги менен берилүүчү денотат деп аталуучу менен аныкталуучунун биринин семантикалык маанисинин жардамы менен ишке ашат. Мисал үчүн “китеп” деген сөздү алалы. Анын үндүк айтылыш жана графикалык интерпритациясы “китеп” түшүнүгүнүн белгиси болуп саналат. Бул түшүнүк биздин аң сезимбизде заттын негизги белгилерин чагылдыруучу анын жалпы образын түшүндүрөт. “Китеп” деген белги жана “китеп” жөнүндө түшүнүк бири-бири менен семантикалык жактан байланыштуу. Котормочу кездешүүчү кыйынчылыктардын бири которуу проблемаларын көрө билүү болуп саналат. Англис тилиндеги сөздөрдү сөзмө-сөз которуу жолунан качуу керек. Болбосо “буквализм” деп атала турган которуудагы кемчиликтер кетирилиши мүмкүн. Котормого негиз салуучулардын бири Л.С.

Бархударов, сөзмө-сөз которуу өз деңгээлинде эмес, төмөнкү деңгээлде аткарылган которуу деп аныктаган [Бархударов: 186]. Албетте, эгерде ойду оригиналда берилгендей мүнөздө кылып берүү мүмкүн болсо, анда ошондой кылып которушубуз керек. Мисалы: “He lives in Moscow” деген фраза “Ал Москвада жашайт” деп которулат. Алардын ортосунда формалдуу жана семантикалык деңгээлдеги дал келүүчүлүк байкалат. Бирок мындай сыяктуу көрүнүштөр ар дайым эле кезиге бербеген кээ бир учурларда гана аткарылуучу шарт болуп саналат. Ар бир тил өзүнчө жана өзгөчө көрүнүш жана которуу учурунда тилдерди айкаштыруу, төп келишкендик көп эле кездеше бербейт. Оригиналдын мааниси жөн гана кыргыз тили менен гана берилбестен, оригиналдан дагы мыкты семалардын жыйындысынын жардамы менен берилсе, которуу жогорку деңгээлде аткарылары шексиз.

Котормо маселесине негиз салуучулардын бири В.Н. Комиссаров котормо ишинин ыраттуулугун сактоо менен аны үч бөлүмгө бөлүп караган [Комиссаров: 28]. Биринчи бөлүмдө котормонун жалпы теориясы каралат: котормонун теориялык моделдерин иштеп чыгуу, котормо ишмердигинин механизмдин жалпы мүнөздө түшүндүрүү, котормонун деталдык татаал проблемаларын анализдөөгө негиз боло турган жалпы маселелерди изилдөө ишке ашырылышы керек. Экинчи бөлүм котормонун сапаттык нормасына байланыштуу маселелерди карайт. Котормонун эквиваленттүүлүгүн аныктоонун түрдүү методдору, оригинал менен котормонун тилдик бирдиктеринин маанилик жактан, формалдык жактан туура келиши, эквиваленттүүлүк, адекваттуулук, тактык, формализм, буквализм, калькалаштыруу, сөзмө-сөздүүлүк сыяктуу сапаттык критерийлердин жана ага байланышкан проблемалардын табиятын түшүндүрүү сыяктуу теориялык маселелер анализге алынат. Үчүнчү бөлүм которуу процессинин өзү болуп саналат. Котормо текстин

жаралышы, анын этаптары, психологиялык механизмдери сыяктуу маселелер, оригинал текст менен котормо тексттин ортосундагы мезгил жана мейкиндик мамилелер каралат. “Бир тил экинчи бир тилден вербалдык белгилердин туюндурган мааниси, ал белгилердин сүйлөм ичинен алган орду сыяктуу айырмачылыктардан тартып, эки тилдин тектеш же тектеш эместиги, тилдердин ортосундагы мезгил жана мейкиндик мамилелер, сөз болуп жаткан эки тилди алып жүргөн коллективтердин жашаган географиялык шарты, өзгөчөлүгү, менталитети, ошол алкактардын фаунасы менен флорасындагы айырмачылык, окшоштуктары сыяктуу масштабдуу проблемалар котормо процессине белгилүү өлчөмдө таасирин тийгизген факторлордун катарын түзүшөт. Ошондуктан, ар бир котормо процесси өзүнө дифференциалдуу, көпчүлүк учурларда спецификалык мамилени талап кылат да, проблемалуу кырдаалдарды түзүшү менен мүнөздөлөт» [Комиссаров: 26].

Мына ушулардын негизинде котормого эркин котормо, сөзмө-сөз котормо, көркөм котормо, парафразалык котормо сыяктуу мүнөздөмөлөрдү берип кетебиз. Окумуштуу Ю. Найда котормолордун түрлөргө бөлүнүшүн төмөндөгүдөй үч өзөк факторлорго байланыштуу деп эсептейт: 1) оригинал тексттеги кабар, информациянын мүнөзү; 2) автордун текстте берейин деген ой мүдөөсү; 3) котормо багытталган аудиториянын өзгөчөлүгү. Белгилеп кеткен биринчи фактор котормонун стилистикалык факторун камтыган эң татаал проблема болуп саналат. Себеби которуу учурунда котормочу тексттин мүнөзүнүн спецификасына байланышкан проблемаларды чечүү үчүн ар кандай өзгөрүштөр менен кошо жоготууларга да дуушар болот. Өзгөчө мындай көрүнүш макал-лакаптардын, фразеологизмдердин, афоризмдердин которулушунда ачык байкалат.

Биринчи бап боюнча жыйынтык

Котормо — бул адамзаттын татаал жана көп кырдуу ишмердүүлүгү. Бул бир тилди башка тил менен жөн гана алмаштырып коюу эмес, ал ар башка маданияттын өкүлдөрү кездешүүчү жана ар башка маданияттын байлыгын, улуттук өзгөчөлүгүн, аң-сезимин, дүйнө таануусун эске алуу менен, бир системадан башка бир системага өткөрүү жолу менен аткарылчу атайын иш талаасы болуп саналат.

Кылымдар бою топтолгон классиктердин котормолору (мисалы, Шекспирдин чыгармалары) жана азыркы учурдагы авторлордун тынымсыз пайда болгон котормолору материал болуп саналат, аларга филологиялык изилдөө жүргүзүү жаңы, бир кыйла өнүккөн чыгармалар үчүн кандайдыр бир илимий-филологиялык багыт түзө алат.

Ал эми лингвопоэтикалык анализдин максаты автор тарабынан тигил же бул тилдик бирдик (сөз, сөз айкашы, грамматикалык форма, синтаксистик конструкция) көркөм чыгармага кандай максатта колдонулганын, ошондой эле тилдик каражаттардын эстетикалык эффект түзүүдөгө ролун аныктоо болуп саналат.

Көркөм чыгармада колдонулган сөздөрдүн баары маанилик жактан жылышка учурап, поэтикалык семантикага ээ болот, алар өздөрүнүн лексикалык же грамматикалык (кызматчы сөздөр) маанилерин, негизинен, сактап калуу менен, кайсы бир конкреттүү контекстте андан алда канча татаал, катмарланган жана оңойлук менен аңдалбаган мааниге ээ болушат да, сөздөн көркөм деталга айланат, дал мына ушул айланууну поэтикалык семантика катары кароо шарт.

Лингвистикалык проблемаларды иштеп чыгуу негизинен котормонун жалпы теориясына ылайык, негизинен публицистикалык материалдардын негизинде жүргүзүлгөн. Бул багыттагы эмгектерге мүнөздүү жалпы белги — азыркы теориялык лингвистика менен

катормонун жалпы теориясын органикалык байланыштыруу тенденциясы.

У. Шекспирдин «Ричард III» трагедиясын 1982-жылы А.Радлованын орус тилиндеги вариантынан Ж.Иманкулов которгон. Иштин кийинки бөлүмүндө аталган трагедиянын кыргыз тилиндеги котормосуна лингвистикалык жана лингвопоэтикалык анализ жүргүзүлөт.

Жыйынтыктап айтканда, кыргыз филологиясында көркөм адабияттын тилинин спецификасы, адабияттын формасы жана материалы болуп саналган тилдик уюшулушунун лингвистикалык жана поэтикалык негиздери, аны иликтеп-талдоонун системасы, ык- амалдары, теориялык-методологиялык базасы калыптанып келе жатат.

II БАП

«РИЧАРД III» ТРАГЕДИЯСЫНЫН КОТОРМОСУН ИЗИЛДӨӨНҮН НЕГИЗГИ ЫКМАЛАРЫ

2.1. Изилдөөнүн методологиялык базасы жана материалдары

Диссертациялык иште коюлган максат-милдеттерге ылайык У.Шекспирдин «Ричард III» чыгармасына лингвопоэтикалык анализ бир катар методдордун жардамы менен жүргүзүлдү. Тактап айтканда, У.Шекспирдин аталган чыгармасынын англис тилиндеги варианты менен кыргыз тилине которулган текстине лингвопоэтикалык анализ салыштырма, сыпаттама ыкмалдар аркылуу жүргүзүлдү.

Иштин изилдөө объектиси У.Шекспирдин «Ричард III» трагедиясынын кыргыз тилиндеги котормосу.

Иштин изилдөө предмети – У.Шекспирдин «Ричард III» трагедиясынын кыргыз тилиндеги котормосунун лингвопоэтикалык мүнөзү.

Иштин изилдөө материалдары. Иште изилдөө материалдары катары У.Шекспирдин «Ричард III» трагедиясынын англис жана кыргыз тилдериндеги тексттери кызмат кылат. Изилдөөнүн материалдарын У.Шекспирдин «Ричард III» трагедиясынын англис тилиндеги жана Э.Иманкулова тарабынан кыргызча которулган тексти, изилдөөнүн багытына ылайык лингвопоэтика, котормо маселелери боюнча жазылган илимий адабияттардын материалдары түздү.

Изилдөөдө салыштырма, сыпаттоо, талдоо, топтоштуруу, анализ, синтез ж.б. методдор колдонулду.

Изилдөөнүн методологиялык базасын лингвопоэтика илиминин теориялык негизин түптөөгө чоң салымын кошуп, негизги түшүнүк аппаратын түзгөн А.Липгарт, З.Караева, А.Абдыкеримова,

А.Ормонбекова сыяктуу окумуштуулардын эмгектери түздү [Гинзбург 1974; Соболева 1971; Тихонов 1991; Улуханов 1992; 1977; Земская 1991ж.б.].

Жогоруда белгиленгендей, лингвопоэтиканын түшүнүктүк аппаратын иштеп чыгууда окумуштуу А.А. Липгарттын эмгеги чоң. Липгарттын пикири боюнча: «лингвопоэтика – көркөм текстте колдонулган стилистикалык бирдиктер жана алардын белгилүү бир идеялык-көркөмдүк мазмунду берүү жана эстетикалык эффект жаратуудагы милдеттери жана салыштырма мааниси жөнүндө маселени караган филологиянын бир тармагы» [Липгарт, 1996:23].

Лингвопоэтикалык метод А.А. Липгарттын эмгектеринде кеңири каралып, кийинки изилдөөлөргө негиз болуп калган. А.А. Липгарт лингвопоэтикалык анализди синхрондук жана диахрониялык планда, колдонуу маселесин козгогон, ошондой эле көркөм тексттердин стилистикалык жактан бир өңчөй эместиги, көркөм чыгарманын кайсы түрүнө лингвопоэтикалык анализ жүргүзүүгө мүмкүн экендигин аныктаган [Липгарт, 2006: 64].

А. Липгарттын эмгектеринде лингвистикалык жана поэтикалык изилдөөнүн конкреттүү ыкмаларын кеңири сүрөттөлүп, кеңири чагылдырылган. Мындан тышкары, окумуштуу биринчи жолу лингвистикалык жана поэтикалык анализди синхрондук жана диахрондук мааниде да колдонуу мүмкүнчүлүгү жөнүндө жазат.

Илимде «лингвопоэтика» термини карама-каршы келген изилдөөлөрдүн эки түрүнө карата колдонулат. Алардын биринин максаты – тигил же бул чыгармада же чыгармалар тобунда көркөм каражаттардын колдонулушунун тематикалык жана стилдик мүнөздөмөлөрүн аныктоо болуп саналат.

Изилдөөнүн мындай түрүнө З.Б. Ешмамбетова, В.Д. Асанов, А.К.

Жунисбаева, Э.В. Сомова, С.В. Титова сыяктуу изилдөөчүлөрдүн эмгектерин киргизүүгө болот. Алсак, В.Д. Асановдун «Лингвопоэтическая функция смены стиха и прозы в творчестве Шекспира» (1957) деген диссертациясында У.Шекспирдин пьесаларынын материалы боюнча ыр саптарынын жана прозанын өзгөрүшүнүн лингвопоэтикалык функциясы иликтенген [Асанов,1957].

Э. В. Сомованын «Лингвопоэтические средства выражения авторского отношения к персонажу» деген изилдөөсүндө автордун каарманга болгон мамилесин билдирүүнүн лингвопоэтикалык каражаттары биринчи жолу талдоого алынат [Сомова,1980].

З. Б. Ешмамбетованын «Автордук кеп менен каармандын кеби — лингвопоэтиканын маселеси (на материале англис тилинин материалында)» (1984) аттуу диссертациясында автордун сүйлөгөн сөз менен каармандын кебинин ортосундагы байланыш лингвопоэтикалык проблема катары каралып, биринчи жолу драмалык жанрдагы чыгармаларга лингвопоэтикалык талдоо жүргүзүү аракети жасалган [Ешмамбетова,1984].

А. К. Жунисбаеванын «Лингвопоэтическая характеристика образа литературного персонажа» (1984) аттуу диссертациясында каармандын образына лингвопоэтикалык анализ жүргүзүлөт [Жунисбаева,1984].

С. В. Титованын «Лингвопоэтическая значимость словосочетания в описании внешности персонажей» деген темадагы диссертациясы сөз айкашынын лингвопоэтикалык функциясын оозеки жана көркөм чыгармалардын контекстинде ачуунун ыкмаларын иштеп чыгууга арналган [Титова,2003].

Изилдөөнүн экинчи түрү – формалдуу лингвистикалык элементтердин белгилүү бир идеялык-көркөм мазмунду берүүдөгү жана белгилүү бир эстетикалык эффект жаратуудагы ролун ачууга багытталган

өзүнчө көркөм текстти изилдөө. Мындай эмгектерге В.Я. Задорнованын изилдөөсү кирет. Бул иште алгачкы жолу лингвопоэтикалык метод түрдүү тилдердеги поэтикалык чыгармалардын материалында иштелип чыккан бир нече прозалык чыгармалар (романдарды) салыштырылып, лингвопоэтикалык жактан талдоо аракетин жасалган. Ошону менен бирге текстти тематикалык жактан мүчөлөштүрүү ыкмасы колдонулуп, салыштырма планда англис романдарынын тексттериндеги пейзаждык сүрөттөөлөр жана алардын орус тилиндеги котормолоруна лингвопоэтикалык анализ жүргүзүлгөн [Морозов,2001].

Бирок, эки ыкма тең бир принципке – тексттин формалык жана мазмундук жагын да кароого негизделгендиктен, алар «лингвопоэтика» термини аркылуу айкалышат.

Бул маселеге арналган А. Ю. Морозовдун диссертация өзгөчө көңүл бурууну талап кылат. Бул иштин жаңылыгы текстти үч деңгээлде талдоо ыкмасы, башкача айтканда, ушул кезге чейин көркөм тексттерди изилдөөдө гана колдонулуп келген лингвопоэтикалык талдоо ыкмасы жарнамалык тексттердин тилине карата биринчи жолу колдонулган. Бул изилдөөдө лингвопоэтикалык анализдин методологиясынын чөйрөсүн кеңейтүү жана аны вербалдык жана көркөм чыгармачылыктын гана эмес, принципиалдуу түрдө башкача функционалдык стилдеги – жарнак стилинин тексттерине колдонуу жөнүндө сөз болот [Морозов,2001].

Лингвопоэтика тармагында жүргүзүлүп жаткан кийинки мезгилдеги эмгектерге Л. М. Козеняшеванын ишинде адабий текстти талдоонун лингвопоэтикалык ыкмасы андан ары өнүккөн, анткени бул ыкманы колдонуу менен изилдөө алгач бир образдын материалы – 19-20-жылдардагы англис адабиятынын чыгармаларындагы кызматчынын образы боюнча жүргүзүлөт [Козеняшева, 2006].

Көркөм текстти лингвопоэтикалык талдоо ыкмасында каармандын

образын чечмелөөдө адабий жана лингвистикалык мамиленин ортосундагы ажырымды жоюуга мүмкүндүк берет.

Ошентип көркөм чыгарманы толук түшүнүү үчүн чыгарманын кептик түзүлүшү менен композициялык-көркөм мазмунунун ортосундагы татаал байланышты карап чыгып, эстетикалык таасирге баа берүү зарыл. Бул үчүн чыгармада тилдик бирдиктердин метасемиотикалык касиеттеринин колдонулушу, автордун ой-ниети менен идеялык мазмунун чагылдыруудагы ролун караган лингвопоэтикалык анализ аркылуу аныкталат.

Ал эми кыргыз тилиндеги лингвопоэтика жана лингвопоэтикалык анализ маселелери окумуштуу А. Абдыкеримованын «Лингвопоэтика: статусу жана проблемалары» (2006) аттуу диссертациясында берилген. Бул иште тилдин көркөм адабияттын материалдык негизи, каражаты жана формасы катары кызматы, табияты ачылып берилип, ушул аспектиде иликтөөнүн системасы белгиленген. Ошону менен бирге көркөм адабиятты тилге негизделген көрүнүш катары комплекстүү иликтөөгө алуунун зарылдыгы, көркөм адабиятты комплекстүү иликтеген өзүнчө филологиялык дисциплинанын орду, лингвопоэтиканын негизги объектиси катары поэтикалык тил түшүнүгүнүн табияты, лингвопоэтиканын негизги изилдөө предмети катары көркөм текст түшүнүгүнүн спецификасы, көркөм текстти лингвопоэтикалык талдоого алуунун системалык түзүлүшү, критерийлери жана категориялары, көркөм тексттин тилдик уюшулушундагы фонетикалык түзүлүштүн спецификасын жана көркөм тексттеги фонетикалык көрүнүштөрдүн табияты, функционалдык, эстетикалык, лингвопоэтикалык ролу; көркөм тексттеги синтаксистик бирдиктер менен каражаттардын функционалдык, лингвопоэтикалык, эстетикалык өзгөчөлүктөрү, көркөм тексттин семантикалык түзүлүшүнүн спецификасы, көркөм тексттеги тилдик

бирдиктердин семантикалык өзгөрүүлөрү талдоого алынган.

А. Ормонбекованын «Тилдик бирдиктердин лингвопоэтикалык табияты (синоним, парафраза, плеоназм жана кайталоо)» аттуу докторлук диссертациясында лингвопоэтикалык илик жүргүзүү аркылуу кыргыз тилиндеги синоним, парафраза, плеоназм жана кайталоо кубулуштарынын поэтикалык табияты, алардын көркөм чыгармада аткарган кызматы, ошону менен бирге жалпы эле сөздөрдүн поэтикалык семантикасы изилдөөгө алынган. Бул эмгекте кыргыз тил илиминде лингвопоэтикалык анализдин ыкмалары, принциптери теориялык жактан тикеден-тике иштелип чыкпаса да, калыптанып келе жатканы белгиленет [Ормонбекова, 2012].

Кыргыз тил илиминде котормо тексттерге лингвопоэтикалык анализ жүргүзүү профессор Зина Караеванын эмгегинде башталат. Окумуштуунун котормонун жана семиотиканын лингвистикалык көйгөйлөрү («Манас» кыргыз эпосунун У. Меомдун англисче котормосунун материалынын негизинде) (2006) аттуу докторлук диссертациясында «Манас» эпосунун Уолтер Мэй тарабынан англис тилине которулган текстине анализ жүргүзүлүп лингвопоэтика илиминин өнүгүшүнө чоң салым болгон. Бул изилдөөдө «Манас» эпосунун англис тилиндеги котормосуна лингвопоэтикалык ыкмалар аркылуу эпостогу сөздөрдүн коннотативдик маанилерине, эпостун жалпы көркөм-эстетикалык мазмунун ачып берген функционалдык каражаттары талдоого алынып, тилдик, семиотикалык, экстралингвистикалык фрагменттерди жана маданий концепттерди котормо тилде кайрадан жаратуу маселелери терең ачылып, лингвопоэтикалык иликтин негизги принциптерин көрсөтө алган. Ошону менен бирге кандай учурда көркөм котормо адекваттуу болот деген маселенин башы чечилип семиотикалык ыкманын негизинде *лингвопоэтикалык котормо категориясы* иштелип

чыккан.

Бул категория аркылуу котормо процессиндеги тилдик жана тилдик эмес каражаттарды берүү маселелерин көрсөтүп, котормодогу дал келүүчүлүк жана дал келбөөчүлүктөр, алардын себептерин белгилөөгө мүмкүнчүлүк түзүлөрүн белгилеген.

Жыйынтыктап айтканда, профессор З. Караева аталган изилдөөсүндө котормо тилдеги поэтикалык тексттин сапатын аныктоодогу так критерийлерин иштеп чыгууга жетишкен жана бул багыттагы кийинки изилдөөлөрдүн теориялык негизин түзүп калды.

А. Асылбекова «А.Осмоновдун поэзиясынын англис тилиндеги котормосуна лингвопоэтикалык анализ (У.Мейдин котормолорунун негизинде)» (2011) аттуу диссертациясында А.Осмоновдун У.Мэйдин котормосундагы ырларына лингвопоэтикалык талдоо жүргүзүп, семиотикалык каражаттарга басым жасап, кыргыз жана англис тилдериндеги көркөм туюнтуу боюнча жалпылыктарды жана бөтөнчөлүктөрдү аныктаган.

К. Калиева «Кыргыз поэзиясын англис тилине которуудагы лингвопоэтикалык маселелер» (2012) аттуу кандидаттык ишинде кыргыз аял акындарынын англис тилине которулган чыгармаларына лингвопоэтикалык анализ жүргүзүлүп, ал чыгармалардын жана алардын котормолорунун тилдик жана экстралингвистикалык табиятын, өзгөчөлүктөрүн жана көркөм чыгармалардын тилинин эстетикалык функциясын ачып берүү менен бирге котормонун экстралингвистикалык, функционалдык-стилистикалык жана семиотикалык өңүттөрүн изилдөөгө алган.

Изилдөөчү А. Токтоматованын «С. Эралиевдин «Ак Мөөр» лирикалык поэмасынын котормосуна лингвопоэтикалык анализ» (2017) аттуу диссертациясы корголгон. Бул иште С. Эралиевдин “Ак Мөөр”

поэмасынын котормосуна лингвопоэтикалык илик түп нуска менен жарыш жүргүзүлүп, “Ак Мөөр” поэмасынын идеялык өзөгүн түзгөн “сүйүү” концептиси, “Сүйүү” көркөм концептинин маңызын ачып берүүдө колдонулган жалпы тилдик, лексикалык, фразеологиялык бирдиктер, лингвостилистикалык каражаттар менен катар жеке-автордук көркөм каражаттар талдоо аркылуу аларды эффективдүү которуу жолдору аныкталат. Ошону менен бирге тектеш эмес тилге которулган көркөм чыгармага лингвопоэтикалык илик жүргүзүүдө адабий талдоо чыгармадагы поэтикалык ойду терең ачып берүүгө өбөлгө түзүп, автордун стилдик өзгөчөлүгүн даана аныктап көрсөтөт, лингвопоэтикалык талдоонун негизинде чыгармадагы тилдик жана адабий семиотикалык белгилердин тектеш эмес тилге которулушунда ал элдердин дүйнөнү кабыл алуу өзгөчөлүктөрү айкын болот жана котормодо адекваттуулукка жетишүү үчүн англис тилдүү элдин дүйнө таанымын эске алуунун маанилүүлүгү, көркөм чыгарманы лингвопоэтикалык-котормо категорияларынын негизинде талдоо жүргүзүү аркылуу тилдин экстралингвистикалык релеванттуулуктары текст ичиндеги сөздөрдүн аркасында турган маданий өзгөчөлүктөр, тарыхый фактылар, улуттук мурас-дөөлөттөр котормо тилге канчалык деңгээлде сакталгандыгы аныкталат.

М. Алишованын “Англис жана кыргыз тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштарып изилдөө” (көркөм, стилистикалык, тилдик каражаттардын негизинде) (2021) аттуу докторлук диссертациясында тектеш эмес кыргыз жана англис тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтү ар кандай болгондугуна карабастан адамзаттык дүйнө сүрөтү менен байланышкан изоморфтук, алломорфтук жана универсалдуу көрүнүштөр кездешерин белгилеген. Фольклордук чыгармага лингвопоэтикалык, концептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу тектеш эмес тилдердеги дүйнө

тааным, кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтү изилдөөгө алынат.

«Манас» эпосуна жана анын котормосуна лингвопоэтикалык, концептуалдык талдоо жүргүзүү аркылуу кыргыз жана англис тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүнүн концептуалдык табияты ачылат. «Манас» эпосунун түпнускасы менен анын котормосунун контекстинде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн изилдөө тилдик, семиотикалык каражаттарды аныктоо жолу аркылуу да ишке ашырылат.

С. Мамбеталиеванын “Кытай жомокторун кыргыз тилине которуудагы өзгөчөлүктөр” (2023) аттуу диссертациялык ишинде кытай жомокторунун кыргыз тилиндеги котормолоруна лингвопоэтикалык анализ жүргүзүлүп, лингвистикалык, стилистикалык, адабий каражаттар салыштырылып алардын моделдери аныкталат. Ошону менен бирге кытай жомокторунун жана анын котормолорунун лингвистикалык, семантикалык, семиотикалык өзгөчөлүктөрү менен бирге тилдердеги айырмачылыктары жана окшоштуктары, аларды которуудагы кыйынчылыктары көрсөтүлүп, айрым бир тилдик универсалийлер белгиленет.

2.2. Лингвопоэтикалык стратификация методдору

Лингвопоэтикалык стратификация методу – идеясы, көркөмдүк образы, лексика-семантикалык түзүлүшү жана сөз катмарларынын же страттардын стилдик өзгөчөлүктөрү боюнча жалпылыкка ээ бирдиктерди бөлүп көрсөтүү болуп саналат.

Текстке лингвопоэтикалык стратификация методу аркылуу анализ жасоонун маңызын окумуштуу В.Я. Задорнова мындайча түшүндүрөт. «Тексттин бөлүктөрү же абзацтарына ылайык тематикалык же синтаксистик жактан бөлүнүшү атайын өзгөчө семиотикалык каражаттар менен көрсөтүлбөйт. Мындай мүчөлөштүрүү баяндоо ракурсунун

өзгөрүшү, автордун чыгармадагы окуяга болгон мамилеси, бир тематикалык же мезгилдик пландан башкасына өтүү, жалпы мазмундук маанайдын алмашуусу аркылуу аныкталат. Мындай өзгөрүүлөр бир абзац ичинде эле байкалып, тексттин тембрдик мүнөзүнүн өзгөрүшүнө алып келет. Текстти окуган адам «бир кылкалуу эмес» баяндоону байкай алат» [Задорнова, 1992].

Аталган методдун практикалык жагын изилдөөчү Т.Назарова мындай сыпаттайт: Лингвопоэтикалык анализдин методикасынын (the method of slicing and splicing) биринчи этабында изилдөөчү көркөм чыгарманын мазмуну жагынан бир өңчөй болгон үзүндүлөрүн тандап алат. Мисалы, чыгармадагы бир каармандын мүнөздөгөн текст бөлүктөрүн алса болот.

Андан кийин көркөм чыгарманын тигил же бул аспектинин чагылдырган текст бөлүгүнө филологиялык анализ жүргүзүлөт жана комментарийлер жана түшүндүрмөлөр менен толукталат [Назарова, 1992: 132].

Лингвопоэтикалык стратификациянын спецификалык мүнөзү тексттин семиотикалык принциби боюнча стратификациясы менен байланышып турат. Тексттин семиотикалык жактан мүчөлөнүшү тууралуу жогоруда белгиленген изилдөөчү Т.Б.Назарова «Филология жана семиотика» деген илимий изилдөөсүндө кеңири караган [Назарова, 1994].

А. Греймас көркөм текстти анализдөөдө структуралык методду колдонгон. Аталган метод боюнча структуралык семантика жана лексикология түшүнүктөрү адабий чыгарманын деңгээлинде изилденет. Тактап айтканда, структуралык-семантикалык изилдөөдө көркөм текст «маанини» ишке ашырган белгилүү структураны, маани-маңызды уюштуруунун өзгөчө ыкмасы катары каралат. Бул методду колдонууда изилдөөчү семанын минималдуу компонентине таянат.

Эми лингвопоэтикалык стратификация методу боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөргө токтолуп көрөлү. Алсак, В. Я. Задорнова Гамлеттин монологундагы «*O, that this too too solid flesh would melt*» деген айтымдан төрт образдык-тематикалык биримдикти бөлүп көрсөтөт. Бирок бул стратификация темтикалык негизде жүргүзүлгөн, лингвостилистикалык жана лингвопоэтикалык биримдиги каралган эмес.

Лингвопоэтикалык стратификация багытында А. А. Липгарттын изилдөөлөрү өзгөчө орунда турат. Анын диссертациялык ишинде А. Ч. Суинберндин «Калидондогу атланттар» пьесасынын «Хор» циклы, «Бактылуу ханзада» пьесасы, Оскар Уайльддын «Дориан Грейдин портрети» чыгармасы жана Шекспирдин «Гамлет» драмасы лингвопоэтикалык талдоого алынат [Липгарт, 1996].

Бул эмгекте лингвопоэтикалык жактан мүчөлөнбөгөн тексттердин болушу, тексттин көлөмдүк-прагматикалык жана лингвопоэтикалык мүчөлөнүшүнүн ортосунда көз карандылыктын жоктугу; текстте колдонулган кептин түрү (проза же поэзия) менен аны мүчөлөнүү ыкмаларынын ортосунда көз карандылыктын жоктугу жөнүндө; тексттин тематикалык бөлүнүшү менен анын лингвопоэтикалык катмарлануусунун ортосундагы бирдейликтин жоктугу жөнүндө; бөлүү чеги жана түзүүчү параметрлердин функциялык-стилистикалык абалы жөнүндө теориялык жоболор көрсөтүлөт.

Алсак, А. Ч. Суинберндин «Калидондогу атланттар» пьесасынын «Хор» циклынын лингвопоэтикалык мүчөлөнбөстүгү тексттин ар кандай тематикалык бөлүктөрүндө тилдик бирдиктердин колдонулушунун салыштырмалуу бир тектүү эместиги менен шартталат. Ошондуктан мүмкүн болгон тематикалык бөлүнүү бул жерде лингвистикалык деңгээлде дал келбейт жана лингвопоэтикалык стратификациянын негизи боло албайт.

Ал эми Оскар Уайльддын «Бактылуу ханзаада» жомогун А. А. Липгарт үч стартумга бөлөт. Биринчи стартум автордук кептен турса, экинчиси — Чабалакейдин жана башка каармандардын кеби, үчүнчүсү — бактылуу ханзааданын кебинен турат. Ар бир стартум кеңири лингвопоэтикалык комментарийлер менен коштолот.

Оскар Уайльддын «Дориан Грейдин портрети» чыгармасында үч стартум бөлүнүп көрсөтүлөт. Биринчиси маалыматтык мүнөзгө ээ болгон автордук кептин баяндоо бөлүгү жана каармандардын репликалары (диалогу) кирет. Экинчи стартумга стилистикалык жактан маркерленген автордук баяндоо, үчүнчү стартумга ар кандай абстракттуу темалар боюнча автордук монологдор жана монологдук айтымдар кирет. Ал эми автордун лирикалык чегинүүсү кээ бир кеңейтүүлөргө жана тилдик мүнөздөмөлөр боюнча тематикалык өзгөрүүгө карабастан, экинчи стартумга кирет.

Албетте, бул романдын тематикалык жана стилистикалык жактан мүчөлөнүшү тематикалык бөлүнүүгө дал келбейт: тематикалык деңгээлде текст өзүнүн ар түрдүүлүгү менен айырмаланат.

Дүйнөлүк адабияттын шедеври болгон Шекспирдин “Гамлет” пьесасын стратификациясында тексттин бөлүктөрүнүн ортосундагы дал келбестик дароо эле көзгө урунган поэтикалык жана прозалык үзүндүлөрдүн карама-каршылыгы болуп саналат. Бирок бул параметр боюнча айырмаланган айрым үзүндүлөр лингвопоэтикалык жактан толугу менен дал келет, ал эми поэтикалык жана прозалык бөлүктөрдүн ичинде лингвопоэтикалык жактан бири-бирине окшош эмес үзүндүлөр кездешет.

Демек, негизги дифференциалдык белги катары тексттин баяндоо жана баяндалбаган бөлүктөрүнүн карама-каршылыгы менен шартталат. Бирок изилдөөчү Шекспирдин башка чыгармаларынан айырмаланып,

Гамлетте баяндоо жана баяндоого кирбеген элементтерди айкалыштырган «аралаш типтеги» үзүндүлөр бар дейт.

Поэтикалык жактан баяндоого кирбеген бөлүктөргө трагедиянын жалпы текстине салыштырмалуу стилдик жана функционалдык өзгөчөлүктөргө ээ болгон поэтикалык тексттердин цитатасынын бир түрү болгон «башка стилдик кошуулар» камтылат.

Ошентип, А.А. Липгарт диссертациялык изилдөөсүндө "Гамлет" пьесасында төмөнкү стратумдарды аныктайт:

1) трагедиядагы бардык каармандарынын кебинде кездешкен жана лексикалык бирдиктердин тилдик касиеттеринин салыштырмалуу бейтараптыгы менен мүнөздөлгөн ыр түрүндөгү баяндоо;

2) окшош мүнөздөгү баяндоо тибиндеги прозалык үзүндүлөр;

3) трагедиянын бардык каармандарынын кебинде кездешкен жана таасир этүүчү функциянын элементтеринин олуттуу санын камтыган баяндоо тибинде эмес поэтикалык үзүндүлөр, алардын кептин тиешелүү контексттерде колдонулушу көбүнчө автоматташкан мүнөзгө ээ;

4) пьесанын негизги текстине актерлор катышкан сценада башка стилдеги поэтикалык кошумчалар бир тараптуу сюжеттик функцияларды аткарып, Елизаветалык драмананын стилистикалык өзгөчөлүгүндө сыпатталат;

5) ар кандай каармандардын ортосундагы тамаша мүнөздөгү прозалык диалогдор (ошондой эле башка стилдеги поэтикалык кошулмалар), мында сөз оюну колдонулган жана лексикалык бирдиктердин метасемиотикалык касиеттери жок;

Бардык тексттер тематикалык жана стилистикалык гетерогендүүлүгү боюнча айырмалана бербейт. Бир нече темалар сөзсүз түрдө орун алган көптөгөн чыгармаларды жалпысынан бир стилде жазууга болот, андыктан мындай тексттерге карата формалдуу да, материалдык

мүнөздөмөлөрдү дагы эске алганда лингвопоэтикалык стратификация жөнүндө сөз болушу мүмкүн эмес. Мындай тематикалык жана стилистикалык бир тектүүлүктүн жоктугу сөзсүз түрдө тексттин терс касиети эмес: көптөгөн чыгармалар аздыр-көптүр бирдей стилде жазылып, окурмандарга чоң эстетикалык таасир берет. Бул гетерогендүүлүк байкалбаган тексттердин маанилүүлүгүн түшүнүүгө болот.

Бул эмгекте изилдене турган Шекспирдин чыгармалары, айрыкча анын чыгармачылыгынын жетилген мезгилинде жаралган пьесалары диссертациялык иштин максатына байланыштуу иликтөөгө алабыз.

Лингвопоэтикалык стратификация ыкмасы өзүнчө мааниге ээ, анткени ал оозеки жана көркөм чыгармачылыктын белгилүү бир чыгармасын жакшыраак түшүнүүгө, анда окурманга биринчи таанышканда жашыруун болушу мүмкүн болгон ар кандай катмарлардын бар экендигин көрүүгө мүмкүнчүлүк берет, текст менен иштөөдө өтө ыңгайлуу ыкма болуп саналат.

Бирок буга кошумча, жалпы эле автордун чыгармасы кандай экендиги жөнүндө толук образ жаратуу үчүн ушул ыкманы колдонсо пайдалуу болот. Эгерде тематикалык жана стилдик гетерогендүүлүк текстте анын жаратылышынын бүткүл мезгилинде ар дайым болуп турса жана ошол эле учурда текстти катмарларга бөлүү ыкмаларында кандайдыр бир өзгөрүүлөр болушу мүмкүн болсо, анда катмарларды белгилүү бир жазуучунун чыгармасынын индивидуалдык стилистикалык өзгөчөлүгү жазуучунун чыгармачыл методунун эволюциясы катары карайт.

Жыйынтыктап айтканда, лингвопоэтикалык изилдөө методдорунун арасында көркөм тексттин стратификациясы маанилүү орунду ээлейт. Стратификация — бир стилистикалык доминанттын айланасында, бир баскычта жазылгандай, бирдей дизайндагы, көркөм-образдуу, лексикалык

жана грамматикалык түзүлүшү жана стилистикалык өзгөчөлүктөрү боюнча катмарларды, же катмарларды тандоо.

2.3.Лингвопоэтикалык эквиваленттүүлүк

Котормо түпнусканын мазмундук өзгөчөлүктөрүн гана чагылдырбастан, идеялык-көркөмдүк мазмунун жана стилистикалык жактан белгиленген тилдик бирдиктердин колдонулуш мүнөзү боюнча ага дал келсе, лингвопоэтикалык эквиваленттүүлүк байкалат. Лингвопоэтикалык эквиваленттүү котормодо түпнускага мүнөздүү баяндама тиби же тигил же бул баяндоо түрүнүн лингвопоэтикалык ар түрдүүлүгү сакталат.

В. Н. Комиссаровдун пикири боюнча, лингвопоэтикалык эквиваленттүүлүк болуу үчүн коммуникативдик эквиваленттүүлүк менен шайкеш келет жана стилистикалык эквиваленттүүлүктөн айырмаланат, бирок кээ бир учурларда түпнускага салыштырганда котормонун стилистикалык боекторунун өзгөрүшү эстетикалык жана лингвопоэтикалык жактан маанилүү болушу мүмкүн [Комиссаров, 2007:98].

Ар кандай функциялык-стилистикалык чыгармалардын кебинин "коммуникациялык максаты" ар кандай болот. Айрыкча оозеки жана көркөм чыгармалардын «коммуникациялык максаты» идеялык жана көркөмдүк мазмунун берүү болот жана белгилүү бир эстетикалык таасир түзүү болуп саналат.

Идеялык-көркөмдүк мазмун сюжеттик-композициялык жана тилдик каражаттардын жардамы менен да берилет. Котормодо түпнусканын мазмунун гана эмес, лингвопоэтикалык өзгөчөлүктөрү да чагылдырылса лингвопоэтикалык деңгээлдеги эквиваленттүүлүк жөнүндө сөз кылууга

болот.

Жогоруда белгиленгендей, лингвопоэтика – көркөм тексттеги стилистикалык тилдик бирдиктердин белгилүү бир идеялык-көркөм мазмунду берүү жана эстетикалык таасир жаратууда жана салыштырма маанисин аныктоодо аткарган кызматын изилдеген филологиянын бир тармагы.

Стилистикалык жактан окшош тил бирдиктер ар кандай функцияга ээ болот жана алардын идеялык-көркөм мазмунду берүүдөгү жана эстетикалык таасирди түзүүдөгү ролу да ар түрдүү мүнөзгө ээ.

Тексттин идеялык-көркөм мазмунун берүүдө жана эстетикалык таасир жаратуудагы стилистикалык каражаттар *лингвопоэтикалык маани* жана *лингвопоэтикалык функция* категориялары менен аныкталат.

Лингвопоэтикалык маани — тигил же бул стилистикалык каражаттардын белгилүү бир жагдайда кепте колдонулушунун маанилик касиеттеринин көлөмү.

Кепте стилистикалык каражаттар сүйлөмдүн мазмуну боюнча ачык же көмүскө мааниде колдонулушу мүмкүн. Стилистикалык бирдиктер кептин мазмунуна ылайык толук кандуу лингвопоэтикалык мүнөздө колдонулса, айтмыдын жалпы мазмуну маанисин жоготпойт. Ал эми актуалдашкан кепте стилистикалык бирдиктер, айтымдын жалпы мазмуну менен гана шартталбастан, сүйлөмдүн башка элементтери менен семантикалык байланыштарды өнүктүрөт жана айтымдын мааниси толук өзгөрүп кетпейт [Липгарт, 1996:31].

Лингвопоэтикалык функция – стилистикалык тилдик бирдиктин тексттин идеялык-көркөмдүк мазмунун берүүгө, эстетикалык таасир жаратууга кошкон салымы.

А. А. Липгарт лингвопоэтикалык функция категориясын абстракциялык белгиси боюнча аныктайт, тактап айтканда,

стилистикалык тилдик бирдиктерде абстракциялык белгинин жоктугу айтымдын коннотативдүүлүгүн күчөтөт.

Гномикалык жана ассоциативдик лингвопоэтикалык функциялар айтымдын коннотативдүүлүгүн күчөтүү менен бирге кандайдыр бир абстрактуу пландын жаралышына алып келет [Липгарт, 1997:74].

Котормонун түпнускага эквиваленттүүлүгүн аныктоо үчүн адегенде түпнуска тексттеги эстетикалык таасирдин мүнөзүн аныктоо, андан соң котормонун лингвопоэтикалык өзгөчөлүктөрүн (эгерде бар болсо) аныктап, салыштыруу керек.

Котормо менен түпнусканы айрым стилистикалык тилдик бирдиктердин деңгээлинде салыштыруу (лингвопоэтикалык салыштыруу) жетиштүү болбойт. Анткени котормонун белгилүү бир стилистикалык бирдиктери түпнускадан айырмаланышы мүмкүн жана бул тилдердин ортосундагы объективдүү айырмачылыктар менен шартталат. Ошондуктан

котормо менен түпнусканы лингвопоэтикалык жактан салыштыруу көркөмдүк деңгээли боюнча айырмаланбаган сөзмө-сөз которууга карата жүргүзүлөт, натыйжада түпнуска тексттин лингвопоэтикалык өзгөчөлүгү аныкталат [Липгарт, 1996:420].

Баяндоо типтерин логикалык жана түшүнүктүк жактан айырмаланган тигил же бул идеялык-көркөм мазмунду берүү ыкмалары катары аныктаса болот. Ар бир баяндоо тиби белгилүү лингвопоэтикалык өзгөчөлүктөр менен мүнөздөлөт, тактап айтканда, стилистикалык каражаттардын жыйындысы жана бул бирдиктердин маанисинин ишке ашуу даражасы. Баяндоонун үч негизги тиби бар: *сүрөттөө, ой жүгүртүү, эркти билдирүү*.

Баяндоонун *ой жүгүртүү* түрүндө кандайдыр бир идеянын өнүгүшү мүнөздүү жана мындай контексте таасир этүү функциясынын

элементтеринин метасемиотикалык потенциалын ишке ашыруу үчүн шарт түзүлөт; ошондуктан ой жүгүртүү баяндоосундагы стилистикалык бирдиктердин лингвопоэтикалык жактан кепте колдонулушу гномикалык жана ассоциациялык мүнөздө болот.

Баяндоонун *эркти билдирүү* түрүнө бир идеяны өнүктүрүү гана эмес, аны текст ичинде «иллюстрациялоо» жана таасирин күчөтүү максаты мүнөздүү.

Ошондуктан баяндоонун бул түрүндө стилистикалык бирдиктер, көбүнчө, өзүнүн лингвопоэтикалык потенциалында колдонулбастан кепте экспрессивдүү лингвопоэтикалык функцияны аткарат.

Баяндоонун *сүрөттөө* түрүндө белгилүү бир фактыларды саналып берилет, же кандайдыр бир кыймыл-аракет, окуя, адам ж.б. сүрөттөлөт. Бул типте стилистикалык бирдиктер кепте кеңири колдонулуп, алардын экспрессивдүү лингвопоэтикалык функциясы басымдуулук кылат [Мурашкина, 2004].

Көркөм чыгармалардын функциялык жана стилистикалык ар түрдүүлүгүнөн улам айрым тексттерде баяндоо түрлөрүн жана лингвопоэтикалык түрлөрүн бөлүп көрсөтсө, башкаларына карата лингвопоэтикалык (тематикалык-стилистикалык) стратификацияны жүргүзүүгө болот, (лингвопоэтикалык терминдер боюнча бир түрдүү тексттер, ошондой эле лингвопоэтикалык ыкмалар менен такыр изилдөөгө мүмкүн болбогон адабий тексттер да бар [Липгарт, 2006:74].

Ошентип, лингвопоэтикалык ар түрдүүлүк баяндоо типтеринин жана лингвопоэтикалык түрлөрдүн алмашуусу, же текстте ар кандай тематикалык жана стилистикалык катмарлар катары келиши мүмкүн.

Түпнуска менен котормо тематикалык жана стилистикалык жактан салыштырылат; ошол эле учурда түпнускадагы тематикалык жана стилистикалык ар түрдүүлүктү чагылдырган котормо жогорку

көркөмдүктө жана түпнускага эквиваленттүү иш болору аныкталган. Ал эми «...эгер котормочу түпнусканын тематикалык жана стилистикалык ар түрдүүлүгүн көрбөсө, же котормодо ал ар түрдүүлүк кайталанбаса, анда котормо тексти түпнуска тексттин мазмунун жана жеке стилистикалык өзгөчөлүктөрүн гана чагылдырып калат. Ошону менен бирге тексттин көркөмдүүлүгү жана окурманга тийгизген таасири күчтүү болбой калат [Липгарт, 2010].

Шекспирдин чыгармаларынын лингвопоэтикалык ар түрдүүлүгү, ар кандай баяндоо түрлөрүнө таандык лингвопоэтикалык түрлөрүнүн алмашуусу кыргыз тилиндеги Ж. Иманкуловдун котормосунда ийгиликтүү берилген. Мисалы:

Жыйынтыктап айтканда, котормонун эквиваленттүүлүгүнө түпнуска тексттин лингвопоэтикалык ар түрдүүлүгүн дал өзүндөй кылып берүү аркылуу жетишүүгө болот. Текстти (же чакан тексттердин бир циклин) тематикалык жана стилистикалык катмарларга же баяндоо түрлөрүнө жана алардын лингвопоэтикалык ар түрдүүлүгү жагынан түпнускага туура келген котормолор лингвопоэтикалык жактан эквиваленттүү болот.

Көркөм чыгарманы толук түшүнүү үчүн чыгарманын кептик түзүлүшү менен композициялык-көркөм уюштурулушунун ортосундагы татаал байланышты карап чыгуу жана эстетикалык таасирин аныктоо зарыл. Мындай учурда текстке лингвопоэтикалык анализ жүргүзүү зарылчылыгы келип чыгат, нтаыйжада тилдик бирдиктердин метасемиотикалык касиеттери, алардын автордун ой-ниети менен идеялык мазмунун чагылдыруудагы ролу белгилүү болот.

Алсак, Ричард III трагедиясынын фрагменттеринин негизинде лингвопоэтикалык анализдин мисалын карап көрөлү. Анализдин максаты – түрдүү деңгээлдеги тилдик бирдиктер автордун ниетин кандайча ишке

ашырып, окурманга кандайдыр бир эмоциялык-эстетикалык таасир тийгизерин аныктоо.

Экинчи бап боюнча жыйынтык

Изилдөөнүн материалдарын У.Шекспирдин «Ричард III» трагедиясынын англис тилиндеги жана Э.Иманкулова тарабынан кыргызча которулган тексти жана А.Липгарт, З.Караева, А.Абдыкеримова, А.Ормонбекова сыяктуу окумуштуулардын лингвопоэтика, котормо маселелери боюнча жазылган илимий адабияттардын материалдары түздү.

Илимде «лингвопоэтика» термини карама-каршы келген изилдөөлөрдүн эки түрүнө карата колдонулат. Алардын биринин максаты – тигил же бул чыгармада же чыгармалар тобунда көркөм каражаттардын колдонулушунун тематикалык жана стилдик мүнөздөмөлөрүн аныктоо болуп саналат.

Көркөм текстти лингвопоэтикалык талдоо ыкмасында каармандын образын чечмелөөдө адабий жана лингвистикалык мамиленин ортосундагы ажырымды жоюуга мүмкүндүк берет.

Тексттин бөлүктөрү же абзацтарына ылайык тематикалык же синтаксистик жактан бөлүнүшү атайын өзгөчө семиотикалык каражаттар менен көрсөтүлбөйт. Мындай мүчөлөштүрүү баяндоо ракурсунун өзгөрүшү, автордун чыгармадагы окуяга болгон мамилеси, бир тематикалык же мезгилдик пландан башкасына өтүү, жалпы мазмундук маанайдын алмашуусу аркылуу аныкталат.

Стратификация — бир стилистикалык доминанттын айланасында, бир баскычта жазылгандай, бирдей дизайндагы, көркөм-образдуу, лексикалык жана грамматикалык түзүлүшү жана стилистикалык өзгөчөлүктөрү боюнча катмарларды, же катмарларды тандоо.

Ал эми лингвопоэтикалык стратификация ыкмасы өзүнчө мааниге ээ, анткени ал оозеки жана көркөм чыгармачылыктын белгилүү бир чыгармасын жакшыраак түшүнүүгө, анда окурманга биринчи таанышканда жашыруун болушу мүмкүн болгон ар кандай катмарлардын бар экендигин көрүүгө мүмкүнчүлүк берет, текст менен иштөөдө өтө ыңгайлуу ыкма болуп саналат.

Котормо менен түп нусканы айрым стилистикалык тилдик бирдиктердин деңгээлинде салыштыруу жетиштүү болбойт. Анткени котормонун белгилүү бир стилистикалык бирдиктери түп нускадан айырмаланышы мүмкүн жана бул тилдердин ортосундагы объективдүү айырмачылыктар менен шартталат.

III БАП

«Ричард III» трагедиясынын кыргыз тилине которулушу жана лингвопоэтикалык мүнөзү

Көркөм котормо чет элдердин маданияттарын өздөштүрүүнүн формаларынын бири, анын өзгөчөлүктөрү жана мыйзам ченемдүүлүктөрү бар, аларды изилдөөдө чоң илимий таламдар тумушка ашат.

Дүйнөлүк классикалык чыгармалардын котормолору элдердин арасында адабий байлыктарды алмашуу кызматын аткарат. Котормочулук эне тилибиздин бай мүмкүнчүлүктөрүн ачып, кыргыз адабиятынын өнүгүүсүндө жакшы шарттарды түзүүдө.

Кыргыз көркөм котормо адабиятынын маданий деңгээлин белгилеген түбөлүктүү борбордун бири – улуу Шекспир.

Кыргыз адабияты Шекспирдин адабий мурасына өзүнүн алгачкы эле этабында кайрылган. Ырас, анын маанилүү, көркөмдүк түзүлүшү татаал чыгармаларын кыргыз тилинде ойдогудай берүү дароо эле колго тийе койгон жок.

Фольклордук поэзиянын «бешигинен» профессионалдык багытка жаныдан гана бет алган жаш адабият Шекспирдин образдык системасын салттуу нормалардын чегинде которуу учурлары да болду. Бул табигый көрүнүш эле.

Шекспирдин мурасына кайрылуу кандайдыр бир эпизоддук көрүнүш эмес, котормо ишиндеги туруктуу процеске, өзүнчө бир салтка айланды. Шекспирдин чыгармаларын кыргызча которгон акын-жазуучулар: К.Эшмамбетов, А. Осмонов, К.Маликов, С.Жусуев, С.Эралиев.

Немис жазуучусу жана акыны Иоганесс Роберт Бехердин сөзү менен айтканда: ар кандай көрүнүктүү адабият салабаттуу көркөм котормосуз жашай албайт, котормонун бийик маданиятын жаратуу улуттук

адабияттын өнүгүшүнө жана улуттук мүнөзүн калыптандырууга түздөн-түз көмөкчү болот.

Котормо – бул башка дүйнөгө карата «ачык терезе», элдердин ортосундагы болгон өз ара байланыштын бирден-бир белгиси. Эгерде ал чыныгы реалисттик деңгээлде жүзөгө ашырылган бийик маданияттуу котормо болсо, анда ал баарыдан мурда улуттук адабияттын окуясы болуп эсептелет.

Шекспирдин чыгармачылык мурасын үйрөнүүдөгү көп сандаган аспектилеринин ичинде салыштырмалуу анализ жүргүзүү — эң олуттуу маселелердин бири.

Шекспирдин тили өзүнүн образдуулугу жана метафоралуулугу менен айырмаланат. Шекспирдин тилиндеги метафоралар англис сөзүнүн полисемиясына (полисемиясына) негизделген. Ошондуктан Шекспирдин чыгармаларын которууда кыйынчылыктарды жаралат.

Англис адабий тилине көптөгөн сөздөрдү биринчи жолу Шекспир киргизген. Ошондуктан Оксфорд чоң сөздүгүндө (New English Dictionary) Шекспирдин ысымы адабиятта биринчи жолу кездешкен сөздөргө карата көп кездешет.

Улуу драматург жашап өткөн доорундагы сөздөргө жан берип, алардын көп түрдүүлүгүн ачкан. Ошону менен бирге Шекспир көп учурда өз алдынча жаңы сөздөрдү жараткан, кээде, достору менен баарлашып жатып да жаңы жаралган сөздү колдонгон. Англис тилиндеги көптөгөн сөздөр Шекспир тарабынан "en", "in", "out" жана башка префикстерди кошуу менен түзүлгөн.

У.Шекспирдин пьесаларынын ичинен «Ричард III» көлөмдүү болуп саналат жана бул чыгармада татаал саясий окуялар жана көптөгөн тарыхый көрүнүштөр баяндалат.

Аягы негизги каармандын өлүмү же кайгы-капасы менен бүткөн драмалык чыгарманын бир түрү **трагедия** деп аталат. Трагедия жанры байыркы гректерде башталып Эсхил, Софокл, Еврипид сыяктуу сөз чеберлеринин эмгегинде орун алган. Кайра жаралуу доорунда трагедия жаңы баскычка көтөрүлүп англиялык улуу драматург У. Шекспирдин ысымы менен түздөн-түз байланышат. Шекспир «Ричард III», «Гамлет», «Отелло», «Юлий Цезарь», «Король Лир», «Ромео жана Жульетта» аттуу классикалык трагедияларды жаратып, бүгүнкү күнгө чейин сахналарда коюлуп жатат.

«Ричард III» трагедиясы маанилүү болгон лингвопоэтикалык элементтерге толгон. Бул пьесада Ричард өзү жаман адам экенин жана жаман иштерди жасаганын моюнга алса да, трагедиялык баатырдын бардык стандарттуу атрибуттарына жооп берет.

Белгилүү болгондой, грек философу Аристотель трагедиялык баатырдын спецификалык мүнөздөмөлөрүн же принциптерин биринчилерден болуп иштеп чыккан. Даяр продукт Аристотелдин ар бир принциптерин конкреттүү атрибуттардын деталдуу түшүндүрмөсү менен сүрөттөйт.

Шекспирдин тексттери – бул философиялык драмалар, алардын этикалык түшүнүгү социалдык, тарыхый жана тилдик конвенциялар менен шартталат. Ушуга байланыштуу бул философиялык жана этикалык компоненттин ачылышы динамикалык жана туруктуу жаңыланууну талап кылат [Cavell 1987].

Трагедиянын башкы каарманы, ырайы суук герцог Ричард Глостер алдоо, интригалар жана адамдарды өлтүрүү аркылуу Англиянын падышасы болуп калат.

Анын курмандыктарынын арасында өзүнүн бир тууганы жана оорудан каза болгон тууганы, падышанын жаш балдары да бар эле. Көп

өтпөй Ричарддын каардуу бийлиги анын элинин арасында нааразычылыкты күчөтөт жана анын зулумдугу уламдан-улам ачыкка чыга баштайт.

Ричарддын каршылаштары королдукка татыктуу, адамгерчиликтүү граф Ричмонддун тегерегине топтоло башташат.

Чечүүчү салгылашууда Ричард жалгыз калып курман болот. Ошентип эл зулум башкаруучудан кутулуп, тактыга Ричмонд келип, бейкутчулук орнойт.

Уильям Шекспирдин «Ричард III» тарыхый пьесасы болжол менен 1592-1594-жылдары жазылган. Бул чыгарманын мазмундук өзөгүн Англия королу Ричард III бийлиги жана ошол учурдагы окуялар түзөт. Бул трагедиялык пьеса Шекспирдин Гамлеттен кийинки эң узак чыгармасы болуп саналат. Пьеса театрларда көпчүлүк учурларда кыскартылган вариантта коюлат, т.а, экинчи мүнөздөгү каармандар толугу менен алынып салынат. Бул трагедиянын башкы каарманы – король Ричард III. Шекспир аны каардуу, уяты жок, бийликке адамдардын канын төгүп келген жана психологиялык жактан абдан оор адам катары сүрөттөйт. Тарыхый далилдерге караганда чыныгы королдун образы андай болгон эмес.

У.Шекспирдин «Ричард III» трагедиясын кыргыз тилине 1982-жылы А.Радлованын орус тилиндеги вариантынан Ж.Иманкулов которгон.

3.1. Котормо трансформациялары

Котормо трансформациялары — котормодогу өтө татаал, кандайдыр бир парадоксалдуу көрүнүш, анын табияты татаал жана көп кырдуу. Бул кубулуштун маңызына кирүү менен котормо процессинин өзү кантип жүрөт, котормо ишмердүүлүгүнүн негизинде кандай котормо механизмдери болору аныкталат. Бул маселелер лингвистикалык изилдөөлөрдүн алкагынан чыгып, котормо ишинин ички түзүлүшүн изилдөөнү камтыган психоллингвистика тармагына кирет.

А.Величанскийдин пикири боюнча, поэтикалык котормо түпнусканын верификациялык көрүнүшү эмес, поэтикалык мүнөздө болушу керек. Мына ушундай учурда гана поэзиянын ошол ички мазмунунун лексикалык мазмундан тышкары берилишине ишенүүгө болот. Бул жерде котормочунун алдында эң татаал маселе турат. Ал — чыгармачылык шык. Ансыз чыныгы поэтикалык котормо мүмкүн эмес, ал эми ички дүйнөгө бир гана абсолюттук индивидуалдык жол менен кирүүгө болот. Ошондуктан котормочунун инсандыгы сөзсүз түрдө котормо текстинде көрүнөт [Величанский, 2000].

Шекспирдин тили азыркы англис тилинен абдан айырмаланып турат, тактап айтканда, анын чыгармалары эски англис тилинде жазылган.

Котормо категорияларына текст бирдиктери кирет, кээде бир сөз да бүтүндөй тексттин милдетин аткарат, бул котормо текстинин структуралык жана семантикалык өзгөчөлүктөрүндө эске алынат [Караева, 2009].

Уильям Шекспирдин чыгармалары дээрлик дүйнө тилдеринин бардыгына которулган жана которуулардын саны боюнча Шекспирдин чыгармалары биринчи орунда турат.

Кайра жаралуу доорунда жазуучулардын, акындардын жана драматургдардын плеядасынын башында улуу Шекспирдин ысымы турат. Шекспир англис адабиятынын жана маданиятынын символу болуп саналат жана анын чыгармачылыгы - түгөнгүс байлык.

Шекспирдин тили абдан бай. Ошондуктан өз мезгилинде эле сөз чебери жана чыгармачылыкта жаңычыл катары таанылган. Сандык жактан алганда, Шекспирдин чыгармаларынын тилинин сөздүк корпусу жыйырма миңге жакын сөздү түзөт. Сапаттык жактан ал лексикалык неологизмдердин байлыгы, архаизмдер менен автордук жаңылыктардын тымызын айкалышы менен мүнөздөлөт.

Шекспир англис тилинин фразеологиялык системасына да чоң салым кошкон: А. В. Куниндин редакциялыгы менен түзүлгөн англис-орус фразеологиялык сөздүгүнө Шекспирге таандык 105 фразеологизм кирген.

Шекспирди дүйнөдөгү көптөгөн көрүнүктүү котормочулар которгон. Ар бир муун ал жөнүндө өз сөзүн айтууга, аны тереңирээк түшүнүүгө умтулган. Шекспир өңдүү улуу устаттарды которууга келгенде ар доордогу котормочулар бири-бири менен жарышып жатканы таң калыштуу эмес. Ар бир адам түпнускага өз алдынча интерпретация берүүгө, которулган чыгарманын маңызына тереңирээк кирүүгө умтулат.

Адекваттуу котормого жетишүү үчүн котормочу көп учурда түпнуска текстти бир аз өзгөртүүгө туура келет. Ошого карабастан котормочунун арсеналында бар болгон котормо трансформацияларынын жыйындысы *котормо трансформациялары* деп аталат (А.Д. Швейцер, И.Я.Рецкер, Л. С. Бархударов ж.б.). Бул ыкмалар түпнуска текстти сактоого жана адекваттуу жеткирүүгө мүмкүндүк берет.

Котормо трансформациялары — котормодогу өтө татаал, табияты татаал жана көп кырдуу, кандайдыр бир парадоксалдуу көрүнүш. Бул кубулуштун маңызына кирүү котормо процессинин өзү кантип жүрөт, котормо ишмердүүлүгүнүн негизинде кандай котормо механизмдери жатат деген сыяктуу маселелерди камтыйт. Бул маселелер лингвистикалык изилдөөлөрдүн алкагынан чыгып, котормочунун ишмердүүлүгүнүн ички түзүлүшүн изилдеген психоллингвистика тармагына кирет.

«Котормо трансформациялары» терминин чечмелөөдө котормочулар арасында бирдиктүү пикир жок. Алсак, А. Д. Швейцердин пикири боюнча, «*трансформация*» термини котормо таанууда метафоралык мааниде колдонулат. Чындыгында, сөз түпнуска тил менен котормо тилдин тилдик каражаттарынын өз ара байланышы, котормо

процессинде сөздөрдүн бир формасынын башка форма менен алмаштырылышы жөнүндө болуп жатат» [Швейцер, 1988:118].

Л. С. Бархударов «котормо трансформациялары – бул эки тилдин формалдуу жана семантикалык тутумундагы айырмачылыктарга карабастан котормо эквиваленттүүлүгүнө (адекваттуулугуна) жетишүү үчүн жасалган көп сандаган жана сапаттык ар түрдүү трансформациялар» деп эсептейт [Бархударов, 1975:190].

Л. К. Латышев котормо трансформацияларын тилдер аралык шайкештиктерине жана айырмачылыктарына ылайык төмөнкүдөй түрлөргө бөлөт:

1) лексикалык трансформация – туп нуска тилдеги лексикалык бирдикти котормо тилинде башка бир лексикалык бирдик менен алмаштырып беруу ыкмасы. Жогоруда белгиленгендей, англис тили менен кыргыз тили тектеш эмес тилдерден болгондуктан, котормодо лексикалык трансформациялардын болушу табигый корунуш болуп саналат. Анткени англис тилиндеги образдуу маанидеги лексемалар кыргыз тилинде образдуу маани жаратпайт, же тескерисинче кыргыз тилиндеги образдуу лексемалар англис тилине шайкеш келбей калышы мумкун.

Мисалы:

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Dost grant me, hedgehog? Then, God grant me too Thou mayst be damnèd for that wicked deed. O, he was gentle, mild, and virtuous. [Shakespear, 1994:27]	Признал ты, гад? Так пусть признает бог, Что проклят будешь ты за злое дело. – О, был он ласков, чист и милосерден! [Радлова, 1957: 442]	А, ырас дечи, кара чаар жылан! Ошол ишиң үчүн кутулбай кудайдын каарынан, Кандай элпек асыл эле ал адам. [Иманкулов,1982:16]

Көрсөтүлгөн мисалда **hedgehog сөзү** – *кирпи же кирпи чечен* деп которулат. Ал эми образдуу маанисинде: англисче образдуу маанисин жаз. Демек англис тилинде бул жаныбар аталышы мунозу терс, бироо менен келише албаган адамга карата колдонулат. Ал эми кыргыз тилинде кирпи образдык мааниде коп колдонулбайт. Ошондуктан трагедиянын кыргыз тилиндеги варинатында англис тилиндеги **hedgehog сөзүнүн** ордуна *кара чаар жылан* созу колдонулган. Анткени кыргыз маданиятында жылан копчулук учурда терс мааниде колдонулат.

Жогорудагы “**hedgehog**” сөзү англис маданиятында алгачкы жолу 1450-жылдардан баштап колдонулган [Абрамова, 2017:62].

1) Морфологиялык трансформация -

2) синтаксистик трансформация - сөздүн жана сөз айкашынын синтаксистик функцияларынын өзгөрүшү;

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
ANNE Then, God grant me too Thou mayst be damnèd for that wicked deed. O, he was gentle, mild, and virtuous. [Shakespear, 1994:385]	ЛЕДИ АННА Так пусть признает бог, Что проклят будешь ты за злое дело. – О, был он ласков, чист и милосерден! [Радлова, 1957: 442]	ЛЕДИ АННА Ошол ишин үчүн кутулбай кудайдын каарынан, Кандай элпек асыл эле ал адам. [Иманкулов,1982:16]

3) стилистикалык трансформация - тексттин бөлүктөрүнүн стилистикалык боёгунун өзгөрүшү;

4) Стилистиканын өзөгүн троп жана фигура түшүнүктөрүнөн турат деп айтсак жаңылыштык болбостур. Тил илиминде деги эле стилистикалык каражаттар ар тараптуу изилденип келген. Англичандардын маданиятын, тарыхын камптыган стилистикалык каражаттар кыргыз тилине кандайча которулуп, кыргыз маданиятына дал

келе турган эквиваленттерин колдонулушун төмөнкү мисалдарда карап көрөлү.

Мисалы:

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Richard And now, instead of mounting barbed steeds. To fright the souls of fearful adversaries, He capers nimbly in a lady's chamber To the lascivious pleasing of a lute. [Shakespear, 1994:375]	Глостер Уж он не скачет на конях в броне, Гоня перед собой врагов трусливых, А ловко прыгает в гостях у дамы Под звуки нежно- сладострастной лютни. [Радлова, 1957:433]	Глостер Муздак темир курчанган ат үстүнөн Чыккан жан жок, жоо үрөйүн качырып Зал ичинде эргип- бийлеп бийкечтер менен Балдай таттуу күүгө баары балкыды [Иманкулов, 1982:7]

Бул жерде уккулуктуу, жагымдуу дегенди “балдай таттуу” деп балга салыштырган. Ал эми англис тилиндеги lute- бул үч кылдуу күү чыгаручу аспаптарды айтат. Котормочу аспапты **күү** деп алмаштыруу менен которууда.

Котормого татаал эпитет “Балдай таттуу” англис тилинде да фразалык “lascivious pleasing” деген эпитет менен берилген.

Ал эми айрым бир учурларда стилистикалык троптордун же фигуралардын адекваттуу котормолору болуп калышы шарт:

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Anne Never hung poison on a fouler toad. Out of my sight! Thou dost infect mine eyes. [Shakespear, 1994:386]	Леди Анна Но место яду на гнуснейшей жабе. Прочь с глаз моих! Ты для меня – злой яд. [Радлова, 1957:445]	Леди Анна Ирени суук бакага андай уу да жарашпайт. Кебетең ичиркентип ийди, жоголчу көздөн

		алыстап! [Иманкулов, 1982:18]
--	--	-------------------------------

Англис тилиндеги **toad** деген сөз өзү эле- жагымсыз адам деген маанини түшүндүрөт. Бул жерде Аннанын Ричардды тилдеп, аны бака менен салыштыруусу өзүнүн жийркенип жатканын билгизген. Болгону семантикасынын дал келүүсүнө карабай структуралык өзгөчөлүктөргө ээ боло алат. Ошондуктан англисчесинде да **a fouler toad** кыргызчасында да **ирени суук бакага** деп метафора менен берилген.

5) семантикалык трансформация – жагдай сыпатталган мазмундук форманын өзгөрүшү; Мисалы:

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
<p>O, now let Richmond and Elizabeth, The true succeeders of each royal house, By God's fair ordinance conjoin together [Shakespear, 1994:303]</p>	<p>Теперь же Ричмонд и Елизавета, Наследники двух царственных домов, Соединятся божьим изволением! [Радлова, 1957:559]</p>	<p>Ричмонд, Елизавета экөө, эки тактынын мурасчылары, Кудай үчүн баш кошууга тийиш мындан ары. [Иманкулов, 1982:151]</p>

Бул мисалдардагы акыркы сапта “**By God's fair ordinance conjoin together**” дегенин алсак котормочу “**Кудай үчүн баш кошууга тийиш мындан ары**” деп которгон. Англис fair лексемасы колоднулушу жана өнүгүшүнүн башаты орто англис тил мезгилине таандык деп айтылып келет (алгачкы faure, faire, fiere). Анын мааниси *тазалык, жарыктык, адилеттүүлүк, чынчылдык* ж.б. у.с. маанилерде берилип келген. Көбүнчө бул лексема диний жазылманын контекстсерине ылайык келип

колдонулганын айрым изилдөөчүлөр айтып келишет. Н. И. Тарасова Челябинск мамлекеттик университетинин жарчысына берген макаласында *fair* сөзүнүн маданий-тарыхый факторлорунун таасирин излдеп, англис маданиятында кайсыл контексте колдонулганыдыгын айтып өткөн. Анда, бул лексема тарыхый-диний жазылмаларда Кудайга, Периштелерге, Мария кыз (Дева Мария) жана дагы ыйык делген ысымдарга карата контекстерде кезиккенин мисал кылат *What forsothe is the good of hym, and what the faire of hym (О, как велика благость Его и какая красота Его!)*. Ошондой эле жогорку катмардагы рыцарь (ак ниет, эр көкүрөк), ак сөөктөр катмарына карата дагы колдонгон.

5) аралаш же лексика-семантикалык, синтаксистик жана морфологиялык трансформация [Латышев, 2010: 78].

Я. И. Рецкер трансформациянын эки түрүн бөлүп көрсөтөт: котормодо түп нуска текстиндеги сөз түркүмдөрүн жана сүйлөм мүчөлөрүн алмаштырууга негизделген *грамматикалык трансформация*, конкреттештирүү, генерализация, маанилердин дифференциациясы, компенсация сыяктуу ыкмаларды камтыган лексикалык трансформация [Рецкер, 2016: 87].

Котормо трансформациялары боюнча кеңири изилдөөнү О. Д. Швейцердин эмгектеринен көрүүгө болот:

1) алмаштыруунун ар кандай түрлөрү колдонулган учурда семантикалык валенттүүлүктүн компоненттик деңгээлиндеги трансформация. Мисалы, морфологиялык каражаттарды лексикалык, башка морфологиялык, синтаксистик же фразеологиялык жана башкалар менен алмаштыруу;

2) референциалдык деңгээлиндеги трансформациялар:

а) конкретизация (же гипонимдик трансформация);

б) генерализация (гиперонимдик трансформация);

- с) реалыяларды алмаштыруу (интергипонимиялык трансформация);
- d) реметафоризации (синекдохалык трансформация);
- е) метонимиялык трансформации;
- f) деметафоризации (метафораны карама-каршы маанидеги метафора менен алмаштыруу);
- g) жогоруда саналган трансформациялардын комбинациясы.

3) стилистикалык деңгээлдеги трансформация: компрессия жана кеңейтүү. Компрессияга эллипсис, семантикалык жактан толуктоо, ашык элементтерди алып салу жана лексикалык кыскартуу [Швейцер, 1988: 113].

Р. К. Миньяр-Белоручев трансформациянын үч тибин көрсөтөт: лексикалык, грамматикалык жана семантикалык.

1) лексикалык трансформациялар: генерализация жана конкретизация ыкмалары;

2) грамматикалык трансформациялар: сөз түркүмдөрүн жана сүйлөм мүчөлөрүн алмаштыруу, сүйлөмдөрдү жана анын мүчөлөрүн бириктирүү;

3) семантикалык трансформациялар: синонимдик, метафоралык алмаштыруулар, түшүнүктөрдүн логикалык өнүгүшү, антонимдик котормо жана компенсация ыкмасы [Миньяр-Белоручев, 2017: 96].

Түп нуска тилине которуу операциясында баштапкы деп эсептелген котормо тилинин бирдиктеринин мүнөзүнө жараша котормо трансформациялары *лексикалык* жана *грамматикалык* трансформациялар болуп бөлүнөт. Ошону менен бирге комплекстик лексика-грамматикалык трансформациялар да кездешет, мында трансформациялар бир эле учурда түпнускадагы лексикалык жана грамматикалык бирдиктерге таасир этет, же лексикалык бирдиктерден грамматикалык бирдиктерге жана тескерисинче болот.

Котормо процессинде колдонулган лексикалык трансформациялардын негизги түрлөрүнө төмөнкү котормо ыкмалары кирет:

- котормо транскрипциясы жана транслитерациясы;
- калькалоо жана лексика-семантикалык алмаштыруу
- мааниси түпнуска тексттин лексикалык бирдиктеринин мааниси менен дал келбеген, бирок логикалык трансформациялардын белгилүү бир түрүн колдонуу менен алардан алынышы мүмкүн болгон котормо тилдин бирдиктерин колдонуу менен чет тилдин лексикалык бирдиктерин которуу ыкмасы (конкреттештирүү, генерализация, модуляция).

3.1.1. «Ричард III» трагедиясын кыргыз тилине которуудагы лексикалык трансформациялар

Котормо трансформацияларынын эң заманбап классификацияларынын бири профессор Т. А. Казаковага таандык. Казакова Т. А. лексикалык котормо ыкмаларына транскрипция, транслитерация, калька, лексика-семантикалык модификацияларды камтыйт, ошондой эле фразеологиялык бирдиктердин котормо ыкмаларын өзүнчө бир топко бөлүп көрсөтөт [Казакова,2004].

Лингвистикалык мааниде транскрипция – оозеки кептин же кептин жазуу түрүндө берилиши. Транскрипцияны котормо менен чаташтырбоо керек, бул котормо тилдеги түпнуска тексттин маанисин көрсөтүүнү билдирет (мисалы, англис тилиндеги тексттин маанисин кыргыз тилине которуу). Ал эми транслитерация – бул бир жазуу системасын башка жазуу системасында берүү, мисалы, кириллицадагы текстти латынга транслитерациялоо. Мисалы, (Shakespeare – Шекспир) [Алексеева, 2012].

Транслитерация – бул текстти бир жазуу системасынан экинчи жазуу системасына которуу практикасы, көбүнчө системалуу түрдө жана ар

кандай тамгалар менен жазылган тилдеги сөздүн маанисин (котормосун) эмес, тыбыштарды берүүгө басым жасалат.

Мында түп нуска текстиндеги лексема котормо тилиндеги тыбыштык нормага ылайык берилет. Мисалы, *Chertsey – Чартси, Derby – Дерби, Gloucester – Глостер, Grey – Грей, Anne – Анна ж.б.*

Котормо ыкмасы текстти которуу процессинде гана эмес, түпнуска тилдин текстинде да колдонулат. Бир маданиятка мүнөздүү болгон, башка тилдерде лексикалык аналогу жок материалдык объектилерди белгилеген реалияларды которууга өзгөчө көңүл буруу зарыл. Мисалы, англис коомуна таандык «*нэр*», «*мэр*», «*лендлорд*», «*эсквайр*», «*леди*», «*сэр*», «*герцог*», «*лорд*», «*шериф*» сыяктуу сөздөрдү алсак болот.

Лексикалык трансформациялардын негизги типтерине төмөнкүлөр кирет:

- антонимиялык котормо;
- экспликация (сыпаттама котормо);
- компенсация.

Котормо тилдердин бардык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен бул бөлүмдө лексика-семантикалык трансформацияларды каралат. Мисалы:

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Now is the winter of our discontent, Made glorious summer by this son of York. [Shakespear, 1994:10]	Здесь нынче солнце Йорка злую зиму В ликующее лето превратило; [Радлова, 1957:433]	Эл ичи эгешкен кыш өтүп, Йорктун күнү тууп, жай да келди жадырап. [Иманкулов, 1982:7]

Бул жерде түп нускада *son* деген сөз котормо текстинде түшүрүлүп берилген. Албетте, котормо тексти эч кандай зыян тарткан жок. Көбүнчө

котормодо мазмуну боюнча семантикалык жактан ашыкча сөздөр алынып салынат. Түпнуска тексттеги мындай элементтерин алып салуу котормочуга «текстти кыскартууга» мүмкүнчүлүк берет, б.а. анын жалпы көлөмүн кыскартат.

Ал эми бул саптарды карасак:

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Alack, my lord , that fault is none of yours. [Shakespear, 1994:11]	Увы, милорд, вы в этом невиновны, [Радлова, 1957:434]	О, шордуум , бу жерде, сенин күнөөң не? [Иманкулов, 1982:8]

Англис тилинде *my lord* Кларенстин даражасын баса көрсөтүп айтылса, кыргыз тилине *бактысыз*, *шордуу* деген сөз менен алмаштырылган, тагыраак айтканда, котормонун конкреттештирүү ыкмасы колдонулган. Бул жерде конкреттештирүү ыкмасынын колдонулушу, башкача айтканда, *my lord* сөзүнүн *шордуум* деген сөз менен берилиши кыргыз тилинде *my lord* деген сыяктуу кайрылуунун жоктугу менен түшүндүрүлөт. Ал эми сүйлөмдү жалпы карай турган болсок, түпнуска менен орусча которулушунда Глостер (Ричард) Кларенстин күнөөсү эмес экендигин ага ишендирип, далилдөө иретинде берилген болсо кыргызча котормосунда тескерисинче Кларенстен сурап тактоо иретинде көрсөтүлүп, суроолуу сүйлөмдү түзгөн.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
And all the clouds that lour'd upon our house , In the deep bosom of the ocean buried . [Shakespear, 1994:9]	Нависшие над нашим домом тучи, Погребены в груди глубокой моря . [Радлова, 1957:433]	Кара булут , төбөбүздөн басып турган салбырап, Жок болду океан бетин

		аралап. [Иманкулов, 1982:7]
--	--	-----------------------------

Бул саптарда “upon our house” деген сөз кыргыз тилине *кара булут* деген сөз кошулуп *үйүбүздүн үстүндө* мааниси *төбөбүздөн* деген сөз менен алмашылган, *buried* деген сөз *жок болду* деп берилген.

Белинскийдин белгилөөсү боюнча: Трагедиялуу жүз, албетте, анын ички дүйнөсүн чагылдырып турат. Ричард III өзү руханий эбегейсиз күчү менен өзүнө карата мамилени ойготуп, кара ниет сезимин көрсөтө алат [Белинский, 1955:534].

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
If I thought that, I tell thee, homicide , [Shakespear, 1994:29]	Когда б я это думала, убийца [Радлова, 1957:443]	Сөзүнө ишенсем сендей ачмыйган арбактын [Иманкулов, 1982:17]

Бул мисалдагы түпнускада **homicide** сөзү лексика менен берилип, метатили болгон орус тилинде дагы лексика менен которулган, ал эми кыргыз тилинде синтаксис болуп трансформацияланып **ачмыйган арбак сөзү менен которулган.**

Homicide сөзү байыркы латын жана француз сөзүнөн келген сөз айкалышы, эки компоненттен турат: homo – адам жана cidium – өлтүрүү. Демек, бул сүйлөмдү которууда котормочу адекваттуу котормону ашыра албай калган **Homicide** сөзү архаизм болуп саналат.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Black night o’ershade thy day,	Пусть мраком станет свет твой, смертью –	Өзүңдү кудай алсын.

and death thy life. [Shakespear, 1994: 31]	жизнь. [Радлова, 1957: 444]	Анан, жарык күнүн түнгө айланып калсын! [Иманкулов, 1982: 17]
--	-----------------------------	---

Жогорудагы *death thy life* сөзү метатилге түзмө-түз которулуп, *мрак* деп берилген, ал эми кыргыз тилине *death thy life* сөз айкашы жарык күнүн түнгө айланып деп берилген. Кызыгы, бул контексти кыргыз тилине которууда котормочу контекстик синтаксистик трансформация колдонуп, кошумчалоо ыкмасы менен *Өзүңдү кудай алсын* деп кошумчалоо менен которгон, бул окурманга эстетикалык рахаттаануу тартуулаган. Түпнускада жана метатилде да ороймааниде берилип, которууда жумшартуу менен берилген.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
I would they were, that I might die at once, For now they kill me with a living death . Those eyes of thine from mine have drawn salt tears , Shamed their aspects with store of childish drops. These eyes, which never shed remorseful tear [Shakespear, 1994:33]	Пускай убьют – лишь умереть бы сразу! Они меня разят живою смертью . Из глаз моих они исторгли слезы, Постыдные, соленые, ребячьи, Из глаз, не знавших жалостливых слез, [Радлова, 1957:445]	Менин да ошентип өлүү тилегим, Азабыңдан араң чыдап жүрөмүн. Жал-жал карашың көз жашымды селге айлантып, Боздогон баладай ачышат жүрөгүм.. Менин жашымды селдей агызып, А сен эмнеге жаш кыгарбайсың тамызып [Иманкулов, 1982:19]

Советтик адабият таануучу жана шекспир таануучу А. Аникст: «Шекспир каарман менен дүйнөнүн ортосундагы трагедиялык карым-катаыштын байыркы үлгүсүнөн кескин түрдө айырмаланган жаңы моделин түзгөн» деп белгилейт [Аникст, 1963].

Жыйынтыктап айтканда, көркөм текстти которууда буквализмден алыс болуу үчүн котормочу текстти өзү гана түшүнбөстөн, ал текстти окугандар үчүн түшүнүктүү кылып которуусу зарыл. Кээ бир трансформациялар тилдик системалардагы белгилүү айырмачылыктардан улам пайда болот, ошол эле учурда мындай айырмачылыктарга гана негизделбестен, тексттин стилистикасын сактоо үчүн зарыл болгон котормо трансформациялары да болот. Трансформациялардын мүнөзү ар бир жеке учурга карата буквализмден алыстап кетүүнү талап кылган шарттарды ачууга мүмкүндүк берет.

3.1.2. Чыгарманы кыргыз тилине которуудагы грамматикалык трансформациялар

Тексттерди англис тилинен кыргыз тилине которууда бир гана лексикалык маселелерди эмес, грамматикалык мүнөздөгү маселелерди да чечүүгө туура келет. Белгилүү бир тилдин түзүлүш мыйзамдары менен байланышкан жана алар менен шартталган грамматикалык кубулуштары, жалпылыгы боюнча башка тилдин грамматикалык кубулуштарынан айырмаланат, бирок алар менен белгилүү бир жагынан окшоштуктары болушу мүмкүн.

Котормодогу бул айырмачылык, дал келбестик ар бир тилдин өзгөчөлүгүн аныктайт. Албетте, түп нусканын грамматикалык формасын дал өзүндө кылып берүү котормонун максаты боло албайт. Котормонун

негизги максаты — автордун ой-пикирин жеткирүү, анын түпнускадагы көрүнүшү башка расмий каражаттарга дал келиши керек.

Ал эми түп нускадагы грамматикалык форманын айрым белгилери белгилүү бир стилдик ролду ойногон учурда гана котормочу ал белгилерди дал өзүндөй берүү максатын көздөбөстөн котормо тилинде ага окшош окшош сөздөрдү колдонуу аркылуу алардын функцияларын кайра жаратууга аракет кылат. Мисалы, сөз айкаштарын же сүйлөмдөрдү түзүүдө параллелдүүлүк, тигил же бул сөз түркүмүн көбүрөөк колдонуу ж.б.

Түпнуска тил менен котормо тилдин ортосунда грамматикалык карама-каршылыктын үч негизги түрү бар:

Биринчиси, котормо тилинде формалдуу грамматикалык дал келбеген элементтин түпнуска тилинде кездешүүсү (мисалы, артикль жана анын түрлөрүнүн ортосундагы айырмачылык, роман жана герман тилдериндеги өткөн чактын аналитикалык формалары кыргыз тилинде жок).

Экинчиси, түп нуска тилинде жок элементтердин котормо тилинде болушу.

Үчүнчүсү, котормо тилинде формалык жактан түп нуска тилге дал келген, бирок функциясы жактан айырмаланган грамматикалык элементтердин болушу. Мисалы, модалдык сөздөр, модалдык этиштер, сан категориясы ж.б.

Котормодо сөздүн грамматикалык категорияларынын өзгөрүшү, сөз айкаштарынын ичиндеги бир аз өзгөртүүлөр же толуктоолор ар кандай текстти берүүдө туруктуу жана алар эң так котормого мүнөздүү. Башкача айтканда, грамматикалык категориялардын тексттерин которууда грамматикалык трансформацияларды берүүдөгү эң формалдуу тактык

мүнөздүү эмес, ал эми формалдуу так дал келүүчүлүктөн четтөөлөр нормалдуу көрүнүш.

Грамматикалык трансформацияга сүйлөмдүн өзгөрүшү (анын түзүлүшүнүн өзгөрүшү) жана синтаксистик, морфологиялык алмаштыруунун бардык түрлөрү кирет [Зимин, 2013: 17].

Котормо процессинде түп нускадагы сан категориясын берүүдө бир катар маселелер жаралат. Алсак, сан категориясы англис тилинде да, кыргыз тилинде да бар. «Бул категория реалдуулукта болгон, тигил же бул тилде сүйлөгөндөрдүн аң-сезиминде чагылдырылган жана тилдин тиешелүү формаларында морфологиялык туюнтмага ээ болгон сандык мамилелерди билдирет» [Смирницкий, 1959: 83].

Грамматикалык трансформациялар котормо процессинде сүйлөмдүн түзүлүшүн котормо тилдин нормаларына ылайык өзгөртүүнү камтыйт. Трансформация сүйлөмдүн түзүлүшү толук же жарым-жартылай өзгөрүшүнө жараша толук же жарым-жартылай болот. Адатта, сүйлөмдүн негизги мүчөлөрү алмаштырылганда толук өзгөрүү болот, ал эми кичине мүчөлөрү гана алмаштырылса, жарым-жартылай өзгөрүү болот. Сүйлөмдүн мүчөлөрүн алмаштыруудан тышкары, сөз түркүмдөрү да алмаштырылышы мүмкүн. Көбүнчө бул бир эле учурда болот.

Грамматикалык трансформациялардын негизги типтерине төмөнкүлөр кирет:

- синтаксистик окшоштуруу (сөзмө сөз которуу);

- сүйлөмдөрдү мүчөлөштүрүү;

- сүйлөмдөрдү бириктирүү;

–грамматикалык жактан алмаштыруу (сөз формасы, сөз түркүмү же сүйлөм мүчөлөрү).

Которуу процессинде род категориясын которууда кыйынчылыктарды жаратат. Белгилүү болгондой, кыргыз тилинде род

категориясы жок. Англис тилинде род категориясы үчүнчү жактын жекелик, таандык жана өздүк ат атоочторунда кездешет. Мисалы:

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
<p>His majesty Tendering my person's safety, hath appointed This conduct to convey me to the Tower [Shakespear, 1994:11]</p>	<p>Король, радея О целости моей, велел отправить Меня под этою охраной в Тауэр. [Радлова, 1957:434]</p>	<p>Улуу урматтуум, өтө бир сылык Мамиле кылып, Тауэрге жеткиргиле дептир кайтарттырып [Иманкулов, 1982:8]</p>

Көрүнүп тургандай, англис тилиндеги *his* деген ат атооч кыргыз тилинде эч кандай грамматикалык форма аркылуу берилген эмес.

Грамматикалык алмаштыруу котормо текстиндеги тилдик элементтердин жайгашуусун түп нуска текстке салыштырып өзгөртүүнү камтыйт. Көбүнчө бул сүйлөмдүн түзүлүшүндөгү сөздөрдүн жана сөз айкаштарынын тартибин өзгөртүү менен ишке ашырылат. Мисалы:

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
<p>RICHARD But I know none, and therefore am no beast [Shakespear, 1994:25]</p>	<p>ГЛОСТЕР Не знаю жалости – вот и не зверь я. [Радлова, 1957:441]</p>	<p>ГЛОСТЕР Өзүм жырткыч эмесмин – кейигенди да билбеймин [Иманкулов, 1982:15]</p>

Англис тилиндеги сүйлөмдө сөздөрдүн орун тартиби синтаксистин эрежелери менен аныкталат: субъект - предикат - объект – мезгил бышыктооч, орун бышыктооч - предикат (өзгөрүлбөс бөлүк). Орус тилиндеги сүйлөмдө "жаңы" маалыматты билдирген сөздөр, эреже катары, басым түшүрүлүп акыркы орунду ээлесе, кыргыз тилинде түз орун тартип

боюнча сүйлөмдүн ээси сүйлөмдүн башында келсе, баяндооч сүйлөмдүн аягына келет. Салыштырып көрөлү:

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Richard 'Tis figured in my tongue. [Shakespear, 1994: 35]	Глостер Язык о нем сказал. [Радлова, 1957: 447]	Глостер Жүрөк сырын тилим гана билдирет. [Иманкулов,1982:20]

Котормо трансформациясынын эң кеңири таралган түрү алмаштыруулар болуп саналат, алардын арасында грамматикалык, лексикалык жана аралаш – комплекстик лексикалык жана грамматикалык трансформациялар болуп саналат.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
I would I knew thy heart	Твое б мне сердце знать! [Радлова, 1957:447]	Жүрөк сырын тилим гана билдирет. [Иманкулов,1982:20]

Жогорудагы мисалда түпнускада *I* ат атооч менен берилип, грамматикалык тартип сакталган, ал эми кыргыз тилине которууда эквиваленттүүлүк котормо колдонулуп *Жүрөк сырын тилим гана билдирет* деп берилген. Эгер кыргыз тилинде да котормочу грамматикалык тартипти сактоого умтула турган болсо, анда *Сенин жүрөгүңдү мен билсем гана* деп которулмак.

3.2. Трагедиядагы стилистикалык каражаттардын кыргыз тилине которулушу

Шекспирдин пьесаларында колдонулган тилдик каражаттардын саны эбегейсиз. Анын ичинде Шекспир колдонгон салттуу тилдик каражаттардын бири – метафора.

Метафора – троптун бир түрү, бир нерсени же кубулушту экинчисине окшоштуруучу образдуу салыштыруу, ошондой эле искусствонун ар кандай түрлөрүндөгү жалпы образдуу салыштыруу.

«Ричард III» трагедиясындагы метафораларды жана алардын кыргыз тилине которулушун карап көрөлү:

1. Pale ashes of the house of Lancaster! bloodless remnant of that royal blood!

Бул жерде Ланкастер династиясынын мураскорлору “бозорган чаңга” салыштырылат; алар кансыз, жансыз. Бир кездеги күчтүү падышалык үй-бүлө азыр кыйроонун алдында турат. Ал эми кыргыз тилиндеги текстте бул саптар *Ланкестер үйүндө жүрчү береки, Ыйык королдун муздады денеси. Падышанын канынан жаралып, Кан-сөлсүз жаткан адам* – деп которулат.

Avaunt, thou dreadful minister of hell!

Ричард III тозоктун кабарчысына, башкача айтканда, анын тегерегиндегилердин баарын жок кылуучу жинге салыштырылат. Ал эми кыргыз тилинде: *Жогол биздин жаныбыздан тозоктун оту!* деп берилет. Демек түп нускада да, котормо текстинде да Ричард III жамандык чакырган адам катары сыпатталып *тозок* метафорасы колдонулат.

Queen Margaret then hurl down their indignation thee, the troubler of the poor world's peace! The worm of conscience still be-gnaw thy soul!

Ханыша Маргарет Ричардды каргап, анын абийири адамды тынымсыз кемирип турган курттай жеп турушун каалап, акыры өлүмгө дуушар болушун тилейт. Ал эми кыргыз тилине: *Өз уятың куртча тешип жесин, Дайыма тынчыңды алып* деп которулат.

Alas, I am the mother of these griefs!

I am your sorrow's nurse.

O my accursed womb, the bed of death!

Cockatrice hast thou hatch'd to the world,

Unavoided eye is murderous.

Бул саптарда ханыша өзүн **кайгынын жана азаптын энесине, камкорчусуна**, тагдырын өлүм төшөгүнө салыштырып, көптөгөн адамдардын өмүрүн кыйган акылсыз адамды жаратканына өкүнөт.

Ошону менен бирге трагедиянын жалпы мазмунунда Ричарддын мыкаачы, ырайымсыз экендиги ар кандай метафоралар берилет, өзгөчө ханыша Маргареттин кебинде көп сыпатталат. Алсак,

Forth the kennel of thy womb hath crept

A hell-hound that doth hunt us all to death.

Бул жерде Ричард элдерди өлүмгө дуушар кылган тозоктун дөбөтү катары сүрөттөлөт.

Ал эми трагедиянын башкы карманы Ричарддын кебинде да өзгөчө метафораларды байкоого болот: *On you, owls! Nothing but songs of death?*

Бул метафорада Ричард чабармандарды жаман кабар алып келген “үкүлөргө” салыштырат; Адатта, мындай канаттуулар ар кайсы өлкөлөрдүн маданиятында өлүмдүн, келе жаткан апааттын жарчысы катары каралган.

Your eyes drop millstones when fools' eyes fall tears.

Бул учурда биз эки метафоралык образдын ортосундагы карама-каршылыкты көрөбүз: акылсыздар кадимки көз жаш менен ыйлашат, ал эми Ричарддын көз жашы *тегирмендин оор таштарына* окшош. Бул жерде Глостердин жүрүм-туруму менен карапайым адамдардын жүрүм-турумунун ортосундагы карама-каршылыктын бир түрү байкалат.

Queen Elizabeth: The tiger now hath seiz'd the gentle hind.

Ханыша Елизавета Ричардды алсыз эликке кол салган жолборс менен салыштырат. Жаман, ырайымсыз жырткыч менен бейкүнөө мураскорлордун ортосундагы айкын карама-каршылыктан көрүнүп турган «жаңжалды» байкоого болот.

Queen Margaret elvish-mark'd, abortive, rooting hog, that wast seal'd in thy nativity slave of nature and the son of hell, *slander of thy heavy mother's womb, loathed issue of thy father's loins, rag of honour,* thou *detested* -

Бул жерде алар «өлүм» деген жалпы сема бөлүнүп чыгат.

Эми аталган трагедиядагы салыштырууларды карап көрөлү.

Салыштыруу – жалпы өзгөчөлүккө ээ болгон эки нерсени, түшүнүктөрдү же абалды салыштырууга негизделген каймана туюнтма, анын аркасында биринчи предметтин көркөм мааниси жогорулайт. Ошондой эле, салыштыруу — поэтикалык образдын башаты.

Көбүнчө кубулуштардын ар кандай класстарына таандык болгон эки түшүнүк кандайдыр бир белгилери боюнча бири-бири менен салыштырылат жана бул салыштыруу формалдуу туюнтманы, *as, such as, as if, like, seem* сыяктуу сөздөр менен уюштурат" [Гальперин, 2011:139].

Ричард III трагедиясында төмөнкүдөй салыштыруулар кездешет:

Richard: Fairer than tongue can name thee, let me have patient leisure to excuse myself.

Lady Anne: Fouler than heart can think thee, thou canst make excuse current but to hang thyself.

Автор бир өңчөй салыштырууларды колдонот; Ричард менен Аннанын бири-бирине берген бааларынан да карама-каршылыктар байкалат. Ричард Аннаны керемет жанга салыштырса, Анна Ричардды абдан жийиркеничтүү жанга салыштырат. Мындай салыштыруулар аркылуу "конфликт" семасы белгиленет.

Richard: Look how I am bewitch'd; behold, mine arm

Is like a blasted sapling wither'd up.

Ричард III өзүнүн колун куураган бутакка салыштырып, бул ага жасалган жаман сыйкырдын натыйжасы экенин кыйытып айтып жатат.

Ошентип, жогоруда келтирилген мисалдардын негизинде төмөнкүдөй тыянактарды чыгарууга болот: «улуулук», «өлүм», «коркуу», «конфликт» сыяктуу өзөк семалар Шекспир колдонгон метафораларда жана салыштырууларда кеңири чагылдырылган жана трагедия түшүнүгүн негизги белгилөөчүлөр болуп саналат.

Тынымсыз кагылышуу, бийлик менен элдин ортосундагы карама-каршылык болуп, анын натыйжасында баатырлардын азап-тозогуна жана өлүмүнө алып келген трагедиялуу конфликт пайда болот.

Белгилүү болгондой, көркөм текстте эпитеттер абдан маанилүү роль ойнойт. Алар чыгармага экспрессивдүүлүк берип, тексттеги эмоциялык-баалоочу компонентти күчөтүп, поэтикалык лексиканы түзүп турат.

Эпитет - адамдын, кубулуштун же предметтин экспрессивдүү метафоралык сын атооч аркылуу образдуу мүнөздөмөсү.

Эпитеттин дагы бир аныктамасы: «Эпитет – предметтин же кыймыл-аракеттин сапатын (касиетин) билдирген кандайдыр бир тилдик бирдиктин образдуу колдонулушуна негизделген образдуу туюнтуунун бир түрү, тилдин образдык каражаты [Мезенин, 2002:84].

«Терең түзүлүшү караңгылыкты сиңирүүгө багытталган эпитет - Шекспир трагедиясынын тилинин ажырагыс атрибуту. "Абстракттуу түшүнүк" модели - караңгылыктын түсү - эң кеңири таралган моделдердин бири" [Мезенин, 2002:92].

«Ричард III» трагедиясында төмөнкүдөй көп сандагы эпитеттерди, сын атооч менен туюнтулган эпитеттерди көрөбүз: *tragic violence, faultless blood, desperate sorrow, miserable England, virtuous Lancaster, peevish brat, rude impatience, glorious summer, foul devil, remorseful tear, piteous moan,*

warlike father, revengeful heart, deadly stroke, rancorous enemy, shameful injury, vile suspects, blunt upbraidings, bitter scoffs, murd'rous villain, wrangling pirates, frantic curse, eternal darkness, erroneous vassals, bloody minister, grudging hate, brutish wrath, black despair, fatherless distress, plenteous tears.

Негизинен булардын баары кайрадан караңгы, оор атмосфераны түзөт. Алар көрүүчүгө таасир этүүгө мүмкүндүк берген билдирүүнүн күчтүү каражаты.

«Ричард III» трагедиясында төмөнкүдөй татаал эпитеттер да кездешет: *God's dreadful law, damned blood-suckers, black-fac'd Clifford; sharp-pointed sword; false-boding woman; ne'er-changing night; dead-killing news.*

Көрүнүп тургандай, бул эпитеттер трагедиялык дүйнө таанымды күчөтүп турат.

Шекспирдин тилинде көбүнчө “бир нече эпитет, б.а. жетектөөчү сөз менен экиден бешке чейин эпитет колдонулган учурлар бар. Мисалы, *deerp, hollow, foul wrinkled witch, sickly heart, hardy stout resolved mates; poisonous bunch-back'd toad.*

Трагедиядагы мындай көп сандаган эпитеттердин болушу Ричарддын оор мүнөзүн баса белгилейт.

Duchess: Accursed and unquiet wrangling days,

How many of you have mine eyes beheld!

Узак өмүр бою герцогиня көп кыйынчылыктарды көргөн, бирок Ричарддын төрөлүшү анын жашоосун ого бетер курчуткан.

Lady Anne: Poor key-cold figure of a holy king!

Бул жерде падышанын ыйыктыгы жана бийиктиги баса белгиленет; Жогорудагы эпитеттердин жардамы менен трагедия концептисине кирген «даража» семасы көрүнөт.

Lady Anne: Black magician conjures up this fiendstop *devoted charitable deeds?*

Бул эпитеттер бири-бирине карама-каршы келет жана «конфликт» семасын түзүп турат. Каардуу Ричард улуу англиялык тактыга, бүт күчтүү Ланкастер династиясына каршы турат. Чындыгында, бул конфликт «Кызыл жана ак розалар согушунун» маңызын түзүп, тереңге кетет. Шекспир муну өзүнүн чыгармачылыгы аркылуу билдирген.

Lady Anne: Then say they were not slain.
But dead they are, and, *devilish slave*, by thee.

Бул жерде Анна Ричардды шайтандын жардамчысы деп атайт, анткени Глостер менен жолуккандар мурда эле өлгөн.

Lady Anne: Would it were *mortal poison*, for thy sake!

Аннанын бул каалоосунда каргаша мотивин байкоого болот. Анна Ричард өлгөндөн кийин дүйнө эркин дем алат деп ишенет жана аны каргайт.

Clarence: I have pass'd *a miserable night*, full of *fearful dreams*, of *ugly sights*., as I am *a Christian faithful man*, would not spend another such a night 'twere to buy a world of *happy days* -full of *dismal terror* was the time!

Кларенстин сөзүндө «улуулукту» жана тескерисинче «жок кылууну» баса белгилеген эпитеттер колдонулат. Демек, Шекспирдин поэтикалык сөзүнө мүнөздүү болгон карама-каршылык кайрадан ачык көрүнөт.

Queen Elizabeth: Ah, my *poor princes!* ah, my *tender babes!*
My *unblown flowers, new-appearing sweets!*

Бул жерде ханыша Елизавета метафоралык түрдө балдарды ачыла элек гүлгө салыштырат. Колдонулган эпитеттер болуп жаткан окуялардын трагедиясын гана баса белгилеген фон катары кызмат кылат: падышалык тактынын жаш мураскерлери династиялык күрөштө оюнчук болуп, аёосуз өлтүрүлгөн.

Мында эпитеттер окурманга эмоционалдык таасирди күчөтөт, психологиялык чыңалуу күчөйт. Күтүлбөгөн коркунучтуу жыйынтыктын алдын ала эскертүүсү пайда болот.

Антитеза – кептеги контрасты, түшүнүктөрдү, позицияларды, образдарды, абалдарды туюндурган стилдик фигура. Антитеза Батыш Европанын Кайра жаралуу доорундагы адабиятында жана кийинки мезгилдеги поэзияда кеңири таралган.

Richard: Therefore, since I cannot prove a lover entertain these fair well-spoken days,

I am determined to prove a villain hate the idle pleasures of these days.

Бул жерде Ричарддын иш-аракеттеринин моралдык жана этикалык түшүндүрмөсүн көрүүгө болот: трагедиянын келип чыгышы өзүнүн ичинде; анын жан дүйнөсүндө чечилбеген терең конфликт жатат. Мисалы: *Hastings pity that the eagles should be mew'd kites and buzzards prey at liberty.*

Ири, улуу жана асыл жырткыч канаттуулар - бүркүттөр майда жырткыч куштарга — батперектерге, чакмактарга карама-каршы келет. Хастингстин айтымында, асыл адамдар түрмөдө камалып, ал эми татыксыз адамдар эркиндикте жүрөт.

Lady Anne: For thou hast made the happy earth thy hell.

Ричард дүйнөнү тозокко айлантты; бул жерден лексикалык карама-каршылыкты байкоого болот.

*Richard was provoked by her slanderous tongue
That laid their guilt upon my guiltless shoulders.*

Бул жерде «күнөө» «күнөөсүздүккө» карама-каршы коюлат; бул антитеза Глостердин жүрүм-туруму менен анын ички дүйнөсүнүн ортосундагы карама-каршылыкты гана бекемдейт, башкача айтканда, трагедиялуу конфликттин башаттары баатырдын өзүндө экенин ырастайт.

Lady Anne: Never hung poison on a fouler toad.

Бул антитеза кайрадан трагедиялуу натыйжага алып келген учурдагы жаңылыштык сызыгын ачык көрсөтөт: Ричарддын жүрүм-туруму эки жүздүүлүк, өзүмчүлдүк жана өзүнүн кызыкчылыгын гана көздөгөндүгү дагы бир жолу ачыкка чыкты.

Queen Elizabeth, yet look back with me unto the Tower.

Pity, you ancient stones, those tender babesenvy hath immur'd within your walls,cradle for such little pretty ones.

Rude ragged nurse, old sullen playfellowtender princes, use my babies well.

Бул жерде сиз Тауэра менен тактынын жазыксыз өлтүрүлгөн мураскорлорунун ортосундагы карама-каршылык сүрөттөлүп жатат. Сепил *rough cradle, rude ragged nurse* катары сыпатталат; башкача айтканда, ымыркайлар үчүн өтө катаал жана суук үй. Эзүүчү менен карапайм элдин, ортосундагы ажырым кайрадан баса белгиленет. Убакыттын өтүшү менен болгон бөлүнүү тереңдейт, бул трагедиялуу кагылышуунун өзөгүн түзөт.

Queen Elizabeth: thou, o God, fly from such gentle lambs throw them in the entrails of the wolf? Бул жерде да бейкүнөө бөбөктөр - козулар менен Ричард - карышкыр кайрадан карама-каршы коюлат.

Жыйынтыктап айтканда, жогорудагы мисалдарды талдап, төмөнкүдөй тыянак чыгарууга болот: карама-каршылык Шекспирдин поэтикалык тилинде абдан ачык көрүнүп турат. Антитеза сыяктуу карама-каршылыкка негизделген лингвистикалык ыкмалар трагедиялык конфликттин өзөгүн түзгөн ажырымды баса белгилөөгө мүмкүндүк берет.

Шекспирдик дикция сөздүн кеңири, эркин агымы менен мүнөздөлөт. Текст куруунун бул өзгөчөлүгү **параллелизм** сыяктуу тилдик түзүлүштүн колдонулушу менен баса белгиленет.

Параллелизм – структуралык элементтердин тең салмактуу кайталанышы, кайталоолор сериясы. Бул тыбыштардын, түзүлүштөрдүн, маанилердин кайталанышы болушу мүмкүн; адатта бир нече кайталануучу сегменттер болжол менен бирдей көлөмгө же узундукка ээ [Чуковский, 2011:230].

Параллелизм – бир бүтүндүн бөлүктөрүнүн бирдей түзүмдөрдүн ичинде бирдей элементтердин (бөлүктөрдүн) тең салмактуу жайгашуусу. Бул бөлүштүрүү сөздөргө, сөз айкаштарына, сүйлөмдөрүнө, абзацтарына жана чыгарманын бүтүндөй үзүндүлөрүнө тиешелүү.

Параллелизм, грек тилинен «биринин артынан бири» дегенди билдирет, адабияттын бардык белгилүү түрлөрүндө бардык жанрларда колдонулган риторикалык механизм.

Lady Anne: If ever he have wife, let her be mademiserable by the death of himI am made by my young lord and thee!

Бул үзүндүдө сүйлөмдө туюнтулган параллелдүү синтаксистик түзүлүштөр, синонимдик кошумчалар, синонимдик эпитеттер көп кездешет; Эне менен баланы сүрөттөгөн эпитеттердин карама-каршылыгын дагы көрөбүз. Мында «misfortune» жана «конфликт» түшүнүктөрүнүн мааниси жаңыланат.

Ричарддын мүнөзүн сүрөттөө үчүн зат атооч менен айкалышкан эпитеттер менен туюнтулган параллель конструкциялар колдонулат.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Ah, gentle villain , do not turn away. [Shakespear, 1994:53]	А , благородный хам , ты отвернулся? [Радлова, 1957:456]	Эмнеге терс айланасың касиеттүү зор айбан! [Иманкулов,1982:29]

Бул сүйлөмдү которууда эки тилде тең көрсөтүлгөн *villain* – *хам*

сөзүн антitezдүү эпитет менен *касиеттүү зор айбан* деп мыкты которуп бере алган.

Ошентип, жогоруда келтирилген мисалдардын негизинде төмөнкүдөй тыянак чыгарууга болот: Шекспир эмоциялык абалды түзүүгө жардам берген параллелизм ыкмасын кеңири колдонот, бир өңчөй эпитеттер, зат атоочтор, ошондой эле бүтүндөй сүйлөмдөр көп колдонулат. Мунун баары окурманга окуянын жалпы кайгылуу абалын сыпаттап берет.

Гипербола — көркөм чыгармада окуяны, нерсени, көрүнүштү, каарманды апыртып сүрөттөө ыкмасы. Кыргыз тилинде «апыртуу» деген аталыш менен да колдонулуп жүрөт. Гипербола айрыкча оозеки көркөм чыгармаларда, анын ичинде чыгыш доору байыркы мезгилдерге таандык эпостордо өтө кеңири пайдаланылат.

Ирония – бул көрүнүштү шылдыңдоо, оң баа берүү мүмкүнчүлүгүн абсурддук даражага чейин төмөндөтүү, анын кемчилигине көңүл буруу үчүн, аны ирониялык сүрөттөөдө ачык эле жасалма түрдө чагылдыруу.

Жогорудагы аныктамалардын негизинде төмөнкүдөй жыйынтык чыгарсак болот: гипербола жана ирония сыяктуу тилдик каражаттардын жалпы өзгөчөлүгү – лексикалык мүнөздөмөлөрдүн өтө апыртмалуу, ал тургай гротескттик формада берилет.

Демек, бул лингвистикалык каражаттар трагедиялык чыгарманын көмүскө экспоненттери, ал эми чыныгы көмүскө лексикалык каражаттар алардын фонунда ого бетер байкалат. Трагедия деңгээлинин жогорулашы гиперболанын жардамы менен ишке ашат. Алсак, Ричард III трагедиясында төмөнкүдөй гиперболалык мүнөздөгү сүйлөмдөрдү кезиктирүүгө болот:

*Lady Anne: Wast provoked by **thy bloody mind, never dream'st on aught but butcheries.***

Бул жерде Ричард адамдарды кантип жок кылуу жөнүндө гана ойлоно алат; анын акыл-эси ар бир адам үчүн, анын ичинде өзү үчүн абдан каргашалуу болгондуктан, бул жерде гиперболанын колдонулушу негиздүү болгон.

Ричард жасаган коркунучтуу иш-аракеттерине карабастан, Анна айымга үйлөнүп алган. Глостердин мындай жаман иш-аракеттери гиперболанын жардамы менен сүрөттөлөт: *And will she yet abase her eyes on me, That croppe'd the golden prime of this sweet princemade her widow to a woeful bed?*

Ал эми төмөнкү сүйлөмдөрдөн Ричард Кларенсти асманга учурам деп шылдындап жатканын көрүүгө болот: *I do love thee so I will shortly send thy soul to heaven,* If heaven will take the present at our hands. Мындай учурда ирониялык маанидеги сөздөр Ричарддын ички абалын чагылдырып турат.

Ал эми Кларенстин бул кебинде Ричардды какшык сөздөр менен сыпаттап, ага болгон ички сезимин билдирет: O, do not slander him, for *he is kind.*

First murderer, Right, as snow in harvest. Come, you deceive yourself: Ричард түшүмдү өлтүргөн аяздай боорукер.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Curse not thyself, fair creature ; thou art both. [W. Shakespear, 1994:31]	Себя клянeshь. Ты – жизнь моя и смерть . [А.Радлова, 1957:444]	Жарабайт антип өзүндү-өзүң каргаган кебиң. Сен, өмүр жашоом, карегимеиң менин! [Ж. Иманкулов, 1982:17]

Түпнускада **fair creature** абстракттык зат атооч болуп берилсе кыргыз тилинде **карегим** деп метонимия менен берилген. Бул сүйлөмдө котормочу кырдаалдык алмашуу жолу менен которгон. Мунун себеби котормочу кыргыз маданиятына жакындатып, окурманга карегим деп жаын адамга кайрылуусун белгилеген.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
<p>I cannot tell. The world is grown so bad That wrens make prey where eagles dare not perch. Since every Jack became a gentleman, There's many a gentle person made a Jack. [W. Shakespear, 1994: 47]</p>	<p>Не знаю я. Так плох стал свет, что совы Летают там, где места нет орлу. С тех пор как каждый шут здесь дворянин, Дворяне скоро все шутами станут. [А.Радлова, 1957:452]</p>	<p>Мүмкүн! Дүйнөнүн бузулганы ушунчалык, Каргалар бүркүттүн ордуна уя салып, Маскарапоз дворян болуп алды, Дворянга маскарапоздун орду калып. [Ж. Иманкулов, 1982:25]</p>

Түпнускада **Jack** деген сөз метонимия катары берилген, орус тилине жөнөкөй түшүндүрүү менен **шут** деп которулган, ал эми кыргыз тилине котормонун *адекваттуу алмаштыруу* ыкмасы колдонулуп, маскарапоз деп которулган. Батыш маданиятында **Jack** – каардуу клоун - заманбап батыштын массалык маданиятынын архетипи, абсолюттук жамандыктын образы болгон жана түстүү клоун костюмун кийген терс каарман. Популярдуу маданияттагы каардуу, заардуу, жаалдуу клоун – үрөй учуруларлык жана кара юморгон элементтерин киргизүү менен катардагы клоундун образын бурмалоо үчүн да колдонулат. Заманбап жаман клоун архетипи Стивен Кингдин “Ит” романы аркылуу популярдуу болгон. Каарман кулрофобиядан, клоундардан коркуудан жапа чеккендердин

тынчсыздануусун ойнойт. Эгенде котормочу түпнускадагыдай эле **Jack** деген сөз менен топонимиялык ыкмага салып которуп берип койсо, кыргыз окурманына түшүнүксүз болуп калмак. Мындай ыкма менен адекваттуу котормого жеткен.

Richard Well, your imprisonment shall not be long. I will deliver you or else lie for you. Meantime, have patience. [W. Shakespear, 1994:379]	Глостер Должны мы слушаться – в опале мы. – Прощайте, брат. [А.Радлова, 1957:436]	Глостер Кош бол, боорум. Тапшырмандын күйтүн. [Ж. Иманкулов,1982:10]
---	--	---

Түпнускада *for you – сен үчүн* сөз айкашын кыргыз маданиятына тиешелүү *боорум* деген сөзүн кошуп которуп берген, мындай ыкма менен кыргыз окурманына гана тиешелүү *боорум – бир тууганым, жакыным* деген түшүнүктү өткөрүп бере алган.

3.3. «Ричард III» трагедиясынын котормосуна адабий анализ

Адабий анализ белгилүү бир чыгарманын темасын, проблемасын, идеясын, стилистикалык каражаттарды, түйүндүү темаларды, сөздөрдү, тарыхый контексти изилдейт жана филологиялык анализдин бир бөлүгү. Адабий анализде, негизинен, жомоктордун негизги идеясы кандай жана ошол идеясы эмнени айткысы келип жатат деген маселе караштырылат. Идеялык маани – чыгарма аркылуу айтыла турган негизги ой. Классикалык текстти адабий анализ жасоо стандарттуу формага ээ эмес. Аларга төмөнкүлөр кирет: пайда болуу тарыхы; жанрдык өзгөчөлүгү; мотиви, сюжети; чыгарманын тили, стилистикалык каражаттар ж.б. Поэтикалык талдоо жасоодо анын композициялык түзүлүшү, чыгарманын

каармандары жана аларды сүрөттөө, тыбыштык өзгөчөлүктөрү, стилистикалык каражаттардын берилиши болуп саналат. Адабиятчы окумуштуулар илимий көз караштарына жараша талдоо жүргүзүү үчүн ар кандай ыкмаларды сунушташат. Адатта, адабий талдоо төмөнкүлөрдү камтыйт: чыгарманын негизги идеясын аныктоо; башкы каармандардын образдарын талдоо; колдонулган көркөм деталдарды жана техникаларды талдоо; контекстти изилдөө.

Уильям Шекспирдин чыгармаларынын кыргыз тилине котормолоруна адабий изилдөө жаңы гана колго алынып жатат. Бул боюнча дээрлик илимий иштер жүргүзүлө элек экендигин байкадык.

Чыгарманын негизги идеялары драматургдун дээрлик ар бир чыгармасынын каармандары тигил же бул жагынан, монологдук жана диалогдук кептеринде да чагылдырылган. Көркөм чыгарманын идеясы образ менен ажырагыс байланышып турат. Анткени, трагедиянын идеясы берилген образдын өзөгүн түзүп турат.

У. Шекспир өзүнүн чыгармаларында адамдык табият маселелерин козгойт, ушуга байланыштуу, «Ричард III» трагедиясында көптөгөн «бийлик», «өлүм», «жаңжал», «достук», «ар-намыс», «эрдик», «жамандык», «жалган», «чыккынчылык» сыяктуу абстракттуу моралдык идеяларды камтылган.

«Ричард III» трагедиясынын негизги темасы жамандык менен жакшылыктын ортосундагы конфликт. Ричард бардык жамандыкты адилеттүү жүзү менен маскаралоо жөндөмүн чагылдырган. Ричарддын, өзүн-өзү кыйратуучу бийликке умтулуусу башкы орунда турат. Шекспир да, Ричард өзү да болуп жаткан кандуу, коркунучтуу окуялардын эпицентрин жашырбайт.

У. Шекспирдин «Ричард III» трагедиясында базалык идея ачык – орун алган. Төмөндө «Ричард III» трагедиясынын негизги идеяларына

жана алардын тилдик каражаттар аркылуу туюндурулушуна сереп салып көрөлү.

Трагедиянын негизги идеяларынын бири *power*/ *бийлик* болуп саналат. Англис тилинде *power* лексемасы көп мааниге ээ. Мындай варианттуулук анын кепте ар кандай сөз түркүмдөрү аркылуу берилиши менен түшүндүрүлөт. Бул сөздүн негизги маанилеринин сөздүктө берилишин карап көрөлү:

- 1) power;
- 2) absolute (supreme) power
- 3) the powers of darkness/of evil;
- 4) to do all in one's power;
- 5) power of thought or movement;
- 6) large powers;
- 7) power of attorney;
- 8) the Great Powers;
- 9) power politics;
- 10) powerless;
- 11) power-mad;
- 12) to come to power, to take/to seize power [Гальперин 1972: 241].

«*Power*» сөзүнүн фреймдери бул жерде негизинен бир багытта берилген, бирок көп учурда оң көрүнүштү терс тараптан чечмелеп, каармандын терс көрүнүшүн толуктаган учурлар кездешет. Мындай ыкма, албетте, жалпы адабиятта да, жазуучунун башка чыгармаларында да көп кездешет.

Бул трагедияда иллюзия жана алдамчылык окурманды башкы каарманына карата терс мамиле кылууга үндөйт. «*Power*» лексемасынын аныктамаларын, ошондой эле трагедиянын текстин карап чыгып, төмөнкүдөй түзүлүштү аныктап алууга болот.

Power: *the name*
 the title
 obedience
 confrontation
 intrigues
 arrogance
 falsehood

Трагедиянын идеясы болгон **power/ бийлик** түзүп турган жогорудагы түшүнүктөрдүн ар бири трагедияда өзүнчө орунду ээлеп турат.

Биринчи фрейм - *the name*. Ар бир коомдун өзүнө тишелүү бийлиги, ага байланыштуу аталыштары болот. Шекспир байыркы англис коомунда болуп өткөн окуяларды чагылдырып көптөгөн чыгармаларды жараткан. Белгилүү болгондой, бийликке жараша башкаруучунун жүрүм-турумуна, мүнөзүнө ылайык ар кандай аталыштар да берилет.

Биринчи фрейм - *the title*. Бул фреймдин эң кеңири таралган лексикалык бирдиктери – баатырлар бири-бирине кайрылганда колдонулган «*lord*», ошондой эле падышага кайрылганда «*king*» сөздөрү болуп саналат, ал көбүнчө «*my liege*», «*most royal majesty*» жана “*your highness*» сыяктуу кылдат перифразалар менен алмаштырылат. Мисалы: *Alack, my lord, that fault is none of yours; He should, for that, commit your godfathers.*

Орто кылымдарда көпчүлүк мамлекеттердин аймактарында патриархалдык режим өкүм сүргөн жана бул көрүнүштү талдап жаткан тексттен байкай алабыз. Аялдарга карата титулдук аталыштар өтө сейрек кездешет. «Ричард III» трагедиясында *madam* деген гана кайрылуу колдонулат. Мисалы: *Have patience, madam: there's no doubt his majesty/ Will soon recover his accustom'd health.*

Трагедиядагы «*obedience*» (баш ийүү) фрейминин эң көп колдонулган бирдиктеринин бири «*service*» (кызмат) болуп саналат, анткени кызматчылар (анын ичинде кожоюндар) кайра-кайра жогоркуларына кызмат кылууну каалагандыктан, алардын бардык кызматтары алар үчүн гана деп айтуудан тайбайт: *DERBY: A boon, my sovereign, for my service done!* *BUCKINGHAM: Intending deep suspicion: ghastly looks /Are at my service, like enforced smiles;*

Анализдин жүрүшүндө биз башка этиштердин фонунан эң маанилүү жана өзгөчөлөнүп турган «*to obey*» этиши белгилүү болду. Ал өзүнүн мааниси менен башка жүрүм-турумдун мүмкүн эместигин ачык көрсөтүп турат. Ал көбүнчө санак түрүндөгү стилистикалык түзүлүш менен өркүндөтүлөт: *CLARENCE: We know thy charge, Brakenbury, and will obey.* *GLOUCESTER: We are the queen's objects, and must obey.*

Мындан тышкары, тексттен эмоциялык маанидеги «*to please*» (сурануу) жана «*to flatter*» (кошоматтануу) сыяктуу этиштерин бөлүп көрсөтүүгө болот: *GLOUCESTER: Your highness shall repose you at the Tower: Then where you please, and shall be thought most fit.* *QUEEN ELIZABETH: Flatter my sorrows with report of it; Tell me what state, what dignity, what honour, Canst thou demise to any child of mine?*

Адамдын кимдир бирөөнүн жетекчилигине ээ болууну каалагандыгын баса белгилеген нейтралдык лексемалар да бар. Мисалы, *to follow* этиши: *KING RICHARD III: Where is thy power, then, to beat him back? Where are thy tenants and thy followers?* *RIVERS: My Lord of Gloucester, in those busy days/ Which here you urge to prove us enemies, We follow'd then our lord, our lawful king: So should we you, if you should be our king.*

“Confrontation” фрейми «strife» (күрөшүү, кагылышуу) лексикалык бирдиги менен уюшулат. Мисалы: *A holy day shall this be kept hereafter: I would to God all **strifes** were well compounded.*

Ошону менен бирге кээ бир учурларда метафораларга кирген "against" предлогу жыш колдонулат: *DUCHESS OF YORK: Make war upon themselves; blood against blood, Self against self: O, preposterous/ And frantic outrage, end thy damned spleen;*

«Intrigues» фрейми “plot” (бийликке каршы жашыруун иш-аракет даярдоо) лексикалык бирдиги менен туюндурулат. *GLOUCESTER: I pray you all, tell me what they deserve / That do conspire my death with devilish **plots**.*

Бул фреймди вербалдаштырууда маанилүү лексикалык бирдиктердин бири трагедиядагы каармандар тарабынан өтө эмоциялык абалда колдонулган “revenge” (өч алуу) лексемасы болуп саналат. *QUEEN MARGARET: Bear with me; I am hungry for **revenge**, And now I cloy me with beholding it. LADY ANNE: O God, which this blood madest, **revenge his death!** O earth, which this blood drink'st **revenge his death**. DORSET: No man but prophesied **revenge** for it.*

Интриганын фонунда киши өлтүрүүлөр жана өлүмдөр болуп турат, ошондуктан текстте «murder» (өлтүрүү) жана «death» (өлүм) сыяктуу лексикалык бирдиктерди көп жолуктурабыз. *CLARENCE: He sends ye not to **murder** me for this / For in this sin he is as deep as I. GLOUCESTER: Come, cousin, canst thou quake, and change thy colour, Murder thy breath in the middle of a word.*

Трагедиянын мазмунунда эки киши өлтүргүчтүн диалогу да кеңири берилет.

Өлүм темасы да бул трагедияда өтө кеңири жана философиялык мүнөздө берилген. *CLARENCE: The bitter sentence of poor Clarence' **death?***

/ Before I be convict by course of law /To threaten me with death is most unlawful.

«**Arrogance**» (менменсинүү) фрейминин вербалдашуусунда «мактануу» лексикалык бирдиги кирет. Автор окурманды өлүмгө дуушар болгон күнөөлөрдүн бири – текебердик экенин белгилейт. Мисалы: *God and good angel fight on Richmond's side; And Richard falls in height of all his pride.*

Текебер адамдарда эмоция болбойт. Бул фрейм “*untender*» (катаал, таш боор) сын атоочу жана “*empty-hearted*” (жүрөгү таш) жана “*dog-hearted* (ит жүрөк) эпитеттери менен мүнөздөлөт.

Трагедияда *falsehood* фрейми «*lie*» жана «*false*» лексикалык бирдиктери менен туюндурулат. Мисалы: *I'll in, to urge his hatred more to Clarence, With lies well steel'd with weighty arguments. HASTINGS: False-boding woman, end thy frantic curse, Lest to thy harm thou move our patience.*

Ошентип, изилдөөнүн жүрүшүндө Шекспирдин «Ричард III» трагедиясынын идеясы «*power*» негизги фреймдери “*the name*”, “*the title*”, “*obedience*”, “*confrontation*”, “*intrigues*”, “*arrogance*” жана “*falsehood*” экени анык болду. Булардын ичинен эң көп кездешкени “*the title*”, “*falsehood*”, “*confrontation*” фреймдери болду.

Бул кубулуштардын кеңири таралышы чыгарманын жанры, ошондой эле анда сүрөттөлгөн тарыхый мезгил менен түшүндүрүлөт.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
There's none else by. Richard loves Richard, that is, I am I.	Я – я, и Ричард Ричардом любим.	Менмин — Ричард; Мен дегеним — ал өзүм.

Alack, I love myself. Wherefore? [W. Shakespear, 1994:287]	Увы, люблю себя. За что? [А.Радлова, 1957:571]	Бирок, мен, өзүмдү сүйөм го эң алды? [Ж. Иманкулов,1982:144]
--	--	--

Жогорудаы мисал менен «Ричард III» трагедиясындагы башкы каармандын өзүнө болгон сүйүүсүн көрсөк болот. Бул гана мисалда эмес, негизи эле башкы каармандын сүйлөгөн сөздөрүндө “Мен”, “Менин”, “Меники”, “Өзүм” сөздөрүн арбын байкоого болот

«Ричард III» трагедиясында үстөмдүк кылуучу маселе тирания болуп эсептелет. Белгилүү болгондой, Шекспирдин трагедиялуу конфликти дайыма татаал жана бир кылка мүнөзгө ээ эмес. Анын маңызы каармандардын моралдык эки түрдүүлүгүндө, алардын жан дүйнөсүн кыйнаган татаал карама-каршылыктарында жатат. Чыгарманын аягында, каарман "тазаланып", күнөөсүн мойнуна алат жана ошол эле учурда анын эркиндигинин булагы катары адамдын жекелиги экенин ырастайт.

Шекспир өзүнүн пьесаларында орто кылымдарда болгон трагедиялуу талаштын жашыруун себептерин билдирген. Келечекте алардан алыс болушубуз үчүн, көңүлдү жашоонун жагымсыз жактарына бура алган. Трагедия Кызыл жана Ак розалардын ортосундагы согушта Глостердин өлүмү менен аяктайт, Ричмонд британдыктарды биримдикке чакырат.

Чыгарманын идеясын талдоого компоненттик анализ жүргүзүү сөздүн маанисиндеги минималдуу семалык белгилерге негизделген.

Белгилүү болгондой, поэтикалык чыгармалардын лексикалык, грамматикалык жана стилистикалык өзгөчөлүктөрүнөн улам котормосу кыйынчылык жарат. Шекспир – сөздүн таанылган устаты, анын трагедиялык чыгармаларында сезимдин күчтүүлүгү ачык сезилет.

Жыйынтыктап айтканда, У. Шекспирдин «Ричард III» трагедиясынын идеялары образдуу жана бай эпитеттердин жардамы менен объектиленштирилген. Ал идеяларды талдоого алуу менен автордун көз карашын, ой-ниеттерин, каармандардын мамилесин терең түшүнүүгө болот. Ошондой эле Шекспирдин чыгармаларындагы идеялар универсалдуу, ар түрдүү элдердин жана маданияттын өкүлдөрү үчүн түшүнүктүү мүнөзү өзгөчөлөнүп турат.

3.4. Котормодогу реалиялардын кыргыз тилинде берилиши

Түпнуска текстти которуудагы маселелер котормонун теориясы жана практикасы үчүн дайыма актуалдуу болуп келген жана болуп кала берет. Ар кандай тилдерди салыштырганда аталышы бир тилдин сөздүк курамында бар, экинчи тилдин сөздүк курамында жок предметтерди, түшүнүктөрдү, кубулуштарды кездештирүүгө болот. Котормонун теориясы менен практикасында бул көрүнүш *эквивалентсиз лексика* деп аталат. Эквивалентсиздик маселеси Л. Бархударов, Е.М. Верещагин жана В.Г. Костомаров, С.И. Влахов жана С.П. Флорин, В.С. Виноградовдун жана башка изилдөөчүлөрдүн эмгектеринде каралган.

Эквивалентсиз лексикага улуттук-тарыхый колоритти билдирген реалия сөздөр кирет. Реалия – бул тигил же бул элдин башка элдерге тааныш эмес тарыхый доордун жана коомдук түзүлүштүн турмушунун жана маданиятынын, мамлекеттик түзүлүшүнүн жана фольклорунун элементтери [Ахманова, 1966].

Реалия сөздөрдү бир тилден экинчи бир тилге которуу маселеси илимде ондогон жылдар бою активдүү талкууланып келет. А.В. Федоров белгилегендей, «башка тилге жок дегенде сыпаттап которууга мүмкүн болбогон сөз жок» [Федоров, 1983]. Демек, реалия сөздөрдү которууга болобу же жокпу деген суроо жаралат.

Көркөм котормонун негизги милдети – түп нускадагыдай эле көркөм жана эстетикалык таасирге ээ болгон чыгарма жаратуу. Ушундан улам котормо адабий чыгарманын жашоо формаларынын бири деген пикир келип чыгат, анткени, ар бир окурман аны түп нуска катары кабыл алат. Ал эми реалия түп нуска тексттин бир бөлүгү болгондуктан, аны котормо текстинде берүү — котормонун адекваттуулугунун шарттарынын бири болуп саналат.

Реалия сөздөр түп нуска тилге тааныш, көндүм болгон сөз жана алар башка сөздөрдөн айырмаланбайт жана автор тарабынан атайын түшүндүрүлбөйт.

Котормо текстинде, тескерисинче, алар башка маданияттын улуттук өзгөчө көрсөткүчтөрү болуп стилистикалык жүгү да айырмаланып турат.

Котормочу реалия сөздөрдү тааный билиши керек жана аларды котормо тилинин маданиятына ылайыктап түшүнүктүү берүүсү зарыл.

Котормо теориясы боюнча илимий булактарда реалия сөздөрдү которуунун транслитерация, транскрипция, калька, жарым калька, сыпаттама котормо, лексикалык кошуу же алып салуу, котормо тилиндеги реалия сөз менен алмаштыруу, семантикалык модификация, нөлдүк котормо сыяктуу ыкмалары көрсөтүлөт. Булардын ичинен реалияларды которууда эң көп колдонулганы төмөнкү эки ыкма болуп саналат:

1) транскрипция же транслитерация, башкача айтканда, реалияларды сактоо;

2) жакындатылган (же болжолдуу) котормо же түшүндүрмө.

Котормо ыкмасын тандоо төмөнкүдөй факторлорго жараша болот:

- тексттин мүнөзүнө жана анын жанрдык өзгөчөлүктөрүнө;
- реалия сөздүн контексттеги маанисине;
- түп нуска жана котормо тексттеринин тилдик өзгөчөлүктөрүнө;

-котормону окуган адамдын лингвистикалык жана өлкө таануучулук даярыгына;

Туруктуу тилдик бирдиктерди которууда көбүнчө транскрипция жана транслитерация ыкмалары колдонулат. Бирок, чет тилдин лексикалык бирдигинин тыбыш же тамга формасын которуу менен анын маанисин ачып берүүгө болбойт, түп нуска тексттин тилин билбеген окурманга мындай сөздөр түшүнүксүз бойдон калат. Алсак, «Ричард III» трагедиясындагы реалия сөздөр кыргыз тилине төмөндөгүчө берилген.

the Tower – Тауэр

Chertsey – Чартси

White-Friars – Уайт-Фрайерс

Crosby – Кросби

Pomfret – Помфрет

Mistress Shore – Мисс Шор

Бул сөздөр

«Ричард III» трагедиясында көпчүлүк сөздөр транскрипция ыкмасы менен которулган. Мисалы: *lord – lord, Plantagenet- Плантагенет ж.б.*

Реалия сөздөрдү болжолдуу котормосу түп нуска тексттеги лексикалык бирдиктердин маанисин чечмелеп берүү менен шартталат. Бул контексттин улуттук колоритин гана чагылдырбастан, тигил же бул реалияны түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бул ыкма чындык белгисиз же бир аз белгилүү болгон учурларда колдонулат.

Көбүнчө, көркөм чыгармада энчилүү аттар окурманга каармандар тууралуу же реалдуулуктагы объектилер жөнүндө кошумча маалымат берет. Чынында, алар каармандын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн көрсөтүп, иш-аракет ордун же сүрөттөлгөн окуялардын мезгилин көрсөтүп турат.

Чыгармадагы кандайдыр бир өзгөчө аталышты которууда форманы жана мазмунду сактоо маселеси пайда болот [Волкодав, 2006].

Котормодо түп нуска тексттеги энчилүү аттын номинативдик же коммуникативдик функциясына ылайык транскрипция, транслитерация же эквиваленттик алмаштыруу аркылуу берилет. «Ричард III» трагедиясындагы ономастиканын ичинен антропонимдер көп санда кездешет. Каармандардын ысымдары кадимки англис ономастикасына таандык. Ошондуктан котормочулар аларды транскрипция жана транслитерация аркылуу беришкен. Мисалы: *Clarence* – Кларенс, *George* – Георг, *Lady Grey* – леди Грей, *Anthony Woodville* – Энтони Вудвил, *Hastings* – Хастингс, *Mistress Shore* – Миссис Шор, *Brakenbury* – Брекенбери, *Edward* – Эдуард, *Margaret* – Маргарет ж.б.

Англис тилиндеги реалияларды кыргыз тилине которууда көбүнчө төмөнкүдөй ыкмалар колдонулат:

1) транскрипция: *Tewksbury* – Тьюксбер, *Lancaster* – Ланкастер, *Margaret* – Маргарет ж.б;

2) транслитерация: *Northumberland* – Нортемберленд, *Wales* – Уэльс, *Lord of Buckingham* – Лорд Бекингем ж.б.

3) транспозиция (формасы ар башка, бирок тилдик теги бир болгон ар түрдүү тилдердеги энчилүү аттар түп нускадагыдай эле каражаттар менен берилет). Мисалы: *Catesby* - Кетсби, *Vaughan* - Воген, *Crosby* - Кросби, *Burgundy* - Бургундия.

Каармандын ысмы – каармандын социалдык абалын мүнөздөй алган, улуттук жана жергиликтүү колоритти берген, ал тургай тарыхый окуяларды чагылдыра ала турган көркөм образды түзүү үчүн колдонулган каражаттардын бири.

«Ричард III» трагедиясындагы негизги каармандардын ысымдарынын тарыхый маанисин карап көрөлү: *Сэр Роберт Брекенбери* – Тауэрдин коменданты. Англиянын тарыхында анын прототиби болгон.

Роберт Брэккенбери 12-кылымдын аягынан баштап Дарем графтыгында жерлерге ээлик кылган эски рыцарлардын үй-бүлөсүнө таандык болгон. Ал Дентондук Томас Браккенберинин кичүү уулу болгон. Атасынан Роберт Барнард сепилинин жанында жайгашкан Селаби мүлкүн мурастап, ал 1474-жылы падыша Эдвард IV бир тууганы, Глостер герцогу Ричардга өткөн. Кыязы, ушул кошуналыктын аркасы менен Бреккенбери герцог менен таанышып, ал тургай аны менен жакын болуп калган. 1476-жылы ал Ричарддын казыначысы болгон.

Калька – түп нуска сөздөрдү морфемаларын (компоненттерин) алардын лексикалык аналогдору менен алмаштыруу ыкмасы. Мисалы: *superpower* – супербийлик, *mass culture* – массалык маданият ж.б.

Котормонун калькалоо ыкмасы «Ричард III» трагедиясынын кыргызча вариантында да кездешет: *Have patience* – сабыр этиңиз, *a happy time of day* – күнүңөр кутмандуу болсун, *my soul is full of sorrow* – сабырым суз болуп турат.

Терминдерди жана сөз айкаштарын которууда да калька ыкмасы колдонулат: *White House* – Ак үй, *Winter Palace* – Кышкы сарай, *the Democratic Party* - Демократиялык партия.

Географиялык аталыштарын да “каторуу” компонентин колдонуу менен калька ыкмасы аркылуу которууга болот: *the Salt Lake* – Туздуу көл, *the Black Sea* – Кара деңиз.

3.5. «Ричард III» трагедиясындагы семиотиканын кыргыз тилиндеги туюндурулушу

Семиотика илимий дисциплина катары белгилер системасын жана алардын коммуникациядагы ордун изилдейт. Белгилүү окумуштуу Ролан Барттын изилдөөсү боюнча сигнификациянын биринчи системасы

—белги, экинчи системасы — миф. Изилдөөчүнүн семиотиканы өзгөчө система катары аныктайт, анын өзгөчөлүгү өзүнө чейин болгон белгилердин белгилүү ырааттуулугунун негизинде түзүлөт. Семиологиянын ролу бүгүнкү күндө талашсыз, анткени анын ыкмалары аң-сезимдүү түрдө жарнама, саясий үгүттөөлөрдү ж.б. түзүүдө колдонулат.

Уильям Шекспирдин жашаган мезгилде бул илим өзүнчө багыт катары калыптанган эмес. Ошону менен бирге Шекспир Ричард III сыяктуу монархтын образын аң-сезимдүү түрдө каралоого аракет кылган деп айтууга болбойт, бирок буга чейин англис тарыхында 17-18-кылымдарда ал тиран, чыккынчы жана ырайы суук адам катары мүнөздөлбөйт. Бирок, Батыш өлкөлөрүнүн калкынын азыркы массалык аң-сезиминде, бул образ негизинен Уильям Шекспирдин "Ричард III" чыгармасынан кийин мифологияга айланган.

Уильям Шекспирдин «Ричард III» трагедиясында семиотика маанилүү ролду ойнойт, анткени тексттин символдор, белгилер жана метафоралар менен толтурулганы окурмандарга же көрүүчүлөргө чыгарманын каармандарын, жагдайларын жана темаларын түшүнүүгө жардам берет. Мисалы, Ричарддын мүнөзү өзүн бийликтин, амбициянын жана бузукулуктун символу катары көрүүгө болот. Анын бүкүрдүгү жана ырайы сууктугу сыяктуу физикалык кемчиликтери анын жан дүйнөсүнүн, кара ниеттигин чагылдырып турат.

Семиотикалык көз караштан алганда, текстти деталдуу талдоо үчүн контекстке кайрылыш керек, б.а. тексттин семиотикалык чөйрөсү, аны адекваттуу кабыл алууга жардам берет. Бул жерде Уильям Шекспирдин өзүнүн жашоосунун дооруна байланыштуу контекстке көңүл буруу зарыл. 1558-1603-жылдары Англияда пуританизм – христиан дининдеги калвинисттик (реформаланган) агым жаралып массалык аң-сезимге чоң

таасирин тийгизген. Бул агым боюнча адам Кудайдын буюрган тагдырына ишенүүсү керек, адам төрөлгөнгө чейин эле анын тагыдыры Кудай тарабынан аныкталган же каргышка калат жана ийгиликке жетет.

Экинчиден, Ричард III таптакыр принципсиз адам катары сүрөттөлгөн. Бийликке жетүү жана аны сактап калуу үчүн бардыгын жасоого даяр. Ханыша Маргарет жана анын башка каршылаштарынын сындарына эки жүздүүлүк менен жооп берет.

Чыны ошондой, Леди Аннам, күн, айым!

Кеп менен тирешкенди таштасак,

Кандай болот жан сөздөн баштасак,

Оболтон бери Плантегенеттин тукумун

Өлтүрүп келаткандар,

Генрих менен Эдуардды да,

Өлтүрүшкөн чыгаар? [Ж. Иманкулов, 1982:17]

Трагедияда динге, согушка, үй-бүлөгө жана ошол кездеги жашоонун башка аспектилерине байланыштуу символдор да колдонулат.

“Ричард III” трагедиясындагы символизм менен белгилерди семиотиканын призмасы аркылуу изилдөө чыгарманын терең маани-маңызын жана ошол доордун социалдык-маданий контексти менен байланышын түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

Ошондой эле «Ричард III» трагедиясында тил маанилүү символикалык курал катары колдонулат. Шекспир алардын социалдык абалын, мүнөзүн жана эмоциялык абалын билдирүүнүн бир жолу катары көрсөтүп, ар кандай каармандарга карата ар түрдүү сүйлөө стилдерин колдонот. Ошондой эле каармандардын кеби аркылуу түрдүү символдорду түзүүгө мүмкүндүк берет.

Семиотика ошондой эле реквизиттерди, костюмдарды, сахнанын жасалгасын, жада калса сахнадагы актёрлордун жаңсоолорун жана мимикаларын анализдөөгө жардам берет. Бул элементтердин бардыгын белгилүү бир маанини жана семантиканы алып жүрүүчү, чыгарманы тереңирээк түшүнүүгө көмөктөшүүчү белгилер катары кароого болот.

Ошону менен бирге семиотика аркылуу чыгарманын түзүлүшүн, анын баяндоо каражаттарын, ритм, кайталоо жана белги жана символ катары кызмат кылган башка тилдик аспектилерин талдап чыгууга болот. Ошентип, «Ричард III» трагедиясын семиотикалык талдоо бул чыгарманы кабыл алуунун жана түшүнүүнүн жаңы тереңдиктерин ачып, аны доордун социалдык-маданий жана философиялык аспектилерин, ошондой эле универсалдуу адамдык темаларды чагылдырган бай символикалык система катары кароого жардам берет.

Шекспирдин чыгармаларын которууда өзгөчө кылдаттык талап кылынат. Анткени анын пьесаларынын жанрдык өзгөчөлүгү башка чыгармалардан айырмаланып турат. Алсак, негизги маалымат каармандардын кеби аркылуу берилет жана ар бир каармандын статусуна жараша кептик өзгөчөлүк болот. Мына ошондой чыгармалардын катарына англис адабиятындагы классикага кирген «Ричард III» трагедиясы болуп саналат.

«Ричард III» трагедиясында бийлик өзүнчө семиотикалык белги катары берилет. Бийлик шарттуу түрдө коомдук иерархиянын институционалдык системасы катары бийликти билдирген белгилерге жана автордун бийликке жана анын конкреттүү өкүлдөрүнө карата мамилесин каармандардын билдирүүлөрү аркылуу жеткирүүчү коннотациялык түстүү белгилерге бөлүнөт.

Бийликти билдирген белгилерге каармандардын наамдары, даражалары кирет. Мисалы, *Earl of Pembroke, Duke of Norfolk, Bishop of*

Ely (кыргызчасы: «Граф Пемброк», «Герцог Норфолк», «епископ Элай») ж.б. Ал эми бул адамдарга кайрылганда *his majesty, my lord, your grace, my liege, your worship* сөздөрү колдонулат. Мындай сөздөр кыргыз тилиндеги котормодо: *мартабалуу мырзалар, мархабаттуу, таксыр, урматтуу лорд* ж.б. деген сөздөр менен берилген.

Бул белгилер изилдөөлөрдө ритуалдык конвенция жагдайларындагы ийгиликтүү пикир алышууну жөнгө салуучу белги-персоналийлер катары сыпатталат [Астафурова, Олянич, 2008: 41].

Мындай семиотикалык белгилерге бийликтин *таажы, так* сыяктуу расмий символдору да кирет. Бул сөздөр каармандардын кебинде жана өтө аз кездешкен репликаларда көп колдонулат. Мисалы, *the royalty of England's throne, Here he ascendeth the throne*.

Ал эми трагедиянын текстинде көп кездешкен белгилердин экинчи тобуна эпитет, метафора жана салыштыруу сыяктуу көркөм сөз каражаттары кирет. Падышанын бийлиги жана анын атрибуттары оң коннотациядагы сөздөр жана фразалар аркылуу мүнөздөлөт. Мисалы, *the supreme seat* (бийик так), *the throne majestic* (сыйкырдуу так), *the scepter'd office*.

Бийликтин өкүлдөрүн мүнөздөгөн каражаттар автордун атайылап контрастты түзүү идеясына ылайык айырмаланат. Бир жагынан, каармандардын диалогдорунда жана монологдорунда, анын ичинде титулдук мүнөздөгү Ричарддын наадандыгы жана анын зулумдук аракеттери баса белгиленет. Алсак, *the wretched, bloody, usurping boar, this foul swine, underhand corrupted foul injustice, a bloody tyrant and a homicide... God's enemy, so far in blood that sin will pluck on sin*.

Экинчи жагынан алганда оң маанидеги коннотативдик белгилер Глостердин зулумдугунан азап чеккен каармандарга жана кийинки адилет,

боорукер башкаруучуларга карата колдонулат. Мисалы: *Holy King Henry, and thy fair son Edward — Ыйык падыша Генрих жана анын адилет балдары*, граф Ричмонд жана анын аялына карата: *virtuous and holy, be thou conqueror! Elizabeth virtuous and fair, royal and gracious, Richmond and Elizabeth, the true succeeders of each royal house* ж.б.

Прагматика – бул текстти же маалыматты которууда адресаттын менталитетин, маданиятын, тарыхый шарттарын, социалдык абалын, алардагы психологиялык менталитеттин өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен которуу [41, 133-б.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Would they were basilisks' to strike thee dead. [W. Shakespear, 1994: 33]	Пускай убьют тебя, как василиски [А. Радлова, 1957: 445]	Ушул саатта ажыдаар болуп ки.. Көз карашым менен өлтүрбөс белем [Ж. Иманкулов, 1982:19]

Жогорудагы мисалда түпнускадагы **basilisks'** сөзү метатилге сөзмө-сөз которулуп берилген, мындай ыкма окурманга көп суроолорду жараткан, себеби, англис маданиятындагы basilisks (орус тилиндеги василиск) кыргыз маданиятына тааныш эмес болгондуктан, котормочу англис маданиятынан бул сөздү которууда так, туура эквивалент табууга аракет жасаган жана кыргыз маданиятына жакын ажыдаар образы менен түшүндүрүп берген.

Basilisks сөзүнүн этимологиясын карасак, батыш маданиятында фольклорундагы мифологиялык терс каарман катары белгилүү Василиск короздун башы жана канаттары бар алп жылан катары сүрөттөлөт. Көз карашы менен жандууларды өлтүрө алган, деми жана каны менен ууландыра алган жандык. Уламыш боюнча, анын

катышуусунун изи да жерди бир жыл бою какыратып жиберет. Базилик адамдын көзүнө көрүнбөйт жана аны күзгү аркылуу гана өлтүрүүгө болот. Айта кетчү нерсе, василиск библиянын текстинде колдонулат.

Кыргыз тилине котормочу василисктин сырткы келбетин, образын жакындатып, сүрөттөп ажыдаар деп которуп берүүсү ыктымал. Себеби, кыргыз элдик жомоктордо, кыргыз мифологиясында учуроочу ажыдаардын образы адамды да, айбанды оп тартып соруп коюучу, каарданса оозунан от чыккан канаттуу, зор (кээде көп баштуу) жылан болуп берилет. Демек, котормодо бул түшүнүк которууда прагматикалык өзгөрүүгө дуушар болгон.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Have patience, madam. There's no doubt his Majesty Will soon recover his accustomed health. [W. Shakespear, 1994:41]	Немного потерпите, королева: Король поправится, конечно, скоро. [А.Радлова, 1957:450]	Сабыр этиңиз Королева! Кудайым бар. Король жакында сыркатынан айыгып калаар. [Ж. Иманкулов,1982:23]

Англис тилиндеги *majesty* сөзү кыргыз окурманга түшүнүктүү болуш үчүн котормочу *король* деп которулуп берилген. Англис маданиятында *majesty* түшүнүгү улуу урматтуу (орус тилидеги *его величество*) деп төрөлөргө кайрылуу максатында колдонулат.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Ay, madam. He desires to make atonement Between the Duke of Gloucester	Да, королева. Хочет примирить он Милорда Глостера и ваших	Глостер менен сиздин төркүндөрүңүз,

and your brothers, [W. Shakespear, 1994:43]	братьев. [А.Радлова, 1957:451]	Ынтымакта болсо экен деп өтүндү. [Ж. Иманкулов,1982:24]
---	--------------------------------	---

Бул мисалдагы англис тилинде берилген *your brothers* сөз айкалышы орус тилине да *ваших братьев* болуп которулуп берилген, контексттин маанисине арата котормочу Ж. Иманкулов кыргыз тилине которууда текстке прагматикалык өзгөрүү киргизип, кыргыз маданиятына гана тиешелүү, кыргыз окурманына гана түшүнүктүү *төркүндөр* сөзү менен которуп берген.

У. Шекспирдин «Ричард III» трагедиясында бийлик семиотикалык, вербалдык белгилер жана каармандардын репликалары аркылуу туюндурулат.

Семиотикалык белгилер жеке белгилерди жана атрибут белгилерди камтыйт. Алар монархиялык бийликтин структурасын чагылдырып, ошондой эле бийлик институту же белгилүү мамлекеттик ишмерлерге карата коннотативдик айтымдардын (эпитеттер, метафоралар ж.б.) маңызын билдирет.

РИЧАРДДЫН ОБРАЗЫ

Уильям Шекспирдин «Ричард III» тарыхый пьесасы болжол менен 1592-1594-жылдары жазылган. Бул чыгарманын мазмундук өзөгүн Англия королу Ричард III бийлиги жана ошол учурдагы окуялар түзөт. Бул трагедиялык пьеса Шекспирдин Гамлеттен кийинки эң узак чыгармасы болуп саналат. Пьеса театрларда көпчүлүк учурларда кыскартылган вариантта коюлат, т.а, экинчи мүнөздөгү каармандар толугу менен алынып салынат.

Бул трагедиянын башкы каарманы – король Ричард III. Шекспир аны каардуу, уяты жок, бийликке адамдардын канын төгүп келген жана

психологиялык жактан абдан оор адам катары сүрөттөйт. Тарыхый далилдерге караганда чыныгы королдун образы андай болгон эмес.

«Ричард III» трагедиясындагы башкы каармандын тарыхый прототиби - Глостер герцогу (1452-1485), Йорк династиясынан чыккан Англия королу Ричард III (1483-1485-жж.). Ричард Глостердин окуясы - тарыхта Кызыл and Ак розалардын, Ланкастер жана Йорк династияларынын согушу катары белгилүү болгон, англия бийлигин алуу үчүн 40 жылдык күрөш - Шекспирге чейин эле эки пьесада чагылдырылган. Биринчиси - Томас Леггеге тааныдык, латын тилинде жазылган «Ричард III» трагедиясы, экинчиси ысымы жашырылган автор тарабынан, Ричард IIIтүн чыныгы трагедиясы пьесалары болгон.

Бирок, Шекспирдин башка тарыхый чыгармалары сыяктуу эле, «Ричард III» трагедиясынын негизги таяныч булагы Р.Холиншедге таандык «Англия, Шотландия жана Ирландиянын хроникасы» болгон. Ушул эле сюжет англиялык гуманист Томас Мордун «Ричард III баяны» (1531) изилдөөсүндө берилген.

Жогоруда белгиленген варианттарда “тюдор духу” сакталган, тактап айтканда, бул окуя Тюдор династиясынын өкүлдөрүнүн тушунда болгон. Бул династиянын эң жаман душманы Ричард Глостерди чыныгы зулум катары бардык зулум иштердин өзөгүндө баяндашкан. Бирок чындыгында, тарыхый Ричард андай зулум болгон эмес.

Азыркы учурда белгилүү болгон фактылар боюнча, Ричард Глостерскийдин такты үчүн күрөшү укмуштуудай деле болгон эмес жана ал колдонгон ыкмалар да башка кырдаалдагы адамдардыкынан айырмаланган эмес.

Бирок, Шекспир «тарыхый чындыкты бурмалап» (мүмкүн, атайылап, Англия тактысындагы Тюдорлордун акыркы мууну падышалык кылып жаткан ханыша Елизаветага жагуу үчүн) эң күчтүү адамдардын

бири болгон легендарлуу, дүйнөлүк драматургияда адбан зулум жана каардуу каармандын образын жараткан [«Исторические хроники Шекспира»].

«Ричард III» трагедиясынын башкы каарманы - кайра жаралуу стилиндеги кандуу кылмыштардын жардамы менен тактыга жулунган, абийирсиз, чыккынчы жана амбициялуу кара ниеттин ички маңызын чагылдырган өңү серт, бүкүр Глостер. Чыгарманын башында Глостер өзүнүн өң-келбетин сыпаттап айтып берүүсү менен башталат:

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
<p>But I, that am not shaped for sportive tricks, Nor made to court an amorous looking-glass; I, that am rudely stamp'd, and want love's majesty To strut before a wanton ambling nymph; I, that am curtail'd of this fair proportion, Cheated of feature by dissembling nature, Deformed, unfinish'd, sent before my time</p>	<p>Но я не создан для забав любовных, Для нежного гляденья в зеркала; Я груб; величья не хватает мне, Чтоб важничать пред нимфою распутной. Меня природа лживая согнула И обделила красотой и ростом. Уродлив, исковеркан и до срока Я послан в мир живой; я недоделан, [А.Радлова, 1957:443]</p>	<p>Жалгыз гана менде жок, шапар тээп, Күзгүгө каранып, сүйүүнүн кучагына тартылуу. Иреңи суук, кайдан мага буюрсун, Кол жетпеген махабаттын лебизи Жаралгандан, келбет, бойдун баарынан Мен кур жалак калыптырмын негизи. Кыйшык бүтүп, ай күнүмө жетпестен Ыргытылган, мен, жарым жан адаммын.</p>

<p>Into this breathing world, scarce half made up, And that so lamely and unfashionable That dogs bark at me as I halt by them; [W. Shakespear, 1994:9]</p>		<p>Кайнап жаткан бул турмушка, ушинтип, Аксак арам, азезил болуп жаралдым Ошон үчүн иттер үрөт абалап. [Ж. Иманкулов,1982:18]</p>
---	--	---

Бирок кара ниети, эки жүздүүлүгү, таш боорлугу жана канкордугу менен гана айырмаланбастан, ал сөзгө чечен, кайраттуу, эрктүү, тамашакөй да мүнөзгө ээ. Башкача айтканда, ал актёрлорго өз өнөрүн көрсөтүүгө мүмкүнчүлүк берген ары татаал, ары ачык карман.

Ушул эле сюжетке арналган англиялык улуу гуманист Томас Мордун «Ричард III тарыхы» (1531) изилдөөсү менен Шекспир тааныш болгон. Бул версиялар аздыр-көптүр "Тюдор духуна" таандык : Тюдор династиясынын эң каардуу душманы Ричард Глостерди тозоктун чыныгы шайтаны, бардык жамандыктын чордону катары чагылдырышкан. Азыр белгилүү болгон фактылардан көрүнүп тургандай, Ричард Глостердин такты үчүн күрөшү чыгармаларда сүрөттөлгөндөй болгон эмес жана анын кылгандарын ушундай кырдаалга туш болгондордун бардыгы кылмак.

Бирок, дүйнөлүк драматургиянын эң мыкты өкүлү Шекспир «тарыхый чындыкты бурмалап» (кыязы, атайылап, Англия тактысындагы Тюдорлордун акыркысы, падышалык кылып жаткан ханыша Елизаветке жагуу үчүн) Ричарддык образын легендарлуу, зулу мадам кылып жараткандыгы тууралуу айтылып жүрөт.

Шекспирдин Ричардды жамандыктын символу: ырайы суук болуп төрөлгөн (ал бүкүр), натыйжада дайыма ошол кемчилигинин азабын тартат. Ричард абдан текебер, амбициясы күчтүү, бийликти сүйгөн, эки жүздүү каарман. Мунун баары Шекспирдин каарманын киши өлтүрүү, чыккынчылык, азгырык, алдамчылык сыяктуу жаман иштерди жасоого түртөт. Бирок, ошол эле учурда Ричард күчтүү жана өзгөчө инсан.

Ричард - бийликти сүйгөн адамдын эталону. Чыгарманын аягында Ричард өлсө дагы, бул өлүм ага каршы болгон жагдайлардын натыйжасында болгон. Трагедияда акылы, айлакерлик, кайраттуулук жагынан ага тең келген атаандаш жок. Король Генри, кийин Генрих XII болгон граф Ричмонд да андай мүнөзгө ээ болгон эмес.

Ричард сыяктуу кара ниет адамдарды өзүндөй адамдар жеңе албайт. Шекспир Ричард сыяктуу адамдарды тарых, анын логикалык багыты гана жазаларын түшүндүргүсү келет.

Бул трагедия – герцог Глостердин бийлик үчүн жүргүзгөн күрөшүүнүн, ал бийликке Ричард III аттуу падыша болуп келгендигинин жана карман өч алуучу Ричмонддун колунан өлгөндүгүнүн тарыхы баяндалат.

Муну жазууда Шекспир Холиншеддин хроникасына жана Томас Мор жазган Ричард III өмүр баянынан пайланган. Өзүнүн тарыхый драмасында Шекспир өз каарманынан кылык-жоруктарынын психологиялык өзгөрүүлөрүн көрсөтөт.

Денесинин майыптыгынан Ричард заардуу, ырайымсыз адам болуп калган:

«Ооба мен тиштүү болуп туулгам.

Бул мен иттей кемиринип, ырылдаганымдын белгиси болду,

Аалам мага мындай дене берген соң,

Тозок менин духумду да ийрейтсин – дейт Ричард.

Айланадагы адамдардын залымдиги жаш Ричард Глостердин мүнөзүн калыптандырган. «Генрих VI» хроникасынан тартып эле ал бийлик үчүн күрөш жүргүзөт. Англиянын тактысын көздөп, ал айлана чөйрөсүн эң мурда өз инсаны менен басууга аракеттенет, анткени айланасындагы коом аныны майыштуулугун маскаралап, кордойт.

Ричард айлакер адам, анын денелик кемдиги, акыл-ою мансапка гана жетишүүгө мүмкүндүк берет, ошондуктан ал дини өз мүдөөсү үчүн пайдаланып, эл алдына бир жолу негизги диний китепти колуна кармап чыгат. Ричарддын айлакердиги жөнүндө эч ким, ал түгүл өз бир тууган ага-инилери да шектенбейт.

Кандуу жоруктар, оор кылмыштар менен Ричард Англиянын тактысына жол ачат.

Ричарддын бир тууганы Эдуард IV биздин элесибизде бузуку болуп көз алдыбыздан өтөт, Ричарддын экинчи бир тууганы Кларенс өз тагдырына ыраазы. Анын телегейи тегиз. Ричарддын жаман ой менен жасаган изденүүлөрүнүн натыйжасында Эдуард IV Георг Кларенстин Тауэр сепилине камоого буйрук берет. Кларенс менен жолукканда Ричард капаланып, королеваны, анын тукумун каргап-шилеп Кларенстин түйшүктөрүндө ошолор гана күнөөлүү болгондугун билдирип, ага мындай ант берет:

ГЛОСТЕР: Камалса, көрөсүң камагын,
Бирок, көп отургузбай,
Өлсөм-талсам да чыгартып аламын! (10-бет).

Мында котормо окуган адамга түшүнүктүү берилген. Котормочу эркин котормо ыкмасын пайдаланганын көрөбүз. Белгилүү болгондой, Ж.Иманкулов аталган трагедиялык чыгарманы англис тилинен түз которгон эмес. Орус тилиндеги Радлованын котормосунан кыргызчалаган. Жогорудагы саптар орус тилинде:

Недолго вы пробудете в темнице:

Освобожусь вас иль за вас паду.

Пока терпите (Радлованын котормосу)

GLOUCESTER: *Well, your imprisonment shall not be long;*

Meantime, have patience (4-бет).

Шекспир Ричарддын арамзалыгын, ырайымсыздыгын анын кылык-жоруктары, монологдору аркылуу көрсөтөт. Ричард бир тууганы куткарам деп ант берет да, андан соң аны өлтүрүүгө, тактыны ээлеп алышка аракет кылат.

Жаны ханыша келген соң, анын жан-жөкөрлөрү менен аристократия тобунун ортосунда кагылышуулар башталат. Ричард мындай абалды да өз мүдөөсү үчүн пайдаланат.

Ричард III трагедиясындагы мезгил категориясы

Шекспирдин чыгармаларында адам менен ал жашаган мезгилдин ортосундагы мамилеге өзгөчө басым жасалат.

Тарыхый драмаларда инсан менен “убакыт” ортосундагы мамиле маселеси башкача өңүттө каралат: тарыхый инсандардын тагдыры “мезгил” менен кандай байланышат, “убакыт” деген эмне, эмне үчүн кээ бир башкаруучулар өз иштеринде ийгиликке жетишет, башкалары "убакыт" менен кагылышууда өлөт. Ал эми Шекспирдин тарыхый драмаларында «убакыт» деген сөз көбүнчө коомдогу саясий жана коомдук күчтөрдүн өз ара байланышын, доорго мүнөздүү тарыхый өнүгүү тенденциясын билдирет.

Чех изилдөөчүсү Зденек Стржибрна өзүнүн «Шекспирдин тарыхый хроникасы» аттуу китебинде Шекспирдин хроникасындагы «убакыт» - бул зарылчылык түшүнүгү менен байланышкан динамикалык жана диалектикалык түшүнүк деп жазат.

Тарыхый процессте «убакыт» эски мыйзамды, тартипти бузуп, кээде падышалардын, улуу адамдардын эркине каршы аракеттенип, аларды зарылчылыкка моюн сунууга мажбурлаган негизги күч болуп саналат.

Шекспирдин алгачкы хроникаларында, мисалы, «Ричард III» трагедиясында – айрым каармандардын “убакыт” түшүнүгү тарыхый өнүгүүнүн мыйзамдары менен байланыштырылбаса да, убакыт зор күч, бар болгон нерсенин пайда болушунун, өнүгүшүнүн жана жок болушунун себеби катары көрсөтүлөт.

Убакыт адилетсиздикти жазалайт, тагдыр түйүндөрдү чечет, күнөөлөрдү жууйт, жашыруун иштерди ачат. Чыгарманын каармандары көбүнчө «убакытка» үмүт артышат: карама-каршылыктарды чечүүгө, кылмышкерди жазалоого же душмандардан өч алууга алсыз баатыр, адам жасай албаган нерсени убакыт жасайт деп ишенишет.

«Ричард III» трагедиясында тагдыры өткөндү, азыркыны жана келечекти байланыштырган каарман — ханыша Маргарита. Маргарита Суффолкту жана Генри VIны сулуулугу менен багындырган белгисиз француз канбийке Англиянын ханышасына айланат, душмандарын жеңип бийликке жетет. Бирок, анын *акыркы душманым деп эсептеген* герцог Хамфринин өлтүрүлүшүнөн кийин тагдырдын соккулары биринин артынан бири келет: Маргареттин сүйгөнү өлтүрүлөт, күйөөсү Генри VI бийликтен кулатылып, түрмөдөн Глостерлик Ричарддын колунан каза табат, уулун көз алдында өлтүрүп салышат.

Азапка баткан Маргарет душмандарын каргап, аларды убакыттын таразасына коёт. Ошентип Маргаританын каргышы кабыл болуп, душмандарынын кырылганын көрөт. Бирок өзү «убакыттын өкүмү» ага да келгенин байкабайт.

Ал тургай, канкор падыша Ричард III да кылмыштарын актоо үчүн "убакытка" кайрылат. Ырас, ал өзүнүн канкордугуна асманды,

жаратылышты күнөөлөсө, аны аскердик эрдиктердин кубанычынан ажыраткан «тынчтык доорду» күнөөлөйт.

«Ричард III» – бийлик үчүн зулумдук жөнүндө трагедия. Алгачкы үч актыда Шекспир зулум падыша мамлекеттеги бардык күчтөрдү, бийликтин бардык органдарын кантип баш ийдиргенин сүрөттөйт.

Зулумдук — бул адам табиятынын бузулушу, моралдык желмогуз, сөзсүз өлүмгө дуушар болот. Каармандын мындай акыл-эс, эрк, энергия, кайрат ыплас, ырайымсыз иштерин көргөндө көрүүчүнүн үрөйү учат.

3.6. «Ричард III» трагедиясындагы кыргыз тилине которуунун ыкмалары

Коомдун өнүгүшүнүн азыркы заманбап этабында, эл аралык мамилелер жана экономика, илим жана маданият чөйрөсүндөгү кызматташтык кеңейүүдө. Аны менен бирге котормонун ролу жана анын сапатына болгон талап кыйла жогорулады.

Бардык котормолордун негизги максаты тексттин семантикалык маалыматын берүү менен бирге, анын формалдык структураларын дагы сактоо аркылуу адекваттуу котормого жетүү экендиги белгилүү. Котормодо формалдык жактан адекваттуулукка жетүү максатында ар бир тилдик каражаттарды денгээлдер боюнча изилдеп, андагы өзгөчөлүктөрдү карап чыгуу шарт. Мындай шартта денгээлдер арасындагы өз ара карым-катнаштар кеңири көрүнөт. Айрым бир кырдаалдарда морфологиялык денгээлдер лексикалык же синтаксистик денгээлдердин каражаттары менен берилиши, же тескерисинче лексикалык каражаттар башка денгээлдеги тилдик каражаттар менен берилүүсү мүмкүн. Ал эми сөздүн, сөз айкашынын маанилерин туура берип, адекваттуулукту сактоо үчүн алардын аналогдорун, синонимдерин, ошол сөздүн же сөз айкашынын семантикалык

структурасынын канчалык денгээлде тектеш эмес тилге туура келерин билүү зарыл.

Башкача айтканда, кандайдыр бир котормонун милдети – анын түп нускасынын мазмунун башка тилдин стилдик жана экспрессивдүү өзгөчөлүктөрүн сактоо менен бир бүтүн кылып, адекваттуу түрдө, так которуп берүү. Бирок котормодо бир гана түп нускадагы структурасын сактоо гана эмес, ошондой эле анын ошол тилдеги, ошол маданияттагы көрсөтүлгөн маанисинин чагылдырышы да зарыл. Котормо маселесине чет өлкөлөрдө дагы чоң маани берилип, адекваттуулукка жетүүнүн жолдорун изилдеген окумуштуулардын Ю. Найда, П. Ньюмарк, С. Хорнби жана башкалардын эмгектери күбө боло алат. Мисалы, Ю. Найда эквиваленттүүлүктү экиге бөлүп карайт: а) формалдык эквиваленттүүлүк; б) динамикалык эквиваленттүүлүк [79, 99-114-бб.]. Мындай идеяга Ю. Найда өзүнүн көптөгөн жылдар бою котормо боюнча топтогон тажрыйбасынын, жасаган теориясы жана практикасынын натыйжасында келген. Ал өзүнүн илимий эмгегинде улуттук өзгөчөлүктөрдү туура жана так көрсөтүү үчүн которуу мезгилинде кошумча маалыматтарды комментарий менен берүү шарт экендигин айтат. Мындай эквиваленттүүлүк динамиканы талап кылат. Ал эми англис котормочусу, изилдөөчүсү П. Ньюмарк [78, 20-б.] котормонун негизинен эки ыкманы баса белгилейт: 1) коммуникативдик ыкма; 2) семантикалык ыкма. Коммуникативдик ыкма котормонун окурманга тийгизген таасирине көбүрөөк көңүл бурулуп, түп нускага жакын болуусуна кам көрөт. Ал эми семантикалык ыкма котормонун контекстуалдык маанилеринин кантип ачылып берилишин изилдейт жана автордун стилин, айтайын деген оюн туура берүүнү сунуштайт. П.Ньюмарк формадагы мазмунду көрсөтөөрүн да белгилейт. Мындан сырткары котормодо орус изилдөөчүлөрүнүн ойлорун да эске алуу керек.

Тексттин котормосунун жана анын түп нускасынын бири-бирине болгон түрдүү деңгээлдеги эквиваленттүүлүгүнүн баардык этаптарына же

алардын айрымдарына гана туура келиши мүмкүн. В. Н. Комиссаровдун айтымында, котормонун түпкү максаты - ар бир этапында эквиваленттүүлүктүн максималдуу деңгээлин түзүү деп көрсөтөт [46, 103-б.].

В. Н. Комиссаровдун котормо эквиваленттүүлүгүн аныктоого болгон мамилесин эмпирикалык деп атоого болот. «Котормочу тексттин котормосун түп нускасына толук окшоштуруп, текстте кандай берилиши керектигин гана аныктоого аракет кылбастан, иш жүзүндө аткарылган котормолордун көпчүлүгүн алардын түп нускалары менен салыштырып, анын эквиваленттүүлүгүнө негизделгендигин билүү» - деп окумуштуу жазып чыккан.

Комиссаровдун айтымында, котормонун түпкү максаты бул - эквиваленттүүлүктүн ар бир деңгээлинде максималдуу даражага жетүү болуп саналат. Эгер ушул максат ишке ашса, анда тексттин котормосу жогорку сапатта бааланат [46, 124-б.]. Котормо түп нусканын маалыматын мүмкүн болушунча толук жеткирип берүүсү үчүн, эки тилдеги котормонун адекваттуулугуна жетүү зарыл. Котормодогу бир тилдик маанилерин жана формаларын түпнуска текстиндеги башка тилдеги структуралык жана семантикалык өзгөчөлүктөрүнүн которулушун билдирет. Демек, «Ричард III» трагедиясын кыргыз тилине которууда тексттеги формалдык структурасын гана которбостон, семантикалык структурасын да берүү керек. Орус котормо изилдөөчүлөрүнүн дагы бир көрүнүктүү өкүлү Бархударов Л. С. «Тил жана котормо» аттуу эмгегинде трансформацияны төрт түрдө көрсөтүүнү сунуштайт: орун алмаштыруу, алмаштыруу, кошуу, калтырып кетүү [13, 24-б.]. Котормону кайсы бир мааниде оригинал тексттин тилдик бирдиктерин котормо тексттин тилдик бирдиктери менен алмаштыруу катары да түшүнүүгө болот. Оригинал менен котормонун мазмундук жана формалдык жактан дал келиши алардын тилдик бирдиктеринин эквиваленттүүлүк деңгээлине көз каранды [44, 17-б.]. Котормо

техникасынын маселелери орус изилдөөчүлөрү: В. Н. Комиссаров, Л. С. Бархударов, Т. А. Казакова, Л. Ф. Дмитриева, батыш изилдөөчүлөрү: Т. Сэвори, М. Хэллидей, Дж. Кэтфор, П. Ньюмарктар кирет.

Ал эми ата мекендик котормо изилдөөчүлөрүн ала турган болсок, профессор З. К. Караеванын “Семиотика жана котормо” [41, 67-б.] деген эмгегинде котормонун адекваттуулукка жетүү үчүн бир гана тилди билүү жетишсиз экенин билдирет. Анда лингвистикалык релеванттуулуктан сырткары экстралингвистикалык релеванттуулукту, б.а., когнитивдик, топологиялык, семиотикалык, прагматикалык, маданий, тарыхый, эстетикалык, психологиялык жана социалдык релеванттуулуктардын ролун көрсөтүү менен гана адекваттуулукка жетүүгө мүмкүн экендигин көрсөтөт. Котормо маселесиндеги теориялык жана практикалык маселелерди кыргыз жана англис тилдерине байланыштуу болгон темалар менен чечүүдө профессор З. Караеванын окуучулары атайын “Котормо жана Семиотика” мектебин түзүп түрдүү жанрлардын негизинде адекваттуулукка жетүүнүн жолдорун изилдеп чыгышып, өлкөдөгү котормо илиминин өсүшүнө чоң салымдарын кошууда. Алар Г. Сатыбалдиева, К. А. Калиева, М. К. Алишева, А. Асылбекова, Г. Орозбаева, Г. А. Тургунова жана дагы көптөгөн изилдөөчүлөрдү атоого болот. Ал эми кыргыз жана орус тилдериндеги котормо маселесине арналган изилдөөлөргө Д.О.Кенжебаевдин эмгектерин көрсөтөбүз.

Көркөм текстти которууда профессор З. Караева кыркка жакын ыкмалардын колдонуу кырдаалдарын көрсөтүп, андагы өзгөчөлүктөрдү белгилеген [41, 46-б.]. «Ричард III» трагедиясын кыргыз тилине которуудагы колдонулган ыкмалардын айрымдарына токтолсок:

1. *Транслитерация* сөзү латындын trans - аркылуу, littera - тамга деген сөздөрүнөн келип чыгып, бир графикада жазылган текстти же айрым сөздөрдү башка графикага которуу деген маанини билдирет.

Транслитерациянын жол-жоболору латын графикасынын негизинде эл аралык стандарт уюму тарабынан иштелип чыккан. Изилдөөчү З.Караеванын “Котормонун теориялык жана практикалык негиздери” деп аталган китебинде “Түп нускадагы сөздөрдү башка тилге которуп жатканда ошол которулуп жаткан тилдеги алфавиттин жардамы менен эч нерсени өзгөртпөй жазып берет, буларга адамдардын аттары, шаар-кыштактын, гезит-журналдын жана башка которулбай турган энчилүү аттар кирет, алардын арасына улуттук реалияларды да кошобуз” - деп айтылат [41, 152-б.]. У. Шекспирдин «Ричард III» кыргыз тилине которуу процессинде да транслитерацияны колдондук. Мисалы, трагедиянын текстин кыргыз тилине которууда англис маданиятында кыргыз тилине так которула албай турган түшүнүктөр же кыргыз маданиятында, кыргыз тилинде жок түшүнүктөр бар экени аныкталды:

1. Тексттеги каармандардын ысымдары:

Англис тилинде	Кыргыз тилинде
To hear the lamentations of poor Anne, [W. Shakespear, 1994:21]	Шордуу Аннанын эчкирип ыйлаганын. [Ж. Иманкулов,1982:12]
When black-faced Clifford shook his sword at him; [W. Shakespear, 1994:33]	Кан ичер Клиффорд сермегенде кылычын [Ж. Иманкулов,1982:19]

Бул сүйлөмдө Ричард демиургтун ысымы болгондуктан, котормонун транслитерация ыкмасы колдонулуп, “Anne” – *Анна* деп которулду. Анна– бул трагедиядагы Глостердин агасынын жубайы. Глостер Аннаны никелеп алыш үчүн ар кандай амал ойлоп табуу менен алек болуусу трагедияда сүрөттөлөт. Ага ал болгон сүйүүсүн арнап, жада калса кайнатасы менен күйөөсүн өлтүргөнүн себеби Аннага жетишүүчүн болгондугун экөөнүн диалогунан байкаса болот.

2. Мартабалардын аталышы:

Англис тилинде	Кыргыз тилинде
What doth she say, my lord of Buckingham? [W. Shakespear, 1994:63]	Лорд Бекингем, бул эмне деп турат? [Ж. Иманкулов,1982:33]
After he once fell in with Mistress Shore. [W. Shakespear, 1994:171]	Хестингс, миссис Шорго байланышып калганы [Ж. Иманкулов,1982:86]

- *Lord* сөзү котормодогу реалыя сөздөрүнүн бири, кыргыз маданиятында мындай зат, түшүнүк жокко эсе, бул улук адамга кайрылуучу мартабалык сөз катары англис маданиятында колдонулат.

- Мисс (англисче: *Mistress*) - англис маданиятында бойдок кызга кайрылуу.

Бул сөз мырзайымчанын кыскача мааниси, аялга кайрылуунун эскирген түрү. Ал турмушка чыга элек аялга түз кайрылуу катары да, кайрылып жаткан адамдын атынын алдында колдонулат.

3. Англис тилиндеги жер-суу, шаар-кыштак, мекеме сыяктуу ар кандай энчилүү аттар эларалык стандартка ылайык транслитерация кылынууда, мисалы чыгармадагы Тауэр, Чартси – бул жерлердин аталышы болгондуктан, транслитерация ыкмасы колдонулуп которулду.

Англис тилинде	Кыргыз тилинде
Thou killed'st my husband Henry in the Tower	Ошол Тауэрден сен өлтүрүп эримди
Come now towards Chertsey with your holy load, Taken from Paul's to be interrèd there. [W. Shakespear, 1994:50]	Көтөргүлө касиеттүү табытты Алпаралы Чартсиге [Ж. Иманкулов,1982:27]

Бул мисалдагы *Chertsey* сөзү кыргыз тилине транслитерация колдонулуп, *Чартси* деп которулган. Бул жердин аталышы трагедиядагы окуялардын каармандарынын сөөгү коюла турчу жердин аталышы.

Дагы бир мисал катары *Tower-Tauэр* жердин аты берилет. Трагедияда бул жердин аталышы менен өлүм ассоциацияланып берилген. Курман болгон каармандардын көбүнүн өмүрү атлаган жерде кыйылган.

Конкреттештирүү – түшүнүктөрдү конкреттештирүүдө жалпы түшүнүк жеке түшүнүк менен берилет же кең маанидеги сөздүн мааниси контекстке жараша конкреттештирилет. Конкреттештирүү лингвистикалык жана контексттик болушу мүмкүн. Лингвистикалык конкреттештирүү учурунда, кең маанидеги сөздүн кыска маанидеги сөзгө алмашуусу, эки тилдин тутумундагы айырмачылыктардан же которулган текстте лексикалык бирдиктин жоктугу менен шартталат, ал баштапкы тексттин берилүүчү бирдиги сыяктуу эле кеңири мааниге ээ.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
<p>Ау, and much better blood than his or thine [Shakespear, 1994:51]</p>	<p>Кровь лучшую, чем в вас обоих, лил ты. [Радлова, 1957:454]</p>	<p>Өзүңдөн да, булардан да ардактуу көрүнгөн, Адамдардын каны эле го төгүлгөн. [Иманкулов,1982:27]</p>

Жогоруда берилген мисалда түпнускада *blood* метатилге да *кровь* деп которулуп берилсе, кыргыз тилине котормочу конкретизация ыкмасын колдонуп *адамдын каны* деп которуп берген.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
<p>To fight on Edward’s party for the crown;</p>	<p>Он перешел на сторону Эдварда,</p>	<p>Биригип алып сенин эриңе</p>

And for his meed, poor lord, he is mew'd up. [Shakespeare, 1994:51]	Венец ему он добыл, и за это Бедняга заключен. [Радлова, 1957:455]	Так менен таажыны алып берди эле. Акыры, өзү отурат түрмөдө [Иманкулов,1982:28]
--	--	---

Бул сүйлөмдөгү *Edward's party* орус тилине да *сторона Эдварда* деп которулган. Кыргыз тилине котормочу конкретизация ыкмасын колдонуп *так менен таажыны* деп которуп берген, себеби трагедиядагы кылган аракеттин баары Эдвард үчүн эмес, так менен таажы, бийлик, байлык үчүн жасалган.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Have patience, madam. There's no doubt his Majesty Will soon recover his accustomed health. [Shakespeare, 1994:41]	Немного потерпите, королева: Король поправится, конечно, скоро. [Радлова, 1957:450]	Сабыр этиңиз Королева! Кудайым бар. Король жакында сыркатынан айыгып калаар. [Иманкулов,1982:23]

Англис тилиндеги *majesty* сөзү кыргыз окурманга түшүнүктүү болуш үчүн котормочу *король* деп которулуп берилген. Англис маданиятында *majesty* түшүнүгү улуу урматтуу (орус тилиндеги *его величество*) деп төрөлөргө кайрылуу максатында колдонулат.

Англис тилинде	Кыргыз тилинде
On me, whose all not equals Edward's moiety? On me, that halts and am misshapen thus? My	Азгырылып турганын мендей аксак-жексурга, [Ж. Иманкулов,1982:22]

dukedom to a beggarly denier [W. Shakespear, 1994:39]	
---	--

Түпнускада *on me* – мага деп эле берилсе, кыргыз тилине контексттин маанисин тереңдетүү, конкреттештирүү максатында *мендей аксак-жексурга деп* которуп берген.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
I was, but I do find more pain in banishment Than death can yield me here by my abode. [Shakespear, 1994:53]	Да, изгнана. Но мне изгнание хуже, Чем смерть, что дома поразит меня. [Радлова, 1957:456]	Өз босогомдо өлгөндөн да, Качып жүргөнүм оор, мага. [Иманкулов, 1982:29]

Жогорудагы мисалда көрсөтүлгөндөй, түпнускада *here* – *бул жерде* сөз айкалышы конкреттештирилип оруча вариантына *дома*, ал эми кыргыз тилине кыргыз окурманына тааныш *босого* деп которулган.

3. *Жалпылаштыруу* – конкреттештирүүгө карама-каршы кубулуш, түшүнүктөрдү жалпылаштырууда, тескерисинче, жеке түшүнүк жалпы түшүнүк менен берилет жана мында маанинин жалпылаштырылышы мазмунга доо кетирбөөгө тийиш. Сөздөрдүн кууш маанисин жалпы маани менен алмаштырып берүү [41, 69-б.]

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
As little joy, my lord, as you suppose You should enjoy were you this country's king, As little joy you may suppose in me	И точно: мало радостей узнали б, Милорд, когда б вы стали королем. Поверьте, так же мало их нашла я,	Герцог сени ушундай ой жүдөтсө, Королева деген атак, менин да, Катуу батып жүрөт жаныма. [Иманкулов, 1982:28]

That I enjoy, being the queen thereof. [Shakespear, 1994:53]	Став королевой в этом государстве. [Радлова, 1957:455]	
--	--	--

Түпнускада *country's king* деген сүйлөм котормочу аркылуу *ушундай ой* деп контексттик маани менен которулган. Ал эми автор англис тилинде *country's king* – өлкөнүн падышасы деп падыша маанисин даңазалоо менен баса белгилеп берүүдө. Берилген мисалда котормочу тарабынан айтылган жалпылаштыруу жана калтырып кетүү ыкмалары колдонуп, жалпы контекстин маанисин, идеясын сактоо ыкмасын байкайбыз.

Айрым учурларда, нерсенин аталышы которула турган тилде эч кандай түшүндүрүлүп бериле албаса жана ал сөз ошол контекстин негизги мааниси болбосо, котормочуга жалпылаштыруу ыкмасын колдонууга туура келет. Бул учурда баштапкы тексттин улуттук өзгөчөлүктөрү толук берилбестен, маданий реалдуулуктун жок болушуна алып келет.

Модуляция – бир сөздүн экинчи формага өзүнүн негизги маанисин сактоо менен өтүүсү. Бул түпнуска тилиндеги сөздү же сөз айкашын котормо тилиндеги туунду маанилүү бирдик менен алмаштыруу. Түпнуска тексттин сөзүн же фразасын которулган тексттин сөзү же фраза менен алмаштырып, ал туруктуу мамилелерге ылайык, баштапкы тексттин которулган бөлүгүндө көрсөтүлгөн иш-аракет же шартты өткөрүлүп берилүүсү зарыл. Мындай ыкма менен көбүнчө себеп-натыйжалык байланыштагы сөздөр которулат. Улуттук-маданий компоненти бар сөздөрдү которууда, котормону ийгиликтүү жүргүзүш үчүн, котормочу көбүнчө модуляцияны колдонууга аргасыз болот.

Трагедияны которууда котормочу бул ыкманы арбын колдонгонун кезиктиребиз мисалы,

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
----------------	--------------	----------------

Poor Clarence did forsake his father Warwick, Ay, and forswore himself— which Jesu pardon!— [Shakespear, 1994:51]	Несчастный Кларенс Уорика оставил, Нарушил клятву – бог, ему прости! [Радлова, 1957:455]	А, бечара Кларенс, кастык кылып, кайындарына Антты бузган үчүн кудай кечирсин аны да [Иманкулов,1982:28]
--	---	---

Бул мисалда *his father Warwick* деген сүйлөм анын *Уорик атасын* деген маани *кайындарына* деп которулган. Эгерде жалпы сүйлөмдү ала турган болсок *Кларенс атасы Уориктен баш тартты* деп берилет.

5. *Антонимдик котормо* - лексика-грамматикалык трансформация, мында түпнускадагы грамматикалык оң форма котормодо терс форма менен алмаштырылат же тескерисинче болот жана бул түпнуска тилиндеги лексикалык бирдиктин котормо тилиндеги карама-каршы маанилүү бирдик менен алмаштырылышы менен коштолот. Антонимдик котормо котормо тилинде табигый структураны түзүү үчүн колдонулат жана грамматикалык форма лексикалык айкашуу эрежесине карама-каршы келип калган учурдагы кыйын абалдан чыгууга жардам берет:

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
And with thy scorns drew'st rivers from his eyes, And then, to dry them, gav'st the Duke a clout Steeped in the faultless blood of pretty Rutland. [Shakespear, 1994:55]	Ты реки слез из глаз его исторгла. Чтоб осушить их, герцогу дала ты Платок в невинной Ретленда крови. И то проклятье горестной души , [Радлова, 1957:456]	Көздөн жашын парлап-парлап төгүп жатса, Сен сойку келекелеп ошол тапта. [Иманкулов,1982:29]

Жогорудагы мисалда түпнускадагы *faultless blood of pretty* – сулуунун кемчиликсиз каны деген түшүнүктү контекстин маанисине карап, антонимдик котормо ыкмасы менен *сойку* которуп берген. Сүйлөмдөгү *scorns drew'st rivers from his eyes* орус тилине *реки слез из глаз* деп эквивалентин таап берсе, кыргыз тилине которууда котормочу *көздөн жашын парлап-парлап төгүп* деп которуп берген. Биздин оюбузча, *көздөн жашын көлдөй төгүп* деп которуп берсе, кыргыз окурманына да түшүнүктүү болмок, котормонун эквиваленти да туура табылмак.

7. *Калькалоо* – жогоруда белгиленгендей, котормо тилинде жок бирдиктер транскрипция же транслитерация менен эле эмес, кээде калькалоо ыкмасы (французча *calque* «көчүрмө» деген сөздөн алынган) менен да которулат. Мында сөздүн же сөз айкашынын курамдык бөлүктөрү (сөз болсо – морфема, сөз айкашы болсо – лексема) котормо тилинин тиешелүү бирдиктери менен берилет. Калькалоонун маңызы – түпнусканын лексикалык бирдигинин структурасын көчүрүү менен котормо тилинде жаңы сөз же сөз айкашын жаратуу. Мисалы:

Котормонун калькалоо ыкмасы «Ричард III» трагедиясынын кыргызча вариантында да кездешет: *Have patience – сабыр этиңиз, a happy time of day – күнүңөр кутмандуу болсун, my soul is full of sorrow – сабырым суз болуп турат.*

8. *Кошумчалоо* – түп нуска тилинин шартында ар кандай ыңгайлаштырылган нерселер менен бөлүшүүнү талап кылган процесс. Окурмандар текстти түшүнүү үчүн көбүрөөк түшүндүрмө талап кылган же кээ бир сөздөр же сүйлөмдөр окуянын келип чыгышы үчүн өтө маанилүү болгон учурларда тиркеме колдонулат.

Англис тилинде	Кыргыз тилинде
Those eyes of thine from mine have drawn salt tears, Shamed their aspects	Жал-жал карашың көз жашымды селге айлантип,

with store of childish drops. [W. Shakespear, 1994:33]	Боздогон баладай ачышат жүрөгүм. [Ж. Иманкулов,1982:17]
--	---

Түпнускада *those eyes* сөз айкашы кыргыз тилине котормочу Ж. Иманкулов тарабынан **Жал-жал карашың** деп которулуп, окурманга эстетикалык рахаттануу тартулоо максатында *жал-жал* тууранды сөзү кошулуп которулган.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Well, your imprisonment shall not be long. I will deliver you or else lie for you. Meantime, have patience. [Shakespear, 1994:379]	Должны мы слушаться – в опале мы. – Прощайте, брат. [Радлова, 1957:436]	Кош бол, боорум. Тапшырмандын күйтүн. [Иманкулов,1982:10]

Түпнускада *for you – сен үчүн* сөз айкашын кыргыз маданиятына тиешелүү *боорум* деген сөзүн кошумчалап которуп берген, мындай ыкма менен кыргыз окурманына гана тиешелүү *боорум – бир тууганым, жакыным* деген түшүнүктү өткөрүп бере алган.

9. *Алмаштыруу*. Алмаштыруу түрдүү денгээлде болуп бөлүнөт: лексикалык, синтаксистик, контекстуалдык, толук, жарым жартылай алмаштыруу. Контексттин өзгөчөлүктөрү котормочуну дал келүүчү вариантты колдонуудан баш тартууга мажбурлашы мүмкүн, бул учурда котормочу ошол белгилүү бир жагдайга гана ылайыктуу болгон котормонун вариантын издеп табуусу абзел. Которуунун мындай түрү контексттик алмаштыруу деп аталат.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Au, madam. He desires to make atonement Between the Duke of Gloucester	Да, королева. Хочет примирить он Милорда Глостера и ваших	Глостер менен сиздин төркүндөрүңүз,

and your brothers, [Shakespear, 1994:43]	[братьев. [Радлова, 1957:451]	Ынтымакта болсо экен деп өтүндү. [Иманкулов,1982:24]
--	-------------------------------	--

Бул мисалдагы англис тилинде берилген *your brothers* сөз айкалышы орус тилине да *ваших братьев* болуп которулуп берилген, контекстин маанисине арата котормочу Ж. Иманкулов кыргыз тилине которууда текстке прагматикалык өзгөрүү киргизип, кыргыз маданиятына гана тиешелүү, кыргыз окурманына гана түшүнүктүү *төркүндөр* сөзү алмаштырып менен которуп берген.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Foul, wrinkled witch , what mak'st thou in my sight? [Shakespear, 1994:53]	Что, злая ведьма , хочешь от меня? [Радлова, 1957:456]	Эмнең бар менде? Жаалданган мастан [Иманкулов,1982:29]

Жогорудагы мисалда түпнускадагы *wrinkled witch* – *злая ведьма* кыргыз тилине лексикалык алмаштыруу ыкмасы менен эквивалентин таап, *жаалданган мастан* деп берилген.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Dost grant me, hedgehog ? Then, God grant me too Thou mayst be damnèd for that wicked deed. O, he was gentle, mild, and virtuous. [Shakespear, 1994:27]	Признал ты, гад ? Так пусть признает бог, Что проклят будешь ты за злое дело. – О, был он ласков, чист и милосерден! [Радлова, 1957:442]	А, ырас дечи, кара чаар жылан! Ошол ишиң үчүн кутулбай кудайдын каарынан, Кандай элпек асыл эле ал адам. [Иманкулов,1982:16]

Жогорудагы мисалда **hedgehog** сөзү – *кирти же кирти чечен* деп которулат. Англис тилиндеги **hedgehog** сөзүнүн ордуна кыргыз

маданиятында көпчүлүк учурда терс мааниде колдонулган *кара чаар жылан* сөзү менен алмаштырылып колдонулган

10. *Калтырып кетүү* - бул баштапкы тексттин айрым элементтеринин которулчу тилинде мааниси жагынан ашыкча көп болушуна байланыштуу алынып салынышы. Калтырып кетүү - котормодо оригиналдагы кээ бир сөздөр жазылбай түшүп калышы. Лексикалык калтырып кетүү котормо процессинде маанилүү семантикалык жүктү алып келбеген айрым маанисиз ашыкча сөздөрдү этибарга албоону көздөйт.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
In that you brook it ill, it makes him worse. Therefore, for God's sake, entertain good comfort And cheer his Grace with quick and merry eyes. [Shakespear, 1994:41]	От вашей боли он болеет хуже. Прошу вас, ради бога, успокойтесь; Его живым весельем развлеките. [Радлова, 1957: 450]	Сиз кайгырсаңыз адагы бүркөөр кабагын, А көрөк тамаша сөздөн сүйлөп, Издеңиз сергитүүнүн амалын. [Иманкулов,1982:23]

Мисалдагы түпнускада *for God's sake* сөз айкашы орус тилине да А. Радлова тарабынан *ради бога* деп которулуп, ал эми кыргыз тилине *кудай үчүн* деген түшүнүк которулбай түшүп калган.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Ah, he is young, and his minority Is put unto the trust of Richard Gloucester, A man that loves not me nor none of	Он очень юн, и юность всю его Доверил Глостеру король, тому, Кто ни меня, ни вас совсем	О кокуй, ал али жаш, улан. Анын үстүнө, герцог Ричард Глостер тарбиялап жүрөт

you. [Shakespear, 1994:41]	не любит. [Радлова, 1957: 450]	башынан [Иманкулов,1982:23]
----------------------------	--------------------------------	-----------------------------

Жогорудагы мисалда *A man that loves not me nor none of you* сүйлөмү *Мени да, сени да, башкаңарды да сүйбөгөн адам* деп которулса туура болмок, бирок котормочу котормонун калтырып кетүү жана конкреттештирүү ыкмаларын колдонуп, ал адамдын атын атап, *Ричард Глостер* деп которуп берген.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Look how my ring encompasseth thy finger; [Shakespear, 1994:37]	Мое кольцо как тесно сжало палец, [Радлова, 1957:448]	Колуңа шумдуктуудай жарашканын кара! [Иманкулов,1982:21]

Мисалда көрүнүп тургандай, түпнускада да, которулган орусча вариантын да *ring – кольцо* сөзү кездешет, ал эми кыргызча котормосунда *шакек сөзү* котормодо калтырылып кетилген.

God make your Majesty joyful, as you have been. [Shakespear, 1994:43]	И молим бога радость ей вернуть! [Радлова, 1957:451]	Кудайым, баягыдай эле ээн-эркин, Сизге, шаттыгын берсин! [Иманкулов,1982:23]
---	--	--

Түпнускадагы *Majesty (его величество)* сөзү котормодо которулбай түшүп калган.

Так ушундай эле котормонун калтырып кетүү ыкмасы кийинки мисалда да байкалат:

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
----------------	--------------	----------------

To who in all this presence speaks your Grace ? [Shakespeare, 1994:45]	О ком здесь ваша светлость говорит? [Радлова, 1957:452]	Ошону ким деп ойлоого барар эле дитиңиз? [Иманкулов,1982:25]
---	--	--

Сүйлөмдөгү *your Grace* - *ваша светлость* түшүнүгү кыргыз тилине которулбай түшүп калган.

Экстралингвистикалык релеванттуулуктардын котормодо колдонулушу. Котормо – бул тилдер аралык гана эмес, маданияттар аралык карым-катыштын куралы. Демек, түп нуска текстте маданий реалияларды көрсөткөн же туюндурган, «культурема» термининин өзгөчөлүгүн билүү котормочу өз ишинде эске алышы керек болгон негизги фактор. Көпчүлүк учурларда башка маданияттын өкүлү болгон котормочу ишинде түп нуска текстти туура бурмалап салат. Натыйжада котормочу текстке тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү менен прагматикалык адаптацияга кайрылууга туура келет» [Комиссаров, 2011:138].

Котормо таануу илиминде Лоуренс Венути котормонун *доместикация* жана *форенизация* деген эки стратегиясын бөлүп көрсөтүп, котормодо доместикацияга караганда форенизацияга басым кылуу керек экендигин белгилейт [Venuti, 1995].

Доместикация – маданий адаптация, башкача айтканда, башка тилге, маданиятка тиешелүү текстти котормо тилине, маданиятына ыңгайлаштырып которуу ыкмасы. Ал эми форенизация тескерисинче, түп нуска тексттин тилдик өзгөчөлүгүн, маданиятын сактоого аракет кылуу менен шартталат.

Бул ыкмалардын бардыгы котормодогу релеванттык теориясынын келип чыгышына өбөлгө түзгөн.

Релеванттуулук теориясын 1986-жылы англис окумуштуу-психологдору Дейдрэ Уилсон жана Дэн Спербердин

«Релеванттык: коммуникация жана когниция» (Relevance: Communication and Cognition) аттуу эмгегинде сунушташкан [Sperber, Wilson, 2012].

Ал эми котормо таануу илимин релеванттуулук теориясын биринчи жолу англис окумуштуусу, улуту немис болгон Э.Гутт өзүнүн «Котормо жана релеванттык» («Translation and Relevance: Cognition and Context») аттуу китебинде колдонгон [Gutt, 1991:94].

Релеванттуулук теориясы релеванттыкты (relevance) сыпаттоодон жана анын таанып-билүүдөгү ролун аныктоодон башталат

Дейрдре Уилсон жана Дэн Спербердин пикири боюнча релеванттуулук теориясы инсандын когнитивдик процессине кирген маалыматтардын мүнөзү катары аныкталат. Белгилүү бир учурда жаңы маалыматты билдирет жана инсандын когнитивдик контекстинен алынган жаңы божомолдордун жыйындысын билдирет. Ал божомолдор аң-сезимдүү түрдө түшүнүүгө боло турган тышкы стимулдарды да же ички ой-туюмдарды да камтыйт.

Релеванттуулук теориясы боюнча, киргизилген маалыматтар тиешелүү контексттик божомолдорго (б.а., эски маалымат) байланыштуу болгондо гана инсанга тиешелүү жана бул божомолдор менен бирге чыныгы контексттик импликация, буга чейин бар болгон божомолдорду жакшыртуу же оңдоо сыяктуу оң когнитивдик эффектилерди жаратышы мүмкүн.

Белгилүү болгондой, релеванттуулук теориясы коммуникация процессине тиешелүү, ал эми котормо илими коммуникациянын бир бөлүгүн түзүп тургандыктан аталган теория аркылуу котормо тексттерине анализ жүргүзүүгө болот. Котормодо түшүнүү жана туюндуруу процессин илимий жактан сыпаттоодо аталган релеванттуулук теориясы көп нерсеге жол ачат, анын ичинен маданий реалияларды которууда өзгөчө мааниге ээ.

Маданий реалияларды же маданий аталыштардын маңызын релеванттуулук теориясында анализге алууда мындай өзгөчөлүктөрдү байкоого болот. Түп нуска текстте маданий реалиялар экспликаатура же импликаатура катары берилет. Мисалы, кээ бир өлкөлөрдүн маданияты

жөнүндө жазылган тексттерде маданий реалиялар экспликатура катары сыпатталса, кайсы бир жазуучунун романында маданий реалиялар импликация катары сыпатталат. Бирок, маданий реалиялар котормо тилинде кандай гана берилбесин мааниси жагынан түп нуска текстинен бир аз айырмаланып турат. Ошондуктан, тилди алып жүрүүчүлөр өз тилиндеги текстти окуганда сүрөттөлгөн нерселердин баарын жакшы түшүнүшөт жана көп учурларда текстте маданий реалиялар бар экенин байкашпайт. Ошону менен бирге оптималдуу релеванттуулукту оңой таап, аң-сезиминде релеванттуу божомолдорду жарата алышат.

Котормо таануу илиминде релеванттуулуктун төмөнкүдөй түрлөрү белгиленип жүрөт.

Тарыхый релеванттуулук. Ар бир чыгарма, өзгөчө дүйнөлүк классика кандайдыр бир доорду чагылдырып турат. Кээ бир чыгармалар тарыхый документтердин негизинде жазылып, элдин тарыхын чагылдырып, тарыхый чындыкты камтып жалпы билим, дүйнө тааным үчүн маанилүү орунду ээлейт. Ошол сыяктуу эле У. Шекспирдин бардык чыгармалары жалпы дүйнөлүк тарыхта жана адабиятта өзгөчө орунду ээлеп, ар бир чыгармасы тарыхый чындыкты, окуяларды камтып турат.

Белгилүү болгондой, Шекспирдин чыгармалары дүйнөнүн дээрлик бардык тилдерине которулган. Демек, улуу классиктин жашап өткөн доору, тарыхый кырдаал бардык окурмандар үчүн тааныш жана белгилүү болуп калды. Бул изилдөөдө Шекспирдин «Ричард III» трагедиясы жана анын кыргыз тилиндеги котормосуна анализ жасалгандыктан, аталган чыгармадагы тарыхый релеванттуулукка кайрылабыз.

«Ричард III» трагедиясындагы башкы каармандын тарыхый прототиби - Глостер герцогу (1452-1485), Йорк династиясынан чыккан Англия королу Ричард III (1483-1485-жж.). Ричард Глостердин окуясы - тарыхта Кызыл жана Ак розалардын, Ланкастер жана Йорк

династияларынын согушу катары белгилүү болгон, англия бийлигин алуу үчүн 40 жылдык күрөш - Шекспирге чейин эле эки пьесада чагылдырылган. Биринчиси - Томас Леггеге таандык, латын тилинде жазылган «Ричард III» трагедиясы, экинчиси ысымы жашырылган автор тарабынан, «Ричард IIIтүн чыныгы трагедиясы» пьесалары болгон.

Бирок, Шекспирдин башка тарыхый чыгармалары сыяктуу эле, «Ричард III» трагедиясынын негизги таяныч булагы Р.Холиншедге таандык «Англия, Шотландия жана Ирландиянын хроникасы» болгон. Ушул эле сюжет англиялык гуманист Томас Мордун «Ричард III баяны» (1531) изилдөөсүндө берилген.

Жогоруда белгиленген варианттарда “тюдор духу” сакталган, тактап айтканда, бул окуя Тюдор династиясынын өкүлдөрүнүн тушунда болгон. Бул династиянын эң жаман душманы Ричард Глостерди чыныгы зулум катары бардык зулум иштердин өзөгүндө баяндашкан. Бирок чындыгында, тарыхый Ричард андай зулум болгон эмес.

Азыркы учурда белгилүү болгон фактылар боюнча, Ричард Глостерскийдин такты үчүн күрөшү укмуштуудай деле болгон эмес жана ал колдонгон ыкмалар да башка кырдаалдагы адамдардыкынан айырмаланган эмес.

Бирок, Шекспир «тарыхый чындыкты бурмалап» (мүмкүн, атайылап, Англия тактысындагы Тюдорлордун акыркы мууну падышалык кылып жаткан ханыша Елизаветага жагуу үчүн) эң күчтүү адамдардын бири болгон легендарлуу, дүйнөлүк драматургияда адбан зулум жана каардуу каармандын образын жараткан [«Исторические хроники Шекспира»].

Бул трагедия – герцог Глостердин бийлик үчүн жүргүзгөн күрөшүнүн, ал бийликке Ричард III аттуу падыша болуп келгендигинин

жана каарман өч алуучу Ричмонддун колунан өлгөндүгүнүн тарыхы баяндалат.

Бул тарыхый драмада Шекспир өз каарманынын кылык-жоруктарынан психологиялык өзгөрүүлөрүн көрсөтөт.

Денесинин майыптыгынан Ричард заардуу, ырайымсыз болуп калган:

Ооба, мен тиштүү болуп туулгам.

Бул мен иттей кемиринип, ырылдагандыгымдын белгиси болду

Аалам мага мындай дене берген соң, тозок менен духумду да ийрейтсин-дейт Ричард.

Айланадагы адамдардын залымдиги жаш Ричард Глостердин мүнөзүн калыптандырган. Ал бийлик үчүн күрөш жүргүзөт. Англиянын тактысын көздөп, айлана-чөйрөсүн басып алууга аракет кылат, анткени айланасындагы коом анын майыптыгын маскаралап, кордойт.

Маданий релеванттуулук. Түп нуска текстти түшүнүүдө кандайдыр бир маданий реалиялардын релеванттуулугун берүү чоң мааниге ээ. Ошондуктан түп нуска тексттин тилин жана ал тил тиешелүү болгон маданияттын маани-маңызын билүү жана тереңдеп түшүнүү котормочу үчүн зарыл нерсе болуп саналат. Бир тилдеги маданий реалияларды экинчи бир тилге эквиваленттик котормо аркылуу берүү көпчүлүк учурда мүмкүн эмес. Мындай учурларда котормонун транскрипция, транслитерация сыяктуу ыкмалары колдонулат.

Таргедиянын мезгилиндеги доорго саякат кылсак анда англиянын падышасын тактыга отургузуу башкача айтканда хандыкты бекитүү салтанаты кыргыз маданиятынан жат бир нече тартиптер каралган бөлүктөрү бар: моюнга алуу, ант берүү, сыпоо суу менен (ыйыктоо деп аталат), ыйгарым укуктар ж.б.

Башында архиепископ же епископ - (гр. episkopos кайтаруучу, байкоочу, күзөтүүчү) православ, католик жана англичандык чиркөөлөрдө жогорку дин төбөлү. (4-кылымдан баштап): патриархтар, митрополиттер (булардын айрымдары архиепископтор титулуна ээ болушат) жамаатка жаңы падышаны (монарх) тааныштырганда, алар катуу үн менен: «Жашасын падыша» деп айтышат. Андан кийин ал ант берет. (анттын кыскача маанисинде мыйзамды сактоого, адилеттүүлүктү ырайымдуулук менен жүргүзүүгө, Англия чиркөөсүн жана анын артыкчылыктарын колдоого ант берет).

Андан кийин архиепископ падышаны майлайт (Иерусалимден келген ыйык май). Бул анын башкаруусуна жана падышага Кудайдын ырайымы, макулдугу жышаанын камтыйт.) Майлоодон кийин тажия кийимдерин кийүү болот. Кентербери архиепискобу таажыны монархтын башына койуу салтанаты шарт түрүндө каралат. Андан кийин архиепископ жана башкалар жаңы монархтын алдына чөгөлөп таазим кылуу аземи. Бул эрежелердин баары бир гана жалгыз тактын мураскору, ата-теги падышалык урук тукумдан болгон инсанга гана ыйгарылаары шарт экендигин баса белгилейбиз.

Трагедияда падышалык такты ыйгаруу салтанаты так айтылбаса дагы айрым сөз түрүндө аткарылычуу эрежелерди автор камтып көрсөткөн.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
<i>Buckingham</i>	<i>Бекингем</i>	<i>Бекингем</i>
Then I salute you with this royal title:	Я с титулом вас поздравляю ныне;	Эми биздин куттуктоону кабыл
Long live Richard, England's worthy king!	Да здравствует король английский	алыңыз. Урматтуу Британиялык
<i>ALL</i>	Ричард! <i>BCE</i>	падышабыз,

Amen. [W. Shakespear, 1994:193]	Аминь. [А.Радлова, 1957:524]	Улуу Ричард узак өмүр жашасын! <i>Баары</i> Оомийн! [Ж. Иманкулов, 1982:96]
---------------------------------	------------------------------	--

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
<i>RICHARD</i> Ha! Am I king? 'Tis so—but Edward lives. [W. Shakespear, 1994:207]	<i>КОРОЛЬ РИЧАРД</i> Как! Я король? Ну да! Но жив Эдвард. [А.Радлова, 1957:530]	<i>КОРОЛЬ РИЧАРД</i> Король! Менби король? Болсо болоор андай. Бирок Эдварддын бул дүйнөдө жашап турушу кандай? [Ж. Иманкулов, 1982:103]

Бул мисалда *Tis so—but Edward lives- Но жив Эдвард. Ричард нөөкөрүнө кайрылып - Бирок Эдварддын бул дүйнөдө жашап турушу кандай?* Эдвард тирүү болгондугун эске салуусу, ал өзүнүн падыша тактысы күмөн болушун айтып, көзүн тазалоо керектигин маалымдайт. Дал ошол Эдварддын тирүү жүрүүсү Ричарддын королдук даңкын төгүнгө чыгарып, жалгыз так ага тийштүү эмес экендигин баамдайт. Жогоруда берилген шарттарга ылайык королдук такка жалгыз мурскор гана болуу абзел.

Психологиялык релеванттуулук. Котормо илиминде психологиялык аспект өзгөчө орунда турат. Тексттин негизги мазмуну психологиялык өңүттө түзүлгөндүктөн, котормодо да дал ошоло психологиялык маанайды, таасирдүү берүү абдан маанилүү орунду ээлейт. Тактап айтканда, түпнуска текст окурманга кандай таасир калтырса, котормо текст да дал ошондой таасир калтыруусу керек. Ошондо гана котормо адекваттуу болуп саналат.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
----------------	--------------	----------------

<p>RICHMOND</p> <p>England hath long been mad and scarred herself: The brother blindly shed the brother's blood; The father rashly slaughtered his own son; The son, compelled, been butcher to the sire. All this divided York and Lancaster, Divided in their dire division.</p> <p>O, now let Richmond and Elizabeth, The true succeeders of each royal house, By God's fair ordinance conjoin together [W. Shakespeare, 1994:303]</p>	<p>РИЧМОНД</p> <p>О, долго Англия была безумна, Сама себя терзала в исступленьи: Брат брата убивал в слепом бою, Отец убийцей был родного сына, Сын по приказу убивал отца. Повинны в этом Йорки и Ланкастры: Раздор их дикий рвал на части мир. Теперь же Ричмонд и Елизавета, Наследники двух царственных домов, Соединятся божьим изволеньем! [А.Радлова, 1957:579]</p>	<p>РИЧМОНД</p> <p>Өлкөбүз акылдан ажырап, кыйнала, Бир туугандар касташып келди кыйлага. Өз атасы, өз баласын өлтүрүп салса, Атасын өлтүргөн балдар канча. Ланкастерлер менен Йорктор кан төгүшө жоолашып, Адегенде ошондон ташкындады араздык. Ричмонд, Елизавета экөө, эки тактынын мурасчылары, Кудай үчүн баш кошууга тийиш мындан ары. [Ж. Иманкулов, 1982:151]</p>
---	--	--

Берилген саптарда Ричмонд өз өлкөсү Англияга жана элине боору ачып, канча деген жылдар бою зордук зомбулук коштоп келгенин эскертип айтып отурат. Мында каарман аркылуу автор бул элдин башына түшкөн кыйын заманда эки уруунун бөлүнүп, бири-бири менен болгон арызды башуусунун кесепети экенин баяндайт. Каарман Ричмонд душманы Ричардды жеңиши менен баардык зулумчулдук артта калганын, мындан ары

өлкөдө биримдик аркылуу гана тынчтык сүрөөрүн айтуу менен элди биримдикке чакыруу маалыматы камтылган. Кыргызча котормосунда котормочу Ричмонддун кайрылуусун ортомчу орус тили аркылуу которулгандыгына карабай түп нуска менен дал келип, котормочу рифма ыкмасын колдонуп окурманга уккулуктуу бере алган.

Семиотикалык релеванттуулук

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Richard Shall loose the royalty of England's throne [W. Shakespeare, 1994:161]	Чтоб отдал трон сын короля его, – Почтительно его так называл он. [А.Радлова, 1957:510]	Мынакей, келди мезгил, Эгер, королдун уулу такка отурганына каршы чыксам [Ж. Иманкулов,1982:82]
And by that knot looks proudly on the crown [W. Shakespeare, 1994:219]	Уверенней глядит он на корону [А.Радлова, 1957: 537]	Ошол нике менен такка бармакчы. [Ж. Иманкулов,1982:110]

Жогорудагы мисалдагы *throne* (*трон*) сөзү – *так* деп берилген. Чыгарманын негизги идеяларынын бири – бийлик болгондуктан, *так* бул бийликтин белгиси катары түпнуска текстте да, котормо да көп ирет кайталанып берилген. Мунун далилин трагедиянын мазмунундагы такка тиешелүү каармандардын титулдук наамы далил боло алат : «Earl of Pembroke», «Duke of Norfolk», «Bishop of Ely» / «Граф Пемброк», «Герцог Норфолк», «епископ Илийск» жана бул наамдарына ылайык аларга болгон кайрылуу: «his majesty», «my lord», «your grace», «my liege», «your worship» / «Его Величество», «милорд», «Ваша милость», «дражайший сэр» / “улуу мартабалуу”, “милорд/улуу таксыр”, “ырайымдуу”, “урматтуу сэр”. Ошол эле бийликтин расмий символдорун болгон *таажы жана так* түшүнүгүн

камтыган каармандардын сөздөрүндө мезгил-мезгили менен кайталанып турганынан байкаса болот: «the royalty of England's throne» / «королевский престол» / “кородун тагы”, жана автордун бир нече эскертүүлөрүндө («Here he ascendeth the throne» / «Садится на трон» / “такка отуруу”). Белгилердин экинчи тобуна пьесанын текстинде кеңири колдонулган экспрессивдүү каражаттар: эпитеттер, метафоралар жана салыштыруулар кирет. Белгилей кетчү нерсе, падышалык бийликтин өзү жана анын атрибуттары оң мааниге ээ болгон сөздөр жана сөз айкаштары менен мүнөздөлөт. : «...the supreme seat, the throne majestic, the scepter'd office» / «...от верховной власти, от скипетра и трона ваших предков» / “жогорку бийликтен, ата-бабаларыңдын таягы менен тактысынан”; «The king enacts more wonders than a man / «Нечеловеческие чудеса творит король» / “Падыша адамдын колунан келбеген кереметтерди жасайт”).

Когнитивдик релеванттулук

Трагедиянын сюжетин Кызыл жана Ак розалардын согушу түзөт жана Томас Мордун «Ричард III тарыхы» аттуу китебинин негизинде жазылган. Пьеса 1470-жылдан 1485-жылга чейинки мезгилде болгон окуяны баяндап, Кызыл жана Ак розалардын согушу жөнүндөгү окуяны жыйынтыктайт. Эми бул окуянын котормо тексттеринде берилишин карап көрөлү.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
We will unite the white rose and the red; Smile heaven upon this fair conjunction [W. Shakespeare, 1994:303]	Мы с Белой розой Алую навек, И единенью улыбнется небо, [А.Радлова, 1957:579]	Ак менен Кызыл розаны түбөлүккө кошуп салалык. Касташкан экөө бириккенине асман жаадырап ачылат, [Ж. Иманкулов, 1982:151]

1189-жылдан бери бул белгини *Ричард Арстан жүрөк (Ричард львинное сердце)* өзүнүн аскерлеринин өзгөчө белгиси катары колдонгон. Крест жортуулдары (XI—XV кылым) учурунда бүт дүйнө Ричарддын кызыл розасы жөнүндө билишкен. Бул белги жөнүндө ошол кездеги англия уламыштары, ырлары жаралган. Кийинчерээк, англис королдорунун тажыясынын учурунда роза папанын колунан жаңы монархтын колуна өтүп, падышалык бийликти жактыруунун жана таануунун белгиси катары берилген.

Англиядагы роза – күч жана сулуулук, ал кимди болбосун багындыра ала турчу мааниге ээ. Тарыхчылар символ жаралган ошол жылдардагы окуяларды розалардын согушу деп аташат. Бирок Ричард III убагындагы тарыхый документтерде бул ысым колдонулган эмес. Ал жүз жыл мурунку окуяларды кылымдар бою ырдаган жазуучулардын аркасында пайда болгон деп келет. Роза сырдуу аура менен капталган романтикалуу образ катары дагы берилет.

Социалдык релеванттуулук.

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
ANNE	Леди Анна:	Леди Анна:
What black magician conjures up this fiend	Какой колдун врага сюда признал,	Жаназага болуш үчүн кедерги
To stop devoted charitable deeds? [W. Shakespear, 1994:23]	Чтоб набожному делу помешать? [А.Радлова, 1957:440]	Ким жиберди бул азезил немени? [Ж. Иманкулов, 1982:13]

Түпнускадагы *charitable deeds* сөзү кыргыз маданиятына гана таанымал, кыргыз окурманына гана түшүнүктүү *жаназа* сөзү менен которулуп берилген жана котормонун алмаштыруу ыкмасы колдонулган. Мындай жол менен которуу окурманга маалымат гана бербестен, аны кайсыл бир башка дүйнөгө алып жөнөйт.

Прагматикалык релеванттуулук

Англис тилинде	Орус тилинде	Кыргыз тилинде
Would they were basilisks' to strike thee dead. [W. Shakespear, 1994:33]	Пускай убьют тебя, как василиски [А.Радлова, 1957:445]	Ушул саатта ажыдаар болуп ки.. Көз карашым менен өлтүрбөс белем [Ж. Иманкулов, 1982:19]

Жогорудагы мисалда түпнускадагы **basilisks'** сөзү метатилге сөзмө-сөз которулуп берилген, мындай ыкма окурманга көп суроолорду жараткан, себеби, англис маданиятындагы basilisks (орус тилиндеги василиск) кыргыз маданиятына тааныш эмес болгондуктан, котормочу англис маданиятынан бул сөздү которууда так, туура эквивалент табууга аракет жасаган жана кыргыз маданиятына жакын ажыдаар образы менен түшүндүрүп берген.

Үчүнчү бап боюнча жыйынтык

Котормо – бул башка дүйнөгө карата «ачык терезе», элдердин ортосундагы болгон өз ара байланыштын бирден-бир белгиси. Эгерде ал чыныгы реалисттик деңгээлде жүзөгө ашырылган бийик маданияттуу котормо болсо, анда ал баарыдан мурда улуттук адабияттын окуясы болуп эсептелет. Ал эми Шекспирдин чыгармачылык мурасын үйрөнүүдөгү көп сандаган аспектилеринин ичинде салыштырмалуу анализ жүргүзүү — эң олуттуу маселелердин бири.

Шекспирдин тексттери – бул философиялык драмалар, алардын этикалык түшүнүгү социалдык, тарыхый жана тилдик конвенциялар менен шартталат. Ушуга байланыштуу бул философиялык жана этикалык

компоненттин ачылышы динамикалык жана туруктуу жаңыланууну талап кылат.

Шекспирдин тили абдан бай болгондуктан өз мезгилинде эле сөз чебери жана чыгармачылыкта жаңычыл жазуучу катары таанылган. Шекспирдин чыгармаларынын тилинин сөздүк корпусу жыйырма миңге жакын сөздү түзөт. Сапаттык жактан ал лексикалык неологизмдердин байлыгы, архаизмдер менен автордук жаңылыктардын тымызын айкалышы менен мүнөздөлөт.

Шекспир колдонгон салттуу тилдик каражаттардын бири – метафора. Ал эми терең түзүлүшү караңгылыкты сиңирүүгө багытталган эпитет – Шекспир трагедиясынын тилинин ажырагыс атрибуту болуп саналат.

У. Шекспир өзүнүн чыгармаларында адамдык табият маселелерин козгойт, ушуга байланыштуу, «Ричард III» трагедиясында көптөгөн «бийлик», «өлүм», «жаңжал», «достук», «ар-намыс», "эрдик", «жамандык», «жалган», «чыккынчылык» сыяктуу абстракттуу моралдык концепттер камтылган.

Семиотикалык көз караштан алганда, текстти деталдуу талдоо үчүн контекстке кайрылыш керек, б.а. тексттин семиотикалык чөйрөсү, аны адекваттуу кабыл алууга жардам берет. Бул жерде Уильям Шекспирдин өзүнүн жашоосунун дооруна байланыштуу контекстке көңүл буруу зарыл. 1558-1603-жылдары Англияда пуританизм – христиан дининдеги калвинисттик (реформаланган) агым жаралып массалык аң-сезимге чоң таасирин тийгизген. Бул агым боюнча адам Кудайдын буюрган тагдырына ишенүүсү керек, адам төрөлгөнгө чейин эле анын тагыдыры Кудай тарабынан аныкталган же каргышка калат жана ийгиликке жетет.

Шекспирдин чыгармаларында трагедиялык конфликт дагы эле терең изилдөөнү талап кылган өтө кызыктуу тема. «Шекспирде трагедиянын бир

булагы бар – адамдын жердеги жашоосу жана эң негизгиси ар биринин жеке мүнөзүнө жана каалоосуна ылайык келген максаттарды көздөгөн адамдардын кызыкчылыктарынын кагылышуусу.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

Шекспирди дүйнөдөгү көптөгөн көрүнүктүү котормочулар которгон. Ар бир муун ал жөнүндө өз сөзүн айтууга, аны тереңирээк түшүнүүгө умтулган. Шекспир өңдүү улуу устаттарды которууга келгенде ар доордогу котормочулар бири-бири менен жарышып жатканы таң калыштуу эмес. Ар бир адам түпнускага өз алдынча интерпретация берүүгө, которулган чыгарманын маңызына тереңирээк кирүүгө умтулат.

Лингвопоэтиканын түшүнүктүк аппараты бул изилдөө чөйрөсүнүн спецификалык өзгөчөлүктөрүн лингвистикалык стилистикага жана адабий сынга салыштырмалуу чагылдырууга мүмкүндүк берет, ал эми лингвопоэтикалык анализдин колдонулуп келе жаткан методдору көркөм тексттин айрым элементтерине толук көңүл бурууга багытталат. Бирок, лингвопоэтиканын ар кандай аспектилерин салыштырмалуу иштеп чыгуу үчүн кээ бир суроолор дагы деле болсо тактоону талап кылат: башка нерселер менен катар, бул поэтикалык тексттерге караганда, эреже боюнча, стилистикалык белгилери бар прозалык көркөм тексттерди изилдөө методдору жөнүндө болот.

Котормо трансформациялары — котормодогу өтө татаал, кандайдыр бир парадоксалдуу көрүнүш, анын табияты татаал жана көп кырдуу. Бул кубулуштун маңызына кирүү менен котормо процессинин өзү кантип жүрөт, котормо ишмердүүлүгүнүн негизинде кандай котормо механизмдери болору аныкталат. Бул маселелер лингвистикалык изилдөөлөрдүн алкагынан чыгып, котормо ишинин ички түзүлүшүн изилдөөнү камтыган психолингвистика тармагына кирет.

Көркөм текстти которууда буквализмден алыс болуу үчүн котормочу текстти өзү гана түшүнбөстөн, ал текстти окугандар үчүн түшүнүктүү кылып которуусу зарыл. Кээ бир трансформациялар тилдик

системалардагы белгилүү айырмачылыктардан улам пайда болот, ошол эле учурда мындай айырмачылыктарга гана негизделбестен, тексттин стилистикасын сактоо үчүн зарыл болгон котормо трансформациялары да болот.

У.Шекспирдин «Ричард III» трагедиясын кыргыз тилине 1982-жылы А.Радлованын орус тилиндеги вариантынан Ж.Иманкулов которгон.

«Ричард III» трагедиясынын негизги темасы жамандык менен жакшылыктын ортосундагы конфликт.

«Ричард III» трагедиясында адамдык жана табият маселелери козголот жана көптөгөн «бийлик», «өлүм», «жаңжал», «достук», «арнамыс», "эрдик", «жамандык», «жалган», «чыккынчылык» сыяктуу моралдык концепттер камтылган.

У.Шекспирдин «Ричард III» трагедиясындагы концепттер образдуу жана бай эпитеттердин жардамы менен объектилештирилген. Ал концепттер аркылуу менен автордун көз карашын, ой-ниеттерин, каармандардын мамилесин терең түшүнүүгө болот. Ошондой эле Шекспирдин чыгармаларындагы концепттер универсалдуу, ар түрдүү элдердин жана маданияттын өкүлдөрү үчүн түшүнүктүү мүнөзү өзгөчөлөнүп турат.

Котормочу реалия сөздөрдү тааный билиши керек жана аларды котормо тилинин маданиятына ылайыктап түшүнүктүү берүүсү зарыл.

Котормо теориясы боюнча илимий булактарда реалия сөздөрдү которуунун транслитерация, транскрипция, калька, жарым калька, сыпаттама котормо, лексикалык кошуу же алып салуу, котормо тилиндеги реалия сөз менен алмаштыруу, семантикалык модификация, нөлдүк котормо сыяктуу ыкмалары көрсөтүлөт.

Уильям Шекспирдин «Ричард III» трагедиясында семиотика маанилүү ролду ойнойт, анткени тексттин символдор, белгилер жана

метафоралар менен толтурулганы окурмандарга же көрүүчүлөргө чыгарманын каармандарын, жагдайларын жана темаларын түшүнүүгө жардам берет. Мисалы, Ричарддын мүнөзү өзүн бийликтин, амбициянын жана бузукулуктун символу катары көрүүгө болот. Анын бүкүрдүгү жана ырайы сууктугу сыяктуу физикалык кемчиликтери анын жан дүйнөсүнүн, кара ниеттигин чагылдырып турат.

Жыйынтыктап айтканда, түп нуска текст менен котормо текстин салыштыруу, аларга лингвопоэтикалык анализ жүргүзүү, котормо трансформацияларын аныктоо, концепттин чөйрөнү белгилөө тил илиминде көп маселенин башын чечүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Колдонулган адабияттар

1. Абдиев,Т. Котормо таануу илимине киришүү [Текст] / Т.Абдиев. - Бишкек, 2008. - 113 б
2. Абдувалиев,И. Кыргыз тилинин морфологиясы [Текст] / И.Абдувалиев.- Б.: “Полиграф ресурс”, 2008. - 481 бет
3. Абдулдаев,Э.,Сейдакматов,К., Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү [Текст] / Э.Абдулдаев, К.Сейдакматов. - Фрунзе: Мектеп, 1990. -120 б
4. Абдыкеримова А. Лингвопоэтика: статусу жана проблемалары. Каракол, 2008
5. Абдыкеримова,А.Э. Лингвистикалык поэтика [Текст]: монография / А.Э.Абдыкеримова. - Каракол: ЫМУ, 2008.- 205 б
6. Абрамова, Н. Д. Лексические парадоксы английского языка / Н. Д. Абрамова, Г. В. Павлова. — Текст : непосредственный // Юный ученый. — 2017. — № 1.1 (10.1). — С. 62-64. — URL: <https://moluch.ru/young/archive/10/668/> (дата обращения: 10.01.2024).
7. Азыркы кыргыз адабий тили [Текст] / Б.: Б-сыз, 2009. -927 б
8. Азыркы кыргыз тили. Стилистика [Текст] / ред.Т.С.Маразыков ж.б. Б.: «Аврасия Пресс», 2015. - 255 б/
9. Акматалиев,Т. Точка Зрения: Подлинная история Ак Моор [Текст] / Т.Акматалиев // Вопросы истории Кыргызстана. - 2008. - №3. - 132-140 б.
10. Алексеев М.П. Проблема художественного перевода // Сборник трудов Иркутского Государственного Университета. Т. 18. вып. 1. Иркутск, 1931. С. 13–32.

11. Алексеева И. С. Введение в переводоведение / И.С. Алексеева. - М.: Academia, Филологический факультет СПбГУ, 2012. - 368 с
12. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. СПб.; М., 2004.
13. Ангелова М.М. «Концепт» в современной лингвокультурологии [Электронный ресурс]./ М.М. Ангелова. Режим доступа: – <https://mgimo.ru/upload/iblock/0a4/0a4b1842e5b3a256dd6d6b7a7d6faceb.pdf>– 5.10.20.
14. Аникст А. Творчество Шекспира / А. Аникст – М.: Гослитиздат, 1963. – Р. 342.
15. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка // Ю.Д.Апресян // Избр.тр. - 1995. - Т.1. — 742 с ; Т. 2. - 766 с.
16. Арнольд, И.В. Стилистика. Современный английский язык [Текст]: учебник для вузов / И.В. Арнольд. - М.: Флинта: Наука, 2002. — 384 с
17. Арнольд, И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. [Текст] / И.В.Арнольд. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. - 444 с.
18. Артыкбаев. К. XX кылымдагы кыргыз адабиятынын тарыхы [Текст] / К.Артыкбаев. - Б.: «ТАС» ЖЧК, 2004. - 664 б.
19. Арутюнова, Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры [Текст] / Н.Д.Арутюнова. - М., 1990. - С.5-32.
20. Арыжан, О. С.Эралиевдин тандалган ырларында лексикология [Текст]: магистрдик иш / О.С.Арыжан. - Б., 2007. - 180 б.
21. Асанов В.Д. Лингвопоэтическая функция смены стиха и прозы в творчестве Шекспира. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. М., 1988.
22. Аскарлов, Т. Образдуу ой жүгүртүүнүн чексиздиги [Текст] / Т.Аскарлов. - Б.:К., 2000. - 112 б.

23. Аскольдов С.А. Концепт и слово. [Электронный ресурс]. / С.А. Аскольдов. Режим доступа: – https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_004970449_1142/–5.10.20
24. Аскольдов-Алексеев, С.А. Концепт и слово [Текст] / С.А.Аскольдов-Алексеев, под ред. проф. В. П. Нерознака // Русская словесность от теории словесности к структуре текста: Антология. - 1997. - 269 с.
25. Астафурова Т.Н., Олянич А.В. Лингвосемиотика власти: знак, слово, текст: монография. – Волгоград: ИПК ФГОУ ВПО ВГСХА «Нива», 2008. – 180 с
26. Асылбекова А.Т. А.Осмоновдун поэзиясынын англис тилиндеги котормосуна лингвопоэтикалык анализ (У.Мейдин котормолорунун негизинде) [Текст]: филол.илим.канд.дис....авторефераты/ А.Т.Асылбекова. – Б., 2011. – 25 б.
27. Асылбекова, А.Т. А.Осмоновдун поэзиясынын англис тилиндеги котормосуна лингвопоэтикалык анализ (У.Мейдин котормолорунун негизинде) [Текст]: филол.илим.канд.дис....авторефераты/ А.Т.Асылбекова. - Б., 2011. - 25 б.
28. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1966. – 608 с.
29. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. [Текст] / О.С.Ахманова. - М.: Сов. Энцикл.,1969. - 608 с.
30. Ашырбаев, Т. Кыргыз тилинин стилистикасы [Текст] / Т.Ашырбаев 3 китеп. - Б.: Педагогика, 2001. - 172 б.
31. Ашырбаев, Т. Кыргыз тилинин стилистикасы [Текст] / Т.Ашырбаев 4 китеп. - Б.: Бийиктик, 2004. - 128 б.
32. Ашырбаев, Т. Кыргыз тилинин стилистикасы [Текст] / Т.Ашырбаев. - Б., 2000. -124 б.

33. Ашырбаев, Т. Кыргыз тилинин стилистикасы [Текст] / Т. Ашырбаев 2 китеп. - Б.: Кыргызстан, 2000. - 202 б.
34. Бабенко, Л.А. Лингвистический анализ художественного текста [Текст]: учебник практикум / Л.А. Бабенко, И.Е. Васильева, Ю.В. Казарин. - М.: Флинта: Наука, 2004. — 496 с.
35. Бабенко, Л.А. Филологический анализ художественного текста [Текст] / Л.А. Бабенко. - М.: МГУ, 2004. - 464 с.
36. Бабушкин, А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. [Текст] / А.П. Бабушкин. - Воронеж: Изд-во ВГУ, 1996. - 104 с.
37. Барт Р. Б Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. ... составление, перевод на русский язык и комментарии — «Прогресс», 1989, с.80
38. Барт, пер. с фр., вступ. ст. и сост. С.Н. Зенкина. - М.: Издательство им. Сабашниковых, 2003. - 512 с.
39. Барт, Р. Система Моды. Статьи по семиотике культуры [Текст] / Р.
40. Бархударов Л.С. Язык и перевод. М.: Международные отношения, 1975. 240 с.
41. Бархударов, Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) [Текст] / Л.С. Бархударов. - М.: "Междунар. отношения", 1975. - 240 с.
42. Бахтин, М.М. Эстетика словесного творчества [Текст] / М.М. Бахтин. - М.: Искусство, 1986. - 445 с.
43. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений Том II. / В. Г. Белинский – М, 1955. – Р. 534
44. Биялиев, К.А. Переводческое мастерство поэта С. Эралиева [Текст]: монография / К.А. Биялиев. - Б., 1996. - 167 с.

45. Болотнова, Н.С. Филологический анализ текста [Текст]: учеб. пособие / Н.С. Болотнова. - М.: Флинта-Наука, 2009. - 520 с.
46. Борбугулов, М. Адабият теориясы. [Текст] / М. Борбугулов. - Б.: Шам, 1996. - 450 б.
47. Борисова Е.Б. Художественный образ в английской литературе XX века: типология — лингвопоэтика — перевод. Автореф. диссер. доктора филологических наук. - Самара, 2010
48. Борисова, Е.Б. О лингвопоэтическом методе исследования художественного текста / Е.Б. Борисова, Л.М. Козеняшева // Известия Самарского научного центра РАН. Актуальные проблемы гуманитарных наук. – Самара: Изд-во СНЦ РАН, 2006. № 2. – С.20-2
49. Будагов Р.А. Что же такое лингвистическая поэтика? / Филологические науки. 1980, №3. С. 18-26
50. Будагов, Р.А. Что же такое лингвистическая поэтика? [Текст] / Р.А. Будагов // Филол. науки. - 1980. - N.3. - С. 18-26.
51. Бюлер, К. Теория языка: Репрезентативная функция языка [Текст] / К. Бюлер. - М., 1993. - 501 с.
52. В.В. Колесов. Вып. 2. СПб.: Златоуст, 1999. - 368 с.
53. В.И. Карасик. - М.: Гнозис, 2004. - 390 с.
54. Валеева, Н.Г. Теория перевода: культурно-когнитивный и коммуникативно-функциональный аспекты [Текст]: монография / Н.Г. Валеева. - М.: РУДН, 2010. - 245 с.
55. Величанский А.Л. О возможности перевода . М., 2000
56. Вильмс, Л.Е. Лингвокультурологическая специфика понятия "любовь" (на материале немецкого и русского языков) [Текст]: автореферат дис.... канд. филол. наук: 10.02.20 / Л.Е. Вильмс. - Волгоград. ГПУ, 1997. - 24 с., табл. - Библиогр.: с. 24.

57. Виноградов В.В. Язык художественного произведения // Вопросы языкознания. 1954. №5. С.538.
58. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1978.
59. Виноградов, В.В. О теории художественной речи [Текст] / В.В. Виноградов. - М.: Высш.шк., 1971. - 240 с.
60. Виноградов, В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) [Текст] / В.С. Виноградов. - М.: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. - 224 с.
61. Винокур, Г.О. О языке художественной литературы [Текст] / Г.О. Винокур. - М.: Высш.шк., 1991. - 448 с.
62. Влахов, С. Непереводимое в переводе [Текст] / С. Влахов, С. Флорин. - М.: Международные отношения, 1980. - 343 с.
63. Волкодав Т. В. Структурно-типологические и лексикосемантические параметры литературной сказки Дж. Роулинг и ресурсы их передачи: дис. ... канд. филол. наук / Т. В. Волкодав. – Краснодар, 2006. – 185с.
64. Воркачев, С.Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско английские параллели) [Текст]: монография / С.Г. Воркачев. - В.: Перемена, 2000. - 276 с.
65. Гаспаров, Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования. [Текст] / Б.М. Гаспаров. - М.: Новое литературное обозрение, 1996. - 352 с.
66. Гадамер, Г.Г. Актуальность прекрасного [Текст] / пер.с нем. Г.Г. Гадамер. - М.: Искусство, 1991. - 367 с.
67. Гак, В.Г. К проблеме синтаксической семантики. Инвариантные синтаксические значения и структура предложения [Текст] / В.Г. Гак. - М.: Наука, 1969. - 268 с.

68. Гальперин И.Р. Большой англо-русский словарь. М.: Советская энциклопедия, 1972.863 с.
69. Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. М.: URSS, 2011 г. –375 с.
70. Гальперин, И.Р. Очерки по стилистике английского языка [Текст] / И.Р. Гальперин. - М.: Изд-во лит. на иностр. языках, 1958. - 462 с.
71. Гальперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования [Текст] / И.Р. Гальперин. - М.: Наука, 1981. - 139 с.
72. Гачечиладзе Г.Р. Вопросы теории художественного перевода. Тбилиси: Литература да хеловнеба, 1964
73. Глумская, А. Сновидение как композиционный прием [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://psyjournal.ru/j3p/pap.php?id=20040408>. - Загл.с экрана.
74. Греймас, А.Ж. Структурная семантика: Поиск метода. [Текст] / А.Ж. Греймас. - М.: Академический Проект, 2004. - 368 с.
75. Григорьев, В.П. О задачах лингвистической поэтики [Текст] / В.П. Григорьев. - Изв. АН СССР. Сер. Литературы и языка. - М., 1966. - Т. 25. - Вып. 6.
76. Грязнова А.Т. Лингвопоэтический анализ художественного текста: подходы и направления: монография/ А.Т.Грязнова. Москва, 2018
77. Гумбольдт, В. Язык и философия культуры [Текст] / В. Гумбольдт. - М.: Прогресс, 1985. - 450 с.
78. Гюббенет, И.В. К проблеме понимания литературно-художественного текста (на английском материале) [Текст] / И.В. Гюббенет. - М.: Изд-во московского у-та, 1981.- 108 с.
79. Давлетов, С.А. Кыргыз тилинин грамматикасы [Текст] / С.А. Давлетов. - Ф.: Мектеп, 1968. - 156 б.

80. Данькова, Т.Н. Концепт «любовь» и его словесное воплощение в индивидуальном стиле А. Ахматовой [Текст]: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Т. Н. Данькова. - Воронеж: Воронеж. ГПУ, 2000. - 24 с.
81. Дербешева, З.К. Ключевые концепты кыргызской лингвокультуры [Текст] / З.К. Дербешева Б., 2012. - 176 с.
82. Есперсен, О. Философия грамматики [Текст] / О. Есперсен. - Изд. 2. — М.: Едиториал УРСС, 2002. - 408 с.
83. Ешмамбетова З.Б. Соотношение авторской речи и речи персонажа как лингвопоэтическая проблема (на материале английского языка). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. М., 1984.
84. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов и понятий. Изд. 6-е, испр. и доп. — Назрань: Пилигрим, 2016. — 610 с.
85. Жинкин, Н.И. Речь как проводник информации [Текст] / Н.И. Жинкин - М.: Наука, 1982. - 156 с.
86. Жолковский, А.К. Работы по поэтике выразительности: Инварианты-Тема-Приемы-Текст. [Текст] / А.К. Жолковский, Ю.К. Щеглов. - М.: Прогресс, 1996. - 344 с.
87. Жунисбаева А.К. и Лингвопоэтическая характеристика образа литературного персонажа. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. М., 1984.
88. Задорнова В.Я. Восприятие и интерпретация художественного текста. М.: Высш. шк., 1984.
89. Задорнова В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования. Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. М., 1992.
90. Задорнова В.Я. Филологические основы перевода поэтического произведения. - Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - М., 1976

91. Задорнова, В.Я. Восприятие и интерпретация художественного текста [Текст] / В.Я. Задорнова - М.: «Высшая школа», 1984. - 152 с.
92. Задорнова, В.Я. Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования [Текст]: дис. . д-ра филол. наук / В.Я. Задорнова. - М.: МГУ им. М. В. Ломоносова. - 1992. - 479 с.
93. Задорнова, В.Я. Стилистика английского языка. Методические указания. [Текст] / В.Я. Задорнова. - М., 1986. - 32 с.
94. Зимин С.В. Грамматические трансформации на примере неличных форм глагола в художественном переводе (на материале переводов произведений английских и американских авторов XX века на русский язык) / Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Москва, 2013 – 18 с.
95. Зулпукаров, К.З. Падежная грамматика: теория и прагматика. [Текст] / К.З. Зулпукаров. СПб., 1994. -317 с
96. Ийсаева А. Котормо жана анын лингвистикалык табияты. Усулдук көрсөтмө / БМУ - Каракол, 2017. – 38 б.
97. Кадырбекова, П. Лингвокультурологические вербальные аспекты межкультурной коммуникации. - Б., 2014. - 46 с.
98. Казакова Т.А. Imagery in Translation. Практикум по художественному переводу: Учеб. пособие / Т.А. Казакова. - СПб.: Союз, 2004. – 320 с.
99. Казакова, Т.А. Практические основы перевода [Текст] / Т.А. Казакова - СПб.: Издательство Союз, 2000. - 320 с.
100. Калиева К. Кыргыз поэзиясын англис тилине которуудагы лингвопоэтикалык маселелер [Текст]: монография / К.Калиева. – Б., 2012.

101. Калиева, К. Кыргыз поэзиясын англис тилине которуудагы лингвопоэтикалык маселелер [Текст]: монография / К.Калиева. - Б., 2012.
102. Калининков, Л.А. Кант в русской философской культуре [Текст]: монография / Л.А. Калининков. - Калининград: РГУ им И.Канта, 2005.
103. Камбаралиева, У.Дж. Темпоральная категоризация в концептуальной картине мира [Текст]: монография / У.Дж. Камбаралиева. - Б., 2013. - 490 б.
104. Караева З. Лингвистические проблемы перевода и семиотики (на материале английского перевода В. Мейом кыргызского эпоса «Манас» автореферат им. Академика Ч. Айтматова. – Б., 2008.
105. Караева З. Перевод и семиотика. Бишкек. 2006.
106. Караева, З.К. Перевод и семиотика: Многоязычное бытие эпоса «Манас» и теоретико-методологические проблемы переводоведения» [Текст]: монография / З.К.Караева. - Б., 2006. - 167 с.
107. Карасик, В.И. Культурные доминанты в языке [Текст] / В.И. Карасик // Языковая личность: культурные концепты. - Волгоград; Архангельск: Изд-во Волгоградского гос. ун-та, 1996. - 116 с.
108. Карасик, В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс [Текст] /
109. Карымшаков, С. Эл сүйгөн акын Сүйүнбай. - [Текст] / С.Карымшаков // Кыргыз Туусу. - 2011. - № 85.
110. Касьян Л.А. Термин «концепт» в современной лингвистике: различные его толкования. [Электронный ресурс]./ Л.А. Касьян. Режим доступа: – <https://cyberleninka.ru/article/n/termin-kontsept-v-sovremennoy-lingvistike>
111. Кашкин И.А. В борьбе за реалистический перевод // Вопросы художественного перевода. М.,1955. С. 126–148.

112. Каштанова, Е.Е. Лингвокультурологические основания русского концепта «любовь»: Аспектный анализ [Текст]: дисс....канд. филол. наук / Е.Е.Каштанова. — Екатеринбург, 1997.-231 с.
113. Кенжебаев Д. Котормонун лингвистикалык маселелери. Бишкек. 2005.
114. Керимжанова,Б. Кыргыз ыр түзүлүшүнүн кээ бир маселелери [Текст] / Б.Керимжанова. - Ф., 1964. - 165 б.
115. Кожевникова, Н.А. Типы повествования в русской литературе XIX-XX вв. [Текст] / Н.А.Кожевникова. - М.: Институт русского языка РАН,
116. Козеняшева Л.М. Лингвопоэтические средства создания образа слуги в английской литературе XIX–XX веков. Дисс. ... канд. филол. наук. Самара, 2006.
117. Колесов, В.В. «Жизнь происходит от слова.» // Язык и время. [Текст] /
118. Коломейцева, Е.М. Лексические проблемы перевода с английского языка на русский [Текст] / Е.М.Коломейцева. - Издательство ТГТУ, 2004. - 115 с.
119. Колшанский, Г.В. Логика и структура языка [Текст] / Г.В.Колшанский. - М., 1965. - 240 с.
120. Колшанский, Г.В. Паралингвистика [Текст] / Г.В.Колшанский. - Ленанд, 2014. - 100 с.
121. Комиссаров В. Л. Современное переводоведение. – 2-е изд., испр. – М.: Р. Валент, 2011. – 138 с.
122. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. 2-е изд., доп. М.: Изд-во ЛКИ, 2007. 176 с.
123. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). М.: Высш. шк., 1990.

124. Комиссаров, В.Н. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистики [Текст] / В.Н.Комиссаров. - М., 1978. - 232 с.
125. Комиссаров, В.Н. Пособие по переводу с английского языка на русский [Текст] / В.Н.Комиссаров, Я.И.Рецкер, В.И.Тархов. - М.: Высшая школа, 1965. - 159с.
126. Конурбаев, М.Э. Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / ред. В.В. Красных, А.И. Изотов. - М.:«Филология», 1998. - Вып. 4. - 128 с.
127. Коралова, А.Л. Прагматические аспекты передачи образности в тексте перевода // Сб.науч.тр.МГПИИЯ им. Мориса Тореза. - Вып. 178. - М., 1981.- С. 94-105.
128. Крупнов, В.Н. В творческой лаборатории переводчика Очерки по профессиональному переводу / В.Н. Крупнов. - М.: Междунар. отношения, 1976. - 192 с.
129. Кулинич М.А. Актуальные вопросы теории, практики и дидактики перевода // Актуальные проблемы перевода и переводоведения: материалы науч. конф. Самара, 2009. С. 41–46.
130. Кухаренко, В.А. Практикум по стилистике английского языка [Текст] / В.А.Кухаренко. - М.: Флинта, 2009. - 81 с.
131. Кыргыз тилинин сөздүгү [Текст] / ред. А.Акматалиев Б.: Avrasya Press,
132. Л. Н. Чурилина. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 1999. - 167с.
133. Ларин, Б.А. Эстетика слова и язык писателя. Избранные статьи [Текст] / Б.А.Ларин. - Л.: Худ. л-ра, 1974. - 285 с.
134. Латышев Л.К. Технология перевода. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности "Перевод и переводоведение" / Л.К. Латышев – М.: НВИ ТЕЗАУРУС, 2010. – С.78.

135. Латышев, Л.К. Общественная детерминированность перевода и переводческая эквивалентность. Текст как инструмент общения. [Текст]
136. Левин, Ю.Д. Русские переводчики 19 века и развитие художественного перевода [Текст] / Ю.Д.Левин. - М., 1985. - 300 с.
137. Левин, Ю.И. Структура русской метафоры [Текст] / Ю.И.Левин. - М., 2000. - 200 с.
138. Леви-Строс, К. Структурная антропология [Текст] / К.Леви-Строс. -М.: изд. ЭКСМО - Пресс, 2001. - 512 с.
139. Левицкая, Т.Р. Пособие по переводу с английского языка на русский [Текст] / Т.Р.Левицкая, А.М. Фитерман. - М., "Высшая школа", 1973. - 237 с.
140. Левый, И. Искусство перевода[Текст] / И.Левый. - М.: Прогресс, 1974. - 398 с.
141. Липгарт А.А. Основы лингвопоэтики. – М., 2009.
142. Липгарт А.А. Лингвопоэтическое исследование художественного текста: теория и практика: дис. ... д-ра филол. наук. – М., 1996.
143. Липгарт А.А. Методы лингвопоэтического исследования. – М., 1997.
144. Липгарт, А. А. Пародия и стиль. О романе Дэна Брауна «Код Да Винчи» и двух пародиях на него. [Текст] / А.А.Липгарт. - М.: «КомКнига», 2007. - 152 с.
145. Липгарт, А.А. Лингвопоэтическое исследование художественного текста: теория и практика (На материале англ.лит. 16-20 вв.) [Текст]: дис... д-ра филол.наук / А.А.Липгарт [в 2 т.]. МГУ им. М.В.Ломоносова.филол.фак. - М., 1996. - 656 с.
146. Липгарт, А.А. Лингвопоэтическое сопоставление. Теория и метод. [Текст] / А.А. Липгарт. - М.: «Московский лицей», 1994. - 184 с.215

147. Липгарт, А.А. Основы лингвопоэтики [Текст] / А.А.Липгарт. - М.: «КомКнига», 2006. - 168 с.
148. Лихачев, Д.С. Текстология. На материале русской литературы X-XV веков. [Текст] / Д.С.Лихачев. - Л.: Наука, 1983. - 639 с.
149. Лозинский, М.Л. Искусство стихотворного перевода. Перевод - средство взаимного сближения народов. [Текст] / М.Л.Лозинский. - М., 1987. - 92 с.
150. Лотман, Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. - [Текст] / Ю.М.Лотман. - СПб.: Искусство, 1996. - 846 с.
151. Лотман, Ю.М. Семиосфера [Текст] / Ю.М.Лотман. -Спб.: Искусство,
152. Лотман, Ю.М. Структура художественного текста // Сб. "Об искусстве" - Спб.: Искусство, 1998. - С. 14-288.
153. Львовская, З.Д. Теоретические проблемы перевода [Текст] / З.Д.Львовская. - М., 1985. - 232 с.
154. Любимов, Н.М. Перевод - искусство [Текст] / Н.М.Любимов. - М.,
155. Мальцева, Д.Г. Страноведение через фразеологизмы [Текст] / Д.Г.Мальцева. - М.: Высшая школа 1991. -173 с.
156. Мамытов, Ж. Эскирген сөздөр менен диалектизмдердин лингвостилистикасы [Текст]: монография / Ж.Мамытов. - Каракол, 2002. - 200 б.
157. Мамбеталиева, С. Ч. Кытай жомокторун кыргыз тилине которуудагы өзгөчөлүктөр [Текст]: канд. диссертация / С. Ч. Мамбеталиева. – Бишкек. – 2023. – 188б.
158. Мандельштам, О.Э. О природе слова // О.Э.Мандельштам. Слово и культура: Статьи. М., 1987.
159. Маразыков, Т.С. Кыргыз тилинде текстти интеграциялоочу лингвистикалык каражаттар. - Б.: Бийиктик, 2005 (а)

160. Маразыков, Т.С. Кыргыз тилиндеги текст уюштуруучу каражаттар [Текст]: филол.илим.канд.дис.... / Т.С.Маразыков. - Б., 1996.
161. Маразыков, Т.С. Тексттеги интеграция. ДДА. -Б., 2005(6).
162. Маслова, В.А. Введение в когнитивную лингвистику: [Текст]: учеб. пособие / В.А.Маслова. 2-е изд., испр. - М.: Флинта: Наука, 2006. - 296 с.
163. Маслова, В.А. Лингвокультурология [Текст] / В.А.Маслова. - М.: Издательский центр «Академия», 2001. - 208 с.
164. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения // Пражский лингвистический кружок: сб. ст. М.: Прогресс, 1967. С. 239–245.
165. Мезенин С.М. Образные средства языка. Издательство Тюменского Государственного Университета, 2002 г. – 124 с.
166. Миллер, Л.В. Художественный концепт как смысловая и эстетическая категория // Мир русского слова. М., 2000. № 4. С. 39-45.
167. Миньяр-Белоручев, Р.К. Теория и методы перевода [Текст] / Р.К. Миньяр-Белоручев. - М., 1996. - 208с.
168. Миньяр-Белоручева Р. К. Специфика перевода терминов антропологии / Р. К. Миньяр-Белоручев, М.Е. Покровская // Вестник Московского университета: Серия 22. Теория перевода. - М.: Изд-во Моск. ун-та 2017. - С. 96-127.
169. Морозов А.Ю. Выразительные возможности рекламного текста (на материале американской рекламы). Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. М., 2001
170. Мукаржовский, Я. Исследования по эстетике и теории искусства [Текст] / Я.Мукаржовский. - М., 1994. - 396 с.
171. Мусаев, С.Ж. Кеп маданияты жана норма [Текст] / С.Ж.Мусаев. - Б., 1999. - 202 б.

172. Мусаев, С.Ж. Текст: Прагматика, структура [Текст] / С.Ж.Мусаев. - Б., 2000. - 321 б.
173. Назарова Т.Б. Филология и семиотика. Современный английский язык. – М., 1994.
174. Назарова, Т.Б. Филология и семиотика. Современная английская филология. Семиотические проблемы. [Текст] / Т.Б.Назарова — 3-е издание. — М.: “Либроком”, 2010.- 216 с.
175. Натитник А.В. Творческое использование языка и его границы при переводе: дис. ... канд. филол. наук. М., 2006
176. Немец, Г.П. Прагматика метаязыка [Текст]: под ред. А.Г.Лыкова. / Г.П.Немец. - Киев, 1993. - 141 с.
177. Новиков, Л.А. Художественный текст и его анализ [Текст] / Л.А.Новиков. - М.: Русский язык, 1988. - 300 с.
178. Нойберт, А. Прагматические аспекты перевода = *Pragmatische Aspekte der Übersetzung* [Текст] / А.Нойберт. - Leipzig, 1968.
179. Оболенская Ю.Л. Художественный перевод и межкультурная коммуникация. М.: Высш.шк., 2006.
180. Одинцов, В.В. Стилистика текста [Текст] / В.В.Одинцов - М.: Наука, 1980. - 262 с.
181. Ожегов, С.И. Словарь русского языка [Текст] / С.И.Ожегов. - М.: Рус.яз., 1984. - 816 с.
182. Оморкулов, К. Творческая эволюция С.Эралиева [Текст]: автореферат дис... канд.фил.наук / К.Оморкулов. - Ф., 1982. - 23 с.
183. Оморов, А. Жолон Мамытовдун ырларынын поэтикасынын айрым маселелери: сөз маанилери, топтун түрлөрү, фоностилистикалык каражаттар жана ыр түзүлүшү [Текст]: монография / А.Оморов. -Б., 2002.
184. Ормонбекова А. Тилдик бирдиктердин лингвопоэтикалык

- табияты (синоним, парафраза, плеоназм жана кайталоо).
Фил.ил.докт. окум. дисс. Автореф. Б., 2012.
185. Ормонбекова, А. Тилдик бирдиктерди лингвопоэтикалык аспектиде изилдөө [Текст] / А.Ормонбекова. - Б.: “Бийиктик” басмасы, 2010. - 335 б.
186. Орузбаева, Б. Орусча-кыргызча лингвистикалык сөздүк [Текст] / Б.Орузбаева. - Ф., 1972. - 425 б.
187. Осипова, Н.О. Структурно-семиотический подход как аспект методологии гуманитарного знания [Текст] / Н.О.Осипова // Культурологический журнал. - 2011.-№3(5). - С1-11.
188. Өмүралиева, С. Текст: семантика, структура [Текст] / С.Өмүралиева. - Б., 2005. - 155 б.
189. Өмүралиева, С. Тексттин лингвистикалык теориясы [Текст] / С.Өмүралиева. -Б., 2005.
190. Паршин, А. Теория и практика перевода [Текст] / А.Паршин. - М.: Русский язык, 2008. - 203 с.
191. Пирс, С. Начала прагматизма [Текст] / С.Пирс. - СПб., 2000. - 318с.
192. Полякова, Е.В. Стилистические и лингвопоэтические особенности рассказов Г.Х. Манро М 2014 дисс 187 с
193. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. - Воронеж: Восток-Запад, 1999
194. Попова, З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике [Текст] / З.Д.Попова, И.А.Стернин. - Воронеж: Изд-во Воронеж, гос. ун-та, 2001. - 192 с.
195. Ревзин, И.И. Современная структурная лингвистика (Проблемы и методы) [Текст]: монография / И.И.Ревзин. - М.: Наука, 1977. - 264 с.
196. Ревзина О.Г. “Лингвистика XXI века: на путях к целостности

- теории языка // Критика и семиотика.” - Вып. 7. - Новосибирск, 2004.
197. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. - М., Р. Валент, 2010 г. – 241 с.
198. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. М.: Р Валент, 2007
199. Рецкер, Я.И. Теория перевода и переводческая практика [Текст] / Я.И.Рецкер. - М.: Валент, 2007. - 244 с.
200. Рысалиев, К. Кыргыз ырларынын түзүлүшү [Текст] / К.Рысалиев. - Ф.: Мектеп басмасы, 1965. - 200 б.
201. Садыков, А. Сүйүнбай Эралиев. Чыгармачылык өнөркана сыры [Текст]: монография / А.Садыков. - Б., 2006. - 104 б.
202. Сепир, Э. Положение лингвистики как науки история языкознания 19–20 веков в очерках и извлечениях [Текст] / Э.Сепир, под ред В.А. Звегинцева. - М., 1965.
203. Сеченов, И.М. Кому и как разрабатывать психологию: Психологические этюды [Текст] / И.М.Сеченов. - СПб., 1873. - 190 с.
204. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. М., 1959. 440 с
205. Смирницкий, А.И. Объективность существования языка [Текст] / А.И.Смирницкий. - М.: Издательство МГУ, 1954. - 34с.
206. Соловьева, Т.В. Концепт «Любовь» и его лингвистическая репрезентация в лингвокультурном аспекте (на материале лирических и драматургических произведений К. Скворцова) [Текст]: монография / Т.В.Соловьев. - Челябинск, 2009. - 173 с.
207. Сомова Е.В. Лингвопоэтические средства выражения авторского отношения к персонажу. Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. М., 1989.

208. Соссюр, Ф. де. Курс общей лингвистики [Текст] / Соссюр Ф. де // Тр.по языкознанию. - 1977. - С. 31-273.
209. Степанов Г.В. О границах лингвистического и литературоведческого анализа художественного текста // Известия АН СССР. Сер. Литература и язык. 1980. Т. 39. № 3.
210. Степанов, Ю.С. Концепты. Тонкая плёнка цивилизации / Ю. С. Степанов. — М. : Языки славянских культур, 2007. — 600 с.
211. Степанов, Ю.С. Семиотика [Текст] / Ю.С.Степанов. - М.: Лингвистический энциклопедический словарь, 1990.
212. Стернин, И.А. Введение в речевое воздействие [Текст] / И.А. Стернин. -Воронеж, 2001. - 252 с.
213. Тагаев, М.Дж. Полипарадигмальное описание морфемики и словообразования (на материале русского и кыргызского языков).[Текст] / М.Дж.Тагаев. - Б.: КРСУ, 2004. - 282 с.
214. Телия, В.Н. Коннотативный аспект семантических номинативных единиц [Текст] / В.Н.Телия. - М.: Наука, 1986 - 141с.
215. Тил жана кеп жөнүндө сөз [Текст] / Ж.А.Чыманов. - Б., 2005. - 136 б.
216. Титова С.В. Лингвопоэтическая значимость словосочетания в описании внешности персонажей (на материале английской прозы XVIII–XX вв.). Автореф. дисс. ... канд. филол. Наук. М., 2003
217. Токтоматова А.С. С.Эралиевдин «Ак Мөөр» лирикалык поэмасынын котормосуна лингвопоэтикалык анализ. Фил. ил. канд. окумуш. даражасын изденипалуу үчүн жазылган диссертация. Б., 2017.
218. Толстой, С.С. Как переводить с английского языка [Текст] /С.С.Толстой. - М., 1960.

219. Томашевский, Б.В. Стилистика и стихосложение (Курс лекций) [Текст] / Б.В.Томашевский. - Л.: Учпедгиз, 1959. - 536 с.
220. Томашевский, Б.В. Стих и язык (Филологические очерки) [Текст] / Б.В.Томашевский. -М; Л.: ГИХЛ, 1959. - 473 с.
221. Томашевский, Б.В. Теория литературы (Поэтика) [Текст] / Б.В.Томашевский. - М.: Аспект-Пресс, 1999. - 334 с.
222. Топоров, В.Н. Пространство и текст [Текст]: из работ московского семиотического круга / В.Н.Топоров. - М., 1997.
223. Трубецкой, Н.С. Основы фонологии [Текст] / Н.С.Трубецкой, пер. с нем. А.А. Холодовича. - М.: Аспект Пресс, 2000. - 352 с.
224. Тураева, З.Я. Лингвистика текста [Текст]: структура и семантика / З.Я.Тураева. - М., 1986 - 127 с.
225. Туровер, Г. О переводе диалектизмов [Текст] / Г.Туровер // Тетради переводчика (уч.зап.№ 3). - М.: Международные отношения, 1966. - С. 94-97.
226. Тынянов, Ю.Н. Литературный факт [Текст] / Ю.Н.Тынянов, сост.О.И.Новиковой [вст.ст., коммент. О.И.Новикова]. - М.: Высшая школа, 1993. - 318 с.
227. Тюленев, С.В. Теория перевода [Текст] / С.В.Тюленев. - М., 2004. - 336 с.
228. Укаев,К. Турмуш жана ыр [Текст] / К.Укаев. - Ф.: Кыргызстан, 1968
229. Успенский, Б.А. Семиотика искусства [Текст] / Б.А.Успенский. - М., 1995. - 360 с.
230. Усубалиев, Б.Ш. Көркөм чыгармага лингвостилистикалык илик [Текст]: монография / Б.Ш.Усубалиев. - Б., 1994. - 95 б.
231. Усубалиев, Б.Ш. Кыргыз филологиясы жана филологдору [Текст] / Б.Ш.Усубалиев. - Б.,1995. - 411 б.

232. Фарино, Е. Введение в литературоведение [Текст] / Е.Фарино. - М.: РГПУ им А.И.Герцена, 2004. - 639 с.
233. Федоров А.В. Основные итоги развития науки о переводе и два спорных вопроса // Теория и практика перевода. Киев, 1988. Вып. 15. С. 12–26.
234. Федоров А.В. Основы общей теории перевода: лингвистические проблемы. М.: Высш. шк., 1983. 4-е изд., перераб. и доп.
235. Фёдоров, А.В. Искусство перевода и жизнь литературы [Текст] /А. В.Фёдоров. - М., 1983. - 351с.
236. Фёдоров, А.В. Основы общей теории перевода [Текст] / А.В.Фёдоров. - М., 1968. - 256 с.
237. Фуко, М. Археология знания [Текст] / М.Фуко. - Киев, 1996. - 208 с.
238. Чаковская, М.С. Текст как сообщение и воздействие (на материале англ.языка.) [Текст] / М.С.Чаковская - М., 1986. - 128с.
239. Чуковский К.И. Высокое искусство. О принципах художественного перевода. М.: Сов. писатель, 1968.
240. Чурилина, Л. Н. Лексическая структура художественного текста: принципы антропоцентрического исследования [Текст]: монография /
241. Шанский, Н.М. Лингвистический анализ художественного текста [Текст] / Н.М.Шанский - Л., 1990. - 416с.
242. Швейцер А.Д. Теория перевода. М.: Наука, 1988. 216 с.
243. Швейцер, А.Д. Перевод и лингвистика [Текст] / А.Д.Швейцер - М., 1973. - 280с.
244. Швейцер, А.Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. - [Текст] / А.Д.Швейцер . - М., 1988. - 215 с.
245. Шекспир В. Ричард III Трагедия. /Котор. Ж.Иманкулов.-Ф.:

Кыргызстан, 1982.-152 б.

246. Шекспир У. Полное собрание сочинений в восьми томах. Том 1 - Москва: Искусство, 1957 - с.614 / Перевод А.Радловой.
247. Шериев, Ж. Адабият теориясы [Текст] / Ж.Шериев., Муратов. -Б., 2004.
248. Щерба, Л.В. Языковая система и речевая деятельность [Текст] / Л.В.Щерба. - Л.: Наука, 1974. - Изд.2.М.: УРСС, 2004. - 432 с.
249. Эко, У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию. [Текст] / У.Эко. - СПб. : ТОО ТК «Петрополис», 1998. - 432 с.
250. Юдахин, К.К. Орусча-кыргызча сөздүк [Текст] / К.К.Юдахин. - Б., 2012. - 990 б.
251. Юлдашев, Н. Паралингвистика [Текст]: лекции / Н.Юлдашев. - Б.: Нукус, 2011. - 39 с.
252. Якобсон, Р. Лингвистика и поэтика Структурализм: «за» и «против» [Текст] /Р.Якобсон. - М.,1975. - С. 193-230.
253. Якобсон, Р. Работы по поэтике [Текст] / Р.Якобсон. - М., 1987. - 464 с.

Англис тилиндеги адабияттар:

1. A Prague School Reader in Linguistics // Compiled by J.Vachek. Bloomington, 1989
2. Akhmanova O., Zadornova V. Towards a Linguopoetic Study of Texts // Lore and language. - Sheffield, 1983. - Vol.3. -No.9. - P. 65-92;
3. Akhmanova, O.S. Linguostylistics: Theory and Method [Text] / O.S.Akhmanova. - The HagueParis, 1976.
4. Akhmanova, O.S., Idelis R.F. What Is the English We Use? [Text]: a Course in Practical Stylistics / O.S.Akhmanova. - М., 1978. - P. 43-51.

5. Burke, M. Systemic Stylistics: An Integrative, Rhetorical Method of Teaching and Learning in the Stylistics Classroom [Text] / M.Burke // Pedagogical Stylistics: Current Trends in Language, Literature and ELT.: - Continuum Press, 2012.
6. Burke, M. Teaching Stylistics: An Overview [Text] / M.Burke // Pedagogical Stylistics: Current trends in language, literature and ELT. - Continuum Press, 2012.
7. Carnap, R. Introduction to Semantics [Text] /R.Carnap. - Cambridge; Mass., 1942.
8. Cavell, Stanley: Disowning Knowledge: In Six Plays of Shakespeare. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 276 p.
9. Clarke, D.S. Jr. Principles of semiotics [Text] / D.S.Clarke. - London; NY., 1987.
- 10.Cook, G. Discourse and Literature [Text] /G.Cook. - Oxford: Oxford University Press, 1994.
- 11.Crystal, D. Language Play [Text] / D.Crystal. - London: Penguin, 1998.
12. Gutt E.A. Translation and Relevance: Cognition and Context. – Oxford : Blackwell, 1991. – 94 p.
13. https://lingvistics_dictionary.academic.ru/
14. Maslen, Robert. Introduction to King Richard the Third. Complete Works of William Shakespeare, 1994. Harper Collins Publishers. –1433 p.
15. Nida Eu. A. & Taber C. R. The Theory and Practice of Translation. – Leiden: E. J. Brill, 1969. – 12 p.
16. Rose M.G. Translation and Literary Criticism // Translation as Analysis. Manchester, UK, 1997.
17. Richard III by William Shakespear. // Edited by Barbara A. Mowat and Paul Werstine, 2018.-448 p.

18. Sperber D. & Wilson D. Meaning and relevance. – Cambridge : Cambridge University Press, 2012. – 373 p.
19. Venuti L. The Scandals of Translation. Towards an Ethics of Difference. – London and New York : Routledge, 1998. – 224 p
20. Venuti L. The Translator's Invisibility. A History of Translation. – London and New York : Routledge, 1995. – 366, [1] p. 4.
21. William Shakespear. Histories with an Introduction by Tony Tanner General Editor –Sylvan Barnet. Volume 1. Publisher Ltd. 1994.
22. William Shakespear. Histories with an Introduction by Tony Tanner General Editor –Sylvan Barnet. Volume 1. Publisher Ltd. 1994.